



T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARAP VİLAYETLERİNDE 1912 MECLİS-İ MEBUSAN SEÇİMLERİ

Hazırlayan

Hasan DAŞDEMİR

Tarih Anabilim Dalı

Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

TOKAT-2018

Bilimsel Etik Sayfası
T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

[.../.../...]

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Hasan DAŞDEMİR

İmzası

.....

JÜRİ ONAY SAYFASI

ARAP VİLAYETLERİNDE 1912 MECLİS-İ MEBUSAN SEÇİMLERİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 21 / 06 / 2018...

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Danışman)

Üye : Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

Üye : .Dr. Öğr. Üyesi Erol KARCI

İmzası

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 18 / 06 / 2018 tarih ve 28-04 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Mustafa ÇOLAK
Enstitü Müdürü: Enstitü Müdürü



TEŞEKKÜR

Çalışmanın bu aşamaya gelmesinde birçok insanın katkısı ve yapıcı eleştirileri olmuştur. Bu bağlamda öncelikle bana güvenerek bu çalışmayı sorumluluğuma vermesi ve tezin her aşamasında yol gösterici tutumundan dolayı danışmanım Prof. Dr. Mustafa Çolak hocama minnettarım. Yine tezin her aşamasında ve tez dışında bir anne şefkatiyle madden ve manen hep yanımda olan hocam Prof. Dr. Songül Çolak'a en kalbi duygularıyla teşekkür ediyorum. Ayrıca maddi, manevi her türlü desteğini benden esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. İsmet Türkmen'e, Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Tekinsoy'a, Dr. Öğr. Üyesi Murat Hanılçe'ye, Dr. Öğr. Üyesi Özer Özbozdağlı'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Erol Karacı'ya şükranlarımı sunarım.

Tezin yazım hatalarını ve gerekli düzenlemelerini yapan ağabeyim Ahmet Acar'a teşekkür ediyorum. Bu süreçte yanımda olan başta ev arkadaşlarım olmak üzere bütün arkadaşlarıma, dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Yine öğrenim hayatım boyunca benden hiçbir şeyi esirgemeyen ailemin bütün fertlerine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Tezimle ilgili kaynak noktasında yardımcı olan başta Sefer Yazıcı Beyefendi olmak üzere TBMM arşiv çalışanlarına da ayrıca teşekkür etmek isterim.

Son olarak Bahri Daşdemir'e bu çalışmamı armağan ediyorum.

ÖZET

Çağdaş toplumlarda seçim, önemli bir yere sahiptir. Bu seçim hakkının elde edilmesi ve günümüzdeki haline gelmesi, bir süre ve mücadelenin sonunda olmuştur. Bugünkü Türk demokrasisinin temelleri de Osmanlı Devleti'ne dayanmaktadır. Özellikle II. Meşrutiyet Türk demokrasisi için bir laboratuvar olarak görülmektedir. Meşrutiyetin ilanı sonrasında yapılan seçimler Türk demokrasisinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nde üç genel seçim yapılmıştır. Şüphesiz bu seçimlerin tamamı Türk demokrasi tarihi için önemlidir. Ancak 1912 seçimleri birçok yönüyle diğerlerinden ayrılır. Tarihe ilk erken seçim veya sopalı seçim olarak geçmiştir.

İttihat ve Terakki'nin karşısına 1911'in sonlarına doğru çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ilk galibiyetini İstanbul Ara seçimlerinde elde etmiştir. Hürriyetçilerin bu başarısı İttihatçıları tedirgin etmiş ve ülkeyi erken seçime götürme kararı aldırtmıştır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin tamamında değil de belirlenen 9 vilayette, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında yaşanan seçim mücadelesi ele alınmıştır.

Seçimlerin başlamasıyla birlikte, Arap vilayetlerinde, seçmeni kazanmaya yönelik partiler arasında yaşanan mücadele ortaya konulmaya çalışılmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı tüm muhalefeti bir çatı altında toplamasına rağmen Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimleri kaybetmiştir. Belirlenen Arap vilayetlerinden seçilen mebuslar ve bu mebuslar hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler verilmeye çalışılmıştır. 1912 seçimlerinin Arap milliyetçiliği üzerinde bir etkisinin olup olmadığı konusu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1912 Seçimleri, Arap Vilayetleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası

ABSTRACT

In contemporary societies elections holds a decent place. Obtaining of elective right and becoming a member of democratic society is a result of long time and bitter struggle. Foundation of Turkey's democracy is based on Ottoman Empire as well. In particular II. Constitutionalist Period is seen as a laboratory for Turkish Democracy. The elections that took place after proclamation of Constitutionalism has an important place in development of Turkish Democracy. After promulgation of II. Constitutionalist Period, three general election took place. There is no doubt that all of these elections are significant for History of Turkish Democracy. However elections that took place in 1912 is vary from others in many directions. It went down in history as First Immediate elections or elections with stick.

The Freedom and Accord Party first time in the 1911 Istanbul mid-term elections confront and win first victory over the Party of Union and Progress. This Victory of The Freedom and Accord Party enchafed the party of Union and Progress, for this reason The party of Union and Progress took decision of immediate election. In this study election struggles between Party of Union and Progress, and The Freedom and Entente Party been studied over 9 choosen province of Ottoman Empire State.

In study, after beginning of the elections on both parties strives to find support over Arabic Province's voters' been tried to reveal. Despite of all opponents of Party of Union and Progress merging under the The Freedom and Accord Party's roof, Freedom and Accord Party defeated. From the determined Arabic Province's, deputies's and their information tried to be given as much as possible. We also study that either election of 1912 had an affect on Arabic Nationalism or not.

Key words:1912 Elections, Arabic Provinces, Party of Union and Progress, Freedom and Accord Party.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
JÜRİ ONAY SAYFASI	ii
TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1
TARİHSEL ARKA PLAN: 1908-1912 DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELERİ	3
BİRİNCİ BÖLÜM	15
1912 MECLİS-İ MEBUSAN SEÇİMLERİ ÖNCESİ ARAP VİLAYETLERİNDE SİYASİ ORTAM VE SEÇİM FALİYETLERİ	15
1.1. ARAP VİLAYETLERİNDEKİ SİYASİ ORTAM	17
1.1.1. Suriye Vilayeti	17
1.1.2. Halep Vilayeti	18
1.1.3. Bağdat Vilayeti	20
1.1.4. Beyrut Vilayeti	21
1.1.5. Basra Vilayeti	22
1.1.6. Hicaz Vilayeti	24
1.1.7. Trablusgarp Vilayeti	25
1.1.8. Musul Vilayeti	27
1.1.9. Yemen Vilayeti	28
1.1.10. Seçimlerden Arapların Beklentileri	31
1.2. SEÇİM ÖNCESİ FIRKALARIN İTTİFAK ARAYIŞI	34
1.2.1. Osmanlı Ahrar Fırkası	35
1.2.2. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti	37
1.2.3. Osmanlı Demokrat Fırkası	38
1.2.4. İttihad-ı Muhammedi Fırkası	39
1.2.5. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye	40
1.2.6. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası	40
1.2.7. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	41
1.2.8. Ahali Fırkası	42
1.2.9. Osmanlı Sosyalist Fırkası	42
1.2.10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	43
İKİNCİ BÖLÜM	48
2. İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİ PROGRAMI	48

2. 1. HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASI PARTİ PROGRAMI	51
2. 2. SEÇİM KANUNU.....	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	65
3. 1912 SEÇİMLERİNİN BAŞLAMASI	65
3.1. SEÇİMLERDE PARTİ PROPAGANDALARININ ARAP VİLAYETLERİ'NE YANSIMALARI	66
3.2. ARAP VİLAYETLERİNDE SEÇİM SONUÇLARI	75
3.2.1. BAĞDAT.....	76
3.2.1.1. Divaniye	77
3.2.1.2. Kerbelâ.....	78
3.2.2. BASRA	80
3.2.2.1. Müntefik	82
3.2.3. BEYRUT	83
3.2.3.1. Akka	84
3.2.3.2. Lazkiye	84
3.2.3.3. Nablus.....	85
3.2.3.4. Trablusşam	85
3.2.4. HALEP	86
3.2.4.1. Maraş.....	88
3.2.5. HİCAZ	88
3.2.5.1. Cidde.....	88
3.2.5.2. Mekke-i Mükerrreme.....	89
3.2.6. MUSUL.....	90
3.2.6.1. Kerkük.....	91
3.2.6.2. Süleymaniye	92
3.2.7. SURİYE	93
3.2.7.1. Hama	93
3.2.7.2. Havran	94
3.2.7.3. Kerek.....	95
3.2.7.4. Şam.....	96
3.2.8. TRABLUSGARP.....	97
3.2.8.1. Cebeligarip.....	98
3.2.8.2. Bingazi	99
3.2.8.3. Fizan.....	100
3.2.9. YEMEN.....	101

3.2.9.1. Hüdeyde	101
3.2.9.2. Sana	103
3.2.9.3. Asir.....	104
3.2.10.Kudüs	105
3. 3. ARAP VİLAYETLERİNDE SEÇİM ŞİKÂyetLERİ.....	107
SONUÇ.....	115
KAYNAKLAR	119
EKLER	136



Tablolar Listesi

Tablo 1. Suriye vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	18
Tablo 2. Halep vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	19
Tablo 3. Bağdat vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	21
Tablo 4. Beyrut vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	22
Tablo 5. Basra vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	23
Tablo 6. Hicaz vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	25
Tablo 7. Trablusgarp vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	26
Tablo 8. Musul vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	27
Tablo 9. Yemen vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar.	29
Tablo 10. 1912 seçimlerinde Bağdat vilayetinden seçilen mebuslar.	76
Tablo 11. Divaniye sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	77
Tablo 12. Kerbela sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	78
Tablo 13. Basra vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	80
Tablo 14. Müntefik sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	82
Tablo 15. Beyrut vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	83
Tablo 16. Akka sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	84
Tablo 17. Lazkiye sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	84
Tablo 18. Nablus sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	85
Tablo 19. Trablusşam sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	85
Tablo 20. Halep vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	86
Tablo 21. Maraş sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	88
Tablo 22. Cidde sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	88
Tablo 23. Mekke-i Mükerrreme sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	89
Tablo 24. Musul vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	90
Tablo 25. Kerkük sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	91
Tablo 26. Süleymaniye sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	92
Tablo 27. Hama sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	93
Tablo 28. Havran sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	94
Tablo 29. Kerek sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	95
Tablo 30. Şam sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	96
Tablo 31. Trablusgarp vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	97
Tablo 32. Cebeligarip sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	98
Tablo 33. Bingazi sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	99
Tablo 34. Fizan sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	100
Tablo 35. Hüdeyde sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	101
Tablo 36. Sana sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	103
Tablo 37. Asir sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	104
Tablo 38. Küdüs sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.	105

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.md	Adı Geçen Madde
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
C.	Cilt
Çev	Çeviren
D.	Devre
E.T	Erişim Tarihi
İ.B.B	İstanbul Büyük Şehir Belediyesi
MMZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Cerides
M.	Miladi
Nu	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM Arşivi	Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Milletvekili Mazbataları ve
M.V.M ve	Tercüme-i Hal Dosyaları
T.H.D	
Vd.	Ve Devamı

GİRİŞ

Seçim, hukuki anlamda demokratik toplumlarda bireylerin oy vererek parlamento ve mahalli idarede görev yapacak olan yöneticilerini belirleme sürecidir¹. Bu bağlamda, siyasal olarak bireylerin seçim hakkını elde etmesi tarihsel bir geçmişe dayanır.

Tarihi süreçte Fransız İhtilali'nden önce seçim, yöneticilerin hoşlandığı bir uygulama değildi. Antik Yunan ve Roma kentlerinde, kenti ilgilendiren bazı konularda sınırlı katılımcı ile seçimler yapılmaktaydı. Şehirlerin büyümesi ve burjuva sınıfının güçlenmesi ekonomik yaşamda olduğu gibi siyasal yaşamda da bir etki yaratmıştır. Kent yaşamında varlıklarını kanıtlayan burjuvalar devlet yönetiminde de söz sahibi olmak istediler. Bu istek geleneksel yönetim anlayışına alışmış yöneticiler tarafından hoş karşılanmamıştır. Halkın yönetimde söz sahibi olma isteği kimi ülkelerde yöneticilerin öncülüğünde gerçekleşmişse de kimisinde yöneticilerin bu isteğe karşı direnmesi ile kanlı devrimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Böylece mutlak monarşi yerine halkın seçmiş olduğu temsilcilerden oluşan parlamenter rejim kurulmuştur. İlk başlarda seçme ve seçilme hakkının sadece varlıklı erkeklere verilmesi tartışmalara sebep olmuştur. Zamanla demokrasinin bir gereği olarak bütün halkın iradesini yansıtan bir yönetimin getirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bununla birlikte varlıklı-yoksul, erkek-kadın ayrımı gözetilmeksizin bütün halkın temel hakkı olarak seçme ve seçilme, kabul edilerek uygulanmıştır².

Batıda yaşanan demokratik gelişimler Osmanlı Devleti'ni de etkilediğinden, Osmanlı'da demokrasinin ilk adımları diyebileceğimiz ilk uygulama I. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşanmıştır. I. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra II. Abdülhamit'in meclisi tatil etmesi ile Osmanlı Devleti'nde yeni seçimler ancak II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edildiği 1908 yılında yapılabilmektedir. Bu çalışmanın konusu olarak seçtiğimiz ikinci seçim olan 1912 seçimleri, Türk demokrasi tarihinde ilk erken

¹ Kemal Girgin, *Politika Sözlüğü*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 448.

² İhsan Güneş "1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar", *Bellekten*, C. LVI, S. 216, Ankara, Ağustos 1992, s. 460.

seçimler olmasının yanında sopalı seçimler olarak da anılmıştır. Bu yönüyle 1912 seçimleri dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Zira 31 Mart Vakası'ndan sonra yönetimi kontrolü altına alan İttihat ve Terakki'ye karşı tüm muhalefeti bir çatı altında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçim mücadelesi bu dönemde yaşanmıştır.

Bu tez çalışması dokuz Arap vilayetindeki 1912 seçimlerini kapsamaktadır. Bu vilayetler Bağdat, Basra, Beyrut, Halep, Hicaz, Musul, Suriye, Trablusgarp ve Yemen'dir. Bu vilayetlerin Arap vilayeti olarak anılmasının nedeni Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyada hüküm sürmesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olan bu topraklar zamanla siyasal bir anlam kazanarak Arnavutluk, Makedonya, Anadolu, Lazistan, Kürdistan Acemistan ve Arabistan gibi dilsel ve dinsel bölgelere ayrılmıştır. Anadolu dışında yaşayan insanlar kendilerini buldukları bölge adından gelen bu terimlerle isimlendirmişlerdir³. Bizim belirlediğimiz vilayetler de Osmanlı Arabistanı'nda yer aldığından ve günümüzde de Arap Devleti olarak anılan devletlerin sınırları içinde bulunduğundan dolayı bu şekilde adlandırdık. Bu vilayetler içerisinde etnik olarak nüfus çoğunluğu Türk olan yerler de vardır. Buna Kerkük örnek gösterilebilir. Yine aynı şekilde bugün Türk toprağı olmasına rağmen o dönem Halep vilayetine bağlı olduğu için Maraş da bu vilayetler içinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu adlandırma genel olarak kullanıldığı için bu şekilde bir adlandırılmaya gidilmiştir.

Tez konusu olarak bu bölgenin ve bu vilayetlerin konu alınmasının sebebi çok fazla üzerinde çalışmanın bulunmaması ve yeni araştırmacılara bir yol olması maksadıyladır. Bu çalışmayla, Arap seçmenin seçimlere bakış açısı, beklentileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca seçilen mebusların kimler olduğu ve ne kadar oy aldıkları saptanmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda objektif olmak adına dönemin resmi belgelerinin bulunduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşiv ve Kütüphanesi, dönemin yazılı basını ve tetkik eserlerden karşılaştırmalı olarak faydalandık. Dönemin Arap gazetelerini temin etmekteki zorluklardan dolayı, çalışmada bu kısım eksik kalmıştır. Konu ile ilgili yapılan ilk akademik çalışma olması dolayısıyla eksiklerimizin hoş karşılanacağını ümit ediyoruz.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)* C. 9, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 1.

TARİHSEL ARKA PLAN: 1908-1912 DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELERİ

Türk demokrasi tarihinin önemli sembollerinden biri de 1912 seçimleridir. Şüphesiz bu seçimlerin, tarihi bir arka planı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk genel seçimleri I. Meşrutiyet ile birlikte görmekteyiz. Tanzimat Dönemi'nin ekonomik ve siyasi başarısızlığı sonrasında başlayan baskıcı yönetim, meşrutiyetçi bir anlayışın doğmasına zemin hazırlamıştır⁴. Abdülmecit'in ölümü sonrasında tahta çıkan Abdülaziz, 1839 ve 1856 yıllarında ilan edilen Tanzimat ve Islahat fermanlarına sadık kalacağına söz vermiştir. Fakat kısa sürede bu sözlerini unutarak baskı ile devleti yönetmeye başlamıştır⁵. Bu süreç uzun sürmemiş 1865 yılında oluşan ve İttifak-ı Hamiyet adını alan Yeni Osmanlı Örgütü kurulmuştur.

Yeni Osmanlılar olarak anılan bu ittifakın esas amacı devletin varlığını devam ettirmektir. Devleti, içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için girişilen bu yolda sundukları fikirlerle Saltanat ikna edilemeyince ona alternatifler düşünölmeye başlanmıştır⁶. Bunun için girişilen ilk adım başarısızlıkla sonuçlansa da örgüt kısa sürede Mithat Paşa etrafında birleşmiştir. Sunulan tekliflere direnen⁷ Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve yerine V. Murad tahta çıkarılmıştır.

Kargaşa, çöküntü ve halkın umutsuzluğa kapıldığı bir dönemde tahta çıkan V. Murad, şehzadeligi döneminde keyfi yönetimi eleştirdiğinden dolayı halkta büyük sevinç uyandırmıştır. Fakat meşrutiyet karşıtlarını mutlu etmeye yönelik hareketleri ve hastalığı nedeniyle tahttan indirilmiştir⁸. Mithat Paşa tarafından kendisine sunulan Anayasa taslağını kabul eden ve destek sözü veren II. Abdülhamit, 31 Ağustos 1876'da

⁴ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.17.

⁵ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, 14. Baskı, Turhan Kitapevi Yayınları, 2006, s.111.

⁶ Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.1, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.79-80.

⁷ Turan Ateş, *Demokrasi Siyasi Partiler ve Seçim*, Beta Basım, İstanbul, 2007, s.42.

⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 9. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2013, s.394.

tahta çıkmıştır⁹. II. Abdülhamit kendisini padişah yapan kabineyi değiştirmemiştir. Rüştü Paşa Sadrazam olarak görevine devam etmiştir. Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi fetvasını veren şeyhülislam Hayrullah Efendi de görevinde kalmıştır. Meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli rolü olan Mithat Paşa'ya dokunulmamış hatta Aralık 1896'da kısa bir süreliğine sadrazamlığa bile getirilmiştir¹⁰.

II. Abdülhamit olağanüstü şartlarda tahta çıkmıştır. 1875'ten beri Hersek'te isyancı Hıristiyanların saldırısı ile birçok Müslüman köyünde katliamlar yapılmış ve bu, kısa sürede bütün Bosna-Hersek'e yayılmıştır¹¹. Öte yandan 1876'da Bulgaristan'da da benzer olaylar yaşanmaya başlamıştır¹². Balkanlarda oluşan bu tehlikeli durumu önlemek ve sorunu çözmek için Batılı devletler İstanbul'da bir konferans yapılmasına karar vermiştir¹³.

Bu doğrultuda iç ve dış gelişmelerin neticesinde, II. Abdülhamit Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi zorunluluğunun farkına varmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da katıldığı bir komisyonun ortaya koyduğu ilk Anayasa metni, II. Abdülhamit'in belirlediği 28 kişilik yeni bir komisyona verilmiştir. Tasarlanan bu metin değiştirilerek 140 maddelik bir hal almıştır. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve yeni padişahın tahta geçirilmesine destek veren ve aynı zamanda meşrutiyet idaresi taraftarı gözükmeyen Sadrazam Reşit Paşa da yeni Anayasa metnine eklemeler yapmıştır. Nihayet 119 maddeye kadar indirilen tasarı padişaha sunulmuştur. Son olarak II. Abdülhamit'in, istediği kişiyi yurt dışına sürme hakkını veren 113. maddeyi de eklemesi ile değişiklikler yapılarak 119. maddeden oluşan Kanun-ı Esasi, ilk Anayasa olma özelliği ile 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir¹⁴. Kanun-ı Esasi'ye göre meclisin açılması için vilayetlerde seçimler yapılması gerekiyordu.

⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 5. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011, s. 223.

¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.1, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970, s. 54.

¹¹ Kemal Karpat-Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1490.

¹² Bu dönemde yaşanan gelişmeler için Bkz. Nevzat Artuç, "Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi: 1878-1886" Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1998.

¹³ Yılmaz Kızıldaş, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2006, C. 26, S. 1, s. 251-272.

¹⁴ Aydemir, a.g.e., C. 1, s. 54.

Osmanlı Devleti'nde yapılacak olan bu ilk seçimler için 24 Ekim 1876'da Talimat-ı Muvakkate adıyla geçici seçim kanunu hazırlanmıştır. Geçici olarak hazırlanan bu belge ile Meclis-i Mebusan üyelerinin belirlenmesi ve seçimlerin ne şekilde yapılacağı saptanmıştır¹⁵. Bu belgede belirtilen esaslara uygun olarak 1877'de mebus seçimleri yapılmıştır¹⁶. Ayrıca seçilen mebusların üçte birini geçmeyecek şekilde doğrudan padişahın atadığı ayan üyeleri de mecliste yer almıştır. Ayan üyelerinin kimler olabileceği Anayasanın 60, 61, 62, 63 ve 64. maddelerinde açıklanmıştır¹⁷.

Geçici olarak, seçimlerin esaslarını belirlemek için hazırlanan Talimat-ı Muvakkate ile Anayasa arasında farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların oluşmasının sebebi, talimatın Anayasadan daha önce hazırlanmış olmasıdır. Geçici olarak hazırlanan talimat 7 maddeden oluşmaktadır¹⁸. Kanuna göre; İstanbul ve dışındaki yerlerde mebuslar vilayet, liva ve kazalardaki idare meclisi azaları tarafından seçilecektir. Bu idare meclisleri daha önceden halk tarafından seçildiği için dolaylı olarak mebuslar da halk tarafından seçilmiş olacaktır¹⁹. Yani halkın doğrudan katılımıyla gerçekleşen bir seçim değildir. Seçim için Osmanlı Devleti'ndeki sancak sistemi temel sayılarak 29 bölgeye ayrılmıştır²⁰. Kanuna göre her beş yüz erkek nüfusa bir mebus seçilecektir²¹. Seçim sona erdiğinde 69 Müslüman, 46 Gayrimüslim olmak üzere toplam 115 mebus seçilmiştir. Meclis-i Mebusan, vilayetlerden seçilen bu mebuslar ve Padişah tarafından seçilen 26 ayan üyesiyle, 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda açılmıştır²². Bu toplantıya Arap vilayetlerinden seçilen 18 mebus katılmıştır. İkinci oturumda bu sayı 16'ya düşmüştür. Arap vilayetlerden seçilen mebuslar Meclis toplantılarına temsil ettikleri sayıya göre çoğunlukla katılmamıştır. Arap vilayetlerinden seçilen mebusların hemen hepsi seçkin bir soydan gelmekteydiler. Her ne kadar oturumlara katılmasalar da,

¹⁵ Zafer Toprak, "Meşrutiyet'te Seçimler ve Seçim Mevzuatı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.973

¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.33.

¹⁷ Ş. Gözübüyük- S. Killi, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 496, 2. Baskı, Ankara, 1982, s. 35-36.

¹⁸ Servet Armağan "Türkiyede Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 33, S. 3-4, İstanbul, 1967, s.50.

¹⁹ Armağan, a.g.e., s.51

²⁰ Bu bölgeler; İstanbul, Ankara, Aydın, Adana, Bağdat, Basra, Bosna-Hersek, Cezayir, Diyarbakır, Erzurum, Edirne, Girit, Halep, Hicaz, Hüdavendigâr, İşkodra, Konya, Kosova, Elazığ, Selanik, Manastır, Sivas, Suriye, Trablusgarp, Trabzon, Tuna, Van, Yanya ve Yemen'dir.

²¹ Abdünnasır Yiner, "Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne", *Köprü Dergisi*, S. 65, Kış 99

²² Uçarol, a.g.e. s. 397.

katılanların tutumlarından anlaşıldığı üzere kendi coğrafyalarında olan gelişmelerin farkındadırlar. Ayrıca imparatorluğun gidişatı ve dünya hakkında da bilgileri vardı²³.

Bir demokrasi basamağı olarak değerlendirebileceğimiz bu dönem Osmanlı demokrasisi için önemli bir adımdır. Bu meclis toplam 80 toplantı yaparak yaklaşık altı buçuk ay hizmet ettikten sonra padişah tarafından askıya alınmıştır. Bu süreç yaklaşık otuz yıl kadar sürmüştür.

II. Abdülhamit 1878’de Kanun-ı Esasi’yi askıya aldıktan sonra tüm yetkileri elinde toplayarak ülkeyi yeniden, meclis olmaksızın yönetmeye başlamıştır. Bu dönemde meşrutiyetçilerin büyük kısmı yurt dışına sürülmüştür²⁴. Yeni Osmanlılar, Avrupa’da ve gizlice yurt içinde sürdürdükleri mücadele ile İttihat ve Terakki’nin temellerini oluşturmuşlardır²⁵.

İttihat ve Terakki’nin başlangıcını Sultan Abdülmecit tarafından yapılan reformları kaldırarak kendi projeleriyle devleti yönetmeye kalkan Abdülaziz’e kadar götürebiliriz. Bu dönemde, özellikle Kırım Harbi sonrasında Batılı Devletler Osmanlı Devleti ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Dolayısıyla Tanzimat dönemi sonrasında Osmanlı Devleti batı medeniyetinin etkilerini daha fazla hissetmiştir. Batı fikirleri hızlı bir şekilde yayılmaya başladığında Türk aydınlarında da bir hareketlenme başlamıştır. Özellikle Türk Edebiyatı’nın yönünü batıya çevirmesi ve Fransız Edebiyatı ile tanışmasından sonra Osmanlı Devleti’nde yeni akımların doğmasına neden olmuştur²⁶. Bu akımlar, özellikle Osmanlı Devleti’nin olumsuz gidişatını değiştirmek isteyen gençleri etkilemiştir. Böylece Yeni Osmanlılar, azınlık isyanlarının engellenmesi ve batılıların Osmanlı Devleti’nin iç işlerine kaşmasını engellemek için Meşrutiyetin ilan edilmesinin gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşünce ile Meşrutiyeti ilan ettirmişleridir²⁷. Yeni Osmanlılar, Avrupalıların Genç Türk- Jön Türk

²³ Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918, Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*, Feray Çoşkun (çev.), Doğan Kitap, 2013, s. 201.

²⁴ Ateş, a.g.e., s. 45.

²⁵ Suavi Aydın, “İki İttihat-Terakki: İki Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C. 1, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 117.

²⁶ Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, Hacasan Yüncü(çev.), Etkin Kitaplar, İstanbul, 2009, s. 15.

²⁷ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 12.

dediği örgüt, amacına bu şekilde ulaşmıştır. Fakat bu örgüt halk tabanına kadar kök salamamıştır. Rus ordularının İstanbul önlerine kadar gelmesinden sonra, II. Abdülhamit bu cemiyeti kontrol altına alarak ülkeyi istibdat yönetimi altına almak²⁸ zorunda kalmıştır.

II. Abdülhamit'in baskılarına karşı, I. Meşrutiyet deneyimini yaşayan ve aynı yönetimi tekrar ilan ettirmek isteyen bir muhalif hareket oluşmaya başlamıştır. II. Abdülhamit'in bu baskıcı yönetimine karşı direnen kesim ise ülkenin aydınları olmuştur. Bu kişilerin birleştiği ortak nokta ise Meşrutiyet yönetimini yeniden ilan ettirme düşüncesi olmuştur. Bu konuların aydınlar arasında konuşulup, tartışıldığı bir ortamda, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek olan, İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ortaya çıkmıştır²⁹.

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, İstanbul'da Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından 2 Haziran 1889'da kurulmuştur. Cemiyetin kurucularının esas amaçları devletin çöküşünü engellemek ve istibdat yönetimine son vermektir. Bu gençler Ohrili İbrahim Temo, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşat, Bakülü Hüseyinzade Ali'dir. Cemiyet bu aşamada duygusal yönden ağır basan bir öğrenci teşekkülü iken muhalif çevreler ve kişilerle kurulan ilişkilerle genişlemeye başlamıştır³⁰. Avrupa'ya kaçan Jön Türklerle ilişkiler kurulduktan sonra cemiyet büyüyerek gücünü arttırmıştır. Paris, Cenevre, Bükreş, Kahire ve Rumeli'de cemiyet şubeleri açılmıştır. Bu dönemde II. Abdülhamit'e karşı yayın yoluyla mücadele verilmiştir. Çeşitli ülkelerde Türkçe, Fransızca, Arapça ve İbranice olmak üzere toplam 116 gazete çıkarılmıştır³¹.

Cemiyetin II. Abdülhamit düzeninde yaşayabilmesi için gizli kalması gerekmektedir. Bu yüzden cemiyet İtalyan İhtilalci Carbonari örgütünü örnek alarak hücre şeklinde örgütlenmiştir. II. Abdülhamit'in yönetim düzeninde cemiyet, 1895

²⁸ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 16

²⁹ Osman Demirbaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999, s. 6.

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 19-20.

³¹ Uçarol, a.g.e., s. 492.

yılına kadar gizli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu sürede yeni üye çalışmaları yaparak ve Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlıların eserlerini okuyarak vakit geçirmişlerdir³². Örgüt, Tıbbiye dışından da çeşitli gruplarla temasa geçerek üye kaydına devam etmiştir. Bu çevrelerden sınırlı katılımın sağlanmasından sonra yeni durumu görüşmek için İncir Ağacı Toplantısı adı verilen on iki kişinin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya yüksek rütbeli bir memurun ve bir de gazetecinin katılması dikkat çekmektedir. Toplantıda Adliye Nezaretinde memur olan Ali Rüştü Paşa başkanlığa getirilmiştir. Görüşme sonrasında, her hafta farklı mahallelerde toplanma kararı alınmış ve bir nizamname hazırlanmak üzere bir heyet oluşturulmuştur. Yine şube ve şube numaralarını vermek için defter kaydı tutulması ve her üyeye de bir numara verilmesi kararı alınmıştır. Bu toplantı sonrasında cemiyet, örgütsel bir yapıya bürünmeye başlamıştır. İncir Ağacı Toplantısı sonrasında diğer okullardaki örgütlenmeler de çoğalmaya başlamıştır³³. Cemiyet ülke içinde ve dışında şubeler kurarak tanınmıştır.

Fakat Paris şubesi ile İstanbul şubesi arasında ilk fikir ayrılığı bu dönemde ortaya çıkmıştır³⁴. Fikir ayrılıklarını çözmek ve cemiyetteki dağınıklığı gidermek için 1900 yılından itibaren çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır. Bunun sonucunda 4 Şubat 1902'de Paris'te bütün Jön Türkleri kapsayan bir kongre düzenlenmiştir. Ancak bu kongreden beklenen sonuç elde edilememiştir. Aksine cemiyet, çoğunluğu teşkil eden Prens Sabahattin etrafında birleşenler ve cemiyetin ikinci kurucusu olan Ahmet Rıza Bey'in çevresinde toplananlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır³⁵.

Kongrede iki mesele ortaya çıkmıştır: Birincisi sadece propaganda ve basın yolu ile devrim yapılamayacağı, dolayısıyla silahlı kuvvetlerin devrimci harekâta katılımını sağlamanın gerekliliğiydi. Ancak Prens Sabahattin'in bu uğurda uğraşları sonuçsuz kalmıştır. İkinci mesele ise bu reformların kalıcı olabilmesi için Avrupalı güçlerin desteğinin alınması fikriydi. Bu fikre Ahmet Rıza ve İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki Türkçüler şiddetle karşı çıkmışlardır. Onlara göre bu bir iç meseleydi ve

³² Akşin, *100 Soruda Jön Türkler...*, s. 14.

³³ Geniş bilgi için Bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 175-176.

³⁴ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 20.

³⁵ Uçarol, a.g.e., s. 492.

dolayısıyla dıştan gelecek hiçbir müdahale kabul edilemezdi. Prens Sabahattin ve İttihat ve Terakki içindeki azınlıklar ise Avrupalı güçlerin desteği ile bir darbe girişimi yapılması taraftarıydı. Fakat Ahmet Rıza ve yakınları bu görüşe sert bir şekilde karşı çıkmışlardır. Ahmet Rıza'nın grubu ve Prens Sabahattin'in grubu arasındaki farklılık Türk milliyetçiliği ve Osmanlı hürriyetçiliği arasındaki farklılık gibi bir anlam kazanmaya başlamıştır³⁶. Ahmet Rıza'nın grubu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuş ve ideoloji olarak pozitivismi benimsemiştir. Prens Sabahattin'in grubu ise Teşebüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu iki grup arasındaki çekişme iktidar-muhalefet ilişkilerinin şekillenmesinde Meşrutiyet boyunca görülecektir³⁷.

Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in grupları arasında bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı topraklarında özellikle Makedonya bölgesinde kanlı eylemler meydana gelmişti³⁸. Etnik ayrılıkçı örgütlenmeler ve bölücü ayrılıkçı çatışmalar hızla yayılırken Osmanlı silahlı kuvvetleri asayişin sağlamak amacıyla olağanüstü önlemler alıyordu. Genç subayların ön plana çıktığı bu olaylarda durumu değerlendirmeleri zorunlu hale geliyordu. Genç subaylar değişen dünya koşullarını ve II. Abdülhamit'in yönetim anlayışını sorgulamaya başlıyorlardı³⁹.

Böyle bir ortamda Selanik'te 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyeti kuranlar: Bursalı Tahir, Naki Bey (Yücekök), Edip Servet (Tör), Kazım Nami (Duru), Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat, Hakkı Baha Bey, Mehmet Talat Bey, Rahmi Bey ve Mithat Şükrü Bey'dir. Cemiyet daha sonra Merkez-i Umumi olarak adlandırılacak olan üç kişilik Heyet-i Ali'ye Talat, Rahmi ve İsmail Canbolat'ı getirmiştir. Cemiyet kısa sürede 3. Ordu'ya mensup subaylar arasında yayılmıştır. Bu cemiyeti kuranların bir kısmının Mason Localarına üye oldukları da görülmektedir⁴⁰.

Cemiyetin en önemli özelliği, ülke içinde ve dışında aynı amaçla kurulan cemiyetleri kendi etrafında toplamayı başarmış ve kaynaştırmış olmasıdır. Cemiyet ordu

³⁶ Lewis , a.g.e., s. 274-275.

³⁷ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 21.

³⁸ Bu dönemde Makedonya'da yaşanan gelişmeler için Bkz. Özer Özbozdağlı, *İttihat-Terakki ve Makedonya Sorunu*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Tokat, 2016.

³⁹ Murat Çulcu, *İttihat ve Terakki*, Kitap Deyince Yayınları, İstanbul, 2011, s. 152

⁴⁰ Örneğin Talat Paşa'nın masonluğu hakkında Bkz. Mustafa Çolak, "*Komitenin Ruhu Talat Paşa*" Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018, s. 198 vd.

mensupları içerisinde hızla yayılmış, asker ve sivil üyeleri çoğalarak ihtilalci bir güç halini almıştır. Cemiyetin İttihat ve Terakki adını alması Paris'te bulunan Ahmet Rıza grubunun temsilcisi olan Dr. Nazım'ın Selanik'e gelerek Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşme anlaşması yapması ile olmuştur⁴¹. Bu birleşmeden sonra cemiyet için Paris dış, Selanik iç merkez olarak devam edecektir⁴².

Cemiyet İstanbul, İzmir ve Manisa'da şubeler açmıştır. Ayrıca cemiyet 3. Ordu içinde ve halk arasında taraftar topladığı gibi 2. Ordu içinde de yaygınlaşmayı hedeflemiştir. 27 Aralık 1907 tarihinde II. Abdülhamit karşıtı ne kadar dernek ve örgüt varsa hepsini bir çatı altına toplamak için ikinci Jön Türk Kongresi Paris'te düzenlenmiştir. İki gün süren bu kongrede her ne olursa olsun II. Abdülhamit'in yönetim anlayışına son verileceği üzerinde karara varılmıştır. Bu uğurda barışçı ve ihtilalci yöntemlerin hepsine başvurulacağına altı çizilmiştir. Cemiyetin bütün şubelerine kongrede alınan kararlar mektupla bildirilmiştir. Birinci Jön Türk Kongresi'nde silahlı bir ihtilale karşı takınılan olumsuz tavır ikinci kongrede kabul edilmiş ve hemen harekete geçilmesi kararı alınmıştır⁴³.

Makedonya'da iyi bir siyasi teşkilat kuran İttihat ve Terakki önceden gizliden yürüttüğü mücadeleyi 1908'e gelindiğinde bir isyan biçimine sokarak açıktan açığa yapmaya başlamıştır. Bu isyanın hızlanmasında Rusya ve İngiltere arasında Reval'de yapılan görüşme etkili olmuştur⁴⁴. Zira bu görüşme ile büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'nin toprakları ve Rumeli'nin paylaşılması gibi niyetleri gün yüzüne çıkmıştır⁴⁵. Cemiyet bu tarihten itibaren fiili olarak harekete geçmiş ve Mayıs 1908'de açığa çıkmaktan çekinmemiştir. Yaşanan olaylardan sonra, İttihat ve Terakki'nin meşrutiyet için yaptığı ilk olay, Kaymakam Nazım Bey'e yapılan suikasttır⁴⁶. Bu olaydan sonra cemiyet, Makedonya'da yaşanan karışıklıkları kendilerinin çözeceğine dair bir bildiri metnini büyük devletlerin konsolosluklarına göndermiştir. Bildiride; sonuç

⁴¹ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 22

⁴² Aydın, a.g.m., s. 124.

⁴³ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, s. 233-234

⁴⁴ Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 33.

⁴⁵ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*", İmge Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 95.

⁴⁶ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 307.

alamayacakları reform çabalarına girmemeleri, bu devletlerden istenmiştir. Fakat Büyük Devletler cemiyeti ciddiye almamıştır⁴⁷.

Tüm bu yaşanan gelişmelerden sonra cemiyet mensubu Resneli Niyazi Bey, Cuma namazı sırasında alay cephaneliğinden aldığı mühimmat ile dağa çıkmıştır. Resneli Niyazi Bey'e yüze yakın asker ve sivil de katılmıştır. Daha sonra bu harekâta Eyüp Sabri ve Enver Bey'de katılmıştır. Merkez, bu isyancıları cezalandırmak için alaylı bir subay olan Şemsi Paşa'yı görevlendirmiştir. Fakat Şemsi Paşa cemiyet tarafından öldürülmüştür. Nihayet cemiyet almış olduğu karar ile bütün Rumeli'de halk ve asker adına saraya telgraflar çekerek, bir an önce anayasanın ilan edilmesini istemiştir. Manastır'da, 22-23 Temmuz gecesi öldürülen Şemsi Paşa'nın yerine İstanbul tarafından görevlendirilen Tatar Osman Paşa, Enver ve Resneli Niyazi Bey'in çeteleri tarafından dağa kaçırılmıştır. Ertesi gün yani 23 Temmuz'da Enver Bey Manastır'ın Köprülü Hükümet Konağı önünde meşrutiyeti ilan eden nutku okumuştur⁴⁸. Manastır'da meşrutiyetin ilanı bütün Rumeli'ye yayılmaya başlamıştır. Tüm bu yaşanan gelişmeler neticesinde Padişah, gelen telgrafları gereğinin yapılması için Meclis-i Vükela'ya göndermiştir. Meclis-i Vükela, Kanun-i Esasi'nin yeniden ilan etmekten başka çözümün kalmadığı kanısına vardıldıktan sonra aldığı kararı padişaha sunmuştur. Bu karar II. Abdülhamit tarafından hemen onaylanarak İstanbul dâhil tüm vilayetlere Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiğine dair hatt-ı hümayun gönderilmiştir. Böylece 24 Temmuz 1908'de meşrutiyet ikinci kez ilan edilmiştir. Sonuç olarak isyan bir devrime dönüşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti istediği amaca ulaşmıştır⁴⁹.

Padişahın Meşrutiyeti yeniden ilan ettiği haber tüm yurttaki sevinçle karşılanmıştır. Müslüman, Musevi ve Hıristiyan vatandaşlar bir biriyle kucaklaşarak Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini kutlamışlardır⁵⁰. Halkta Meşrutiyetin ilanına karşı sevinç yaşanırken, Padişah ve çevresindeki mutlakiyet idaresi de yönetimde kaldıkları için mutlu olmuştur. Hürriyetçiler ise Padişahı tahttan indirmediği Meşrutiyetin ilanını

⁴⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 5. Basım, Nuran Yavuz (çev.), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 16.

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1908-1914*, 4. Baskı, C. 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1986, s. 14.

⁴⁹ Lewis, a.g.e. s. 284.

⁵⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Yasemin Saner Gönen (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 140

sağladıklarından dolayı devletin başında olan II. Abdülhamit'e saygı duymak zorunda kalmıştır. Yönetim sansür ve hafiyelik uygulamalarına son vermiştir⁵¹. En önemli olaylardan biri de dergi ve gazetecilik alanında olmuştur. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinden sonra ilk yıl İstanbul'da 353 dergi ve gazete yayımlanmıştır. Yayımlanan gazeteler arasında en önemlilerden biri Tanin, İttihat ve Terakki'nin yayın organı gibi yayımlar yapmıştır. Osmanlı Gazetesi'nin ise Ahrar Fırkası'nın bir yayın organı olarak hareket etmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni rahatsız etmiştir⁵².

Arap vilayetlerinde ise gazetecilik faaliyetleri, Napolyon'un Mısırı istila etmesiyle başlamış ve Mehmet Ali Paşa ile devam etmiştir. Böylece Araplar da gazetecilikle tanışmıştır. Arapların gazetecilik faaliyetleri II. Abdülhamit döneminde de devam etmesine rağmen sansür uygulamasından dolayı çok etkili olamamıştır. Fakat II. Meşrutiyet'in yaratmış olduğu hürriyet ortamında Araplarda milliyetçi bir basın akımının oluşmasına, dolayısıyla İttihatçılara karşı muhalif bir basın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1908-1914 yılları arasında Beyrut'ta 60, Bağdat'ta 40 gazete çıkmıştır. İttihat ve Terakki'ye muhalif olan bu gazetelerin çoğu 1912 yılında faal olarak yayın yapmıştır. Bunlar En-Nahda, El-Hakika, El-İttihad El-Osmanî ve El-Vatan gibi gazetelerdir. Arapların çıkarmış olduğu bu gazeteler yapmış olduğu haberlerle İttihat ve Terakki'yi çok zor duruma düşürmüştür. Bu haberler Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Arap vilayetlerinde şubeler açmaya başlamasıyla İttihatçıların buralardaki şubelerini kapatmakla yüz yüze getirmiştir⁵³.

Meşrutiyet'in yeniden ilan haberi Arap vilayetlerinde ise kuşkuyla karşılanmıştır. Buradaki yöneticiler devrimin başarısız olacağını düşündükleri için başkentte yaşanan gelişmeleri geç duymayı tercih etmişlerdir. Mekke Şerifi bu haberlerin tam olarak gerçek olup olmadığını bilmediğinden Kanun-ı Esasi hakkında konuşanların cezalandırılacağını duyurmuştur. Ancak ilerleyen günlerde Suriye'de ve

⁵¹ Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayları*, 3. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s. 18.

⁵² Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar- Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, 6/2, s. 25-58

⁵³ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 65-66.

kıyı kesimlerde özellikle Hıristiyanların yaşadığı yerlerde bu haber coşkuyla kutlanmıştır⁵⁴.

II. Abdülhamit döneminde, vilayetlere sadece varlıklı ailelerin yönetici olarak atanması Arapların eleştirisine neden olmuştur. Bu da Arapların İttihat ve Terakki'yi desteklemesine etki etmiştir⁵⁵. Ancak daha sonraki dönemlerde İttihat ve Terakki'ye karşı rakip olacak olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın güçlenmesiyle birlikte Araplar Hürriyetçilerin tarafına geçmişlerdir. Buna sebep olarak da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın merkezîyetçiliği reddetmesi gösterilebilir⁵⁶.

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti yeni bir seçim sürecine girmiştir. Seçimler I. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan tarafından hazırlanan fakat Padişah tarafından onaylanmamış yasaya uygun olarak yapılmıştır. Bu yasa ancak 1908'de Padişahın onayını alabilmiştir. Yasanın eksik kalan tarafları seçim esnasında düzeltilmiştir. Daha sonra İntihab-ı Mebusan Kanunu adı seçim yasası yapılmaya çalışılmıştır⁵⁷.

Seçim yasası 83 maddeden oluşuyordu. Ayrıca iki ayrı kısım ve beş ana bölüme ayrılmıştı. Kanuna göre sancaklar birer seçim çevresi, nahiyeler ise seçimlerde seçim şubesi olarak belirlenmiştir. Erkek nüfusu 25 bin ila 75 bin olan bölgelerden birer mebus seçilecektir. Seçimler için erkek nüfusu sayımına gidilmiştir. Bu görev Belediye Meclis Başkanı, Nahiye Meclis Başkanı, imamlar, hahamlar, papazlar ve muhtarlar verilmiştir. Seçim yasasına göre mebusluğa aday olacak şahıslar üç şekilde bunu yapabilirlerdi: Birincisi; kişi aday olduğunu kendi duyurur. İkincisi; seçimi organize edenler tarafından adaylar belirlenip duyurulurdu. Üçüncüsü; üç yüz imza veya mühürlü bir belge ile aday olunuyordu. Bu şekilde birçok aday, adaylığını duyurarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir. Seçim iki dereceli olarak yapılmıştır⁵⁸. Bu da taşrada zengin ve etraflı kişilerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Seçim yasasına göre seçimler kaza

⁵⁴ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*, Türkan Yöney(çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 68.

⁵⁵ Kayalı, a.g.e., s. 88.

⁵⁶ Hasan Kayalı "Arapların 1908 Meşrutiyet Tecrübesi", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.13, S. 24, 2008, s. 31-45.

⁵⁷ Olgun, a.g.e., s. 55.

⁵⁸ Güneş, a.g.e., C. 1, s. 245-249

ve nahiye merkezinde yapılacaktır. Fakat Osmanlı topraklarının hepsinde nahiye örgütlenmeleri olmadığı için bu esasa ek açıklamalar yapılmıştır. Yine İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun esaslarının tam olarak anlaşılmasından dolayı devlet birçok açıklama yapmak zorunda kalmıştır⁵⁹. Mebus seçimi tüm yurttaki tek bir günde yapılmamıştır. Örneğin, Trabzon'da seçimler tamamlanıp, mebusların İstanbul'a geldiği vakit daha İstanbul'da mebus seçimleri yapılmamıştır. İttihat ve Terakki, askerî baskı ile seçimleri gerçekleştirmiştir⁶⁰. Bunun bir sonucu olacak ki seçilen mebusların hemen hepsi İttihat ve Terakki'ye mensup kişilerden seçilmiştir.

Sonuç olarak, İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılan 1908 seçimleri 121 sancakta yapılmıştır⁶¹. Yapılan seçim sonrasında Meclis-i Mebusan'a 281 mebus seçilmiştir⁶². Seçim sonuçlarına bakıldığı zaman seçilen mebusların çoğunluğunun İttihat ve Terakki'ye mensup kişilerden olması mecliste önemli bir muhalefetin olamayacağını göstermektedir. Mecliste farklı gruplardan mebusların bulunmaması hükümetin denetimsiz bir şekilde düzenlemeler ve reformlar yapmasını kolaylaştırmıştır. Bu keyfi yönetime karşı meclis içinde ve dışında çeşitli muhalif gruplar ve fırkalar kurulmuştur. Tüm bu muhalefetin birleşmesiyle 1911'in sonlarına doğru Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan bu güçlü muhalefet 1911 yılında İstanbul'da yapılan ara seçimleriyle ilk galibiyetini kazanmıştır. Bu başarı karşısında İttihat ve Terakki tedirgin olmuş olacak ki kısa bir sürede erken seçimlerin yapılması kararı alınmıştır. Böylece 1912 yılı seçimlerine giden süreç başlamıştır.

⁵⁹ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1912*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 57.

⁶⁰ Reşad Ekrem Koçu, "Türkiye'de Seçim Tarihi", *Hayat Tarih Mecmuası*", C.2, S. 9, Ekim 1995, s. 9-16.

⁶¹ Olgun, a.g.e., s. 61.

⁶² Demir, a.g.e., s. 65.

BİRİNCİ BÖLÜM

1912 MECLİS-İ MEBUSAN SEÇİMLERİ ÖNCESİ ARAP VİLAYETLERİNDE SİYASİ ORTAM VE SEÇİM FALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nde, Arap kültürünün ve siyasi geleneklerinin hâkim olduğu İslam kültürü, devletin kuruluşundan itibaren var olmuştur. Ancak siyasi anlamda Arapların Osmanlı egemenliğine girmesi, II. Selim'in 1516-1517'de Mısır'ı alması ve ardından Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te İrakeyn seferi ile Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünü ve Arap Yarımadası'nı ele geçirmesiyle olmuştur⁶³. Bu fetihlerle birlikte Osmanlı Devleti Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirleri de ele geçirmiştir. Bununla birlikte Osmanlı padişahlarının unvanlarına yenileri eklenmiştir. II. Selim Hadimü'l-Haremeyn el-Şerifeyn sıfatını diğer unvanlarına eklerken oğlu Kanuni Sultan Süleyman, ben Mekke ve Medine'de adına Cuma hutbesi okunan Süleyman, Bağdat'ta şah, Bizans topraklarında kayser ve Mısır'da sultanım diyordu. Bu toprakların ele geçirilmesiyle birlikte ilk defa Osmanlı Devleti'nde yaşayan vatandaşların çoğunluğu Müslümanlardan oluşmuştur⁶⁴. Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasını ele geçirmesiyle birlikte yaklaşık olarak dört yüz yıl sürecek olan Osmanlı-Arap yani Türk-Arap ilişkisi başlamış oldu.

Osmanlı Devleti, Suriye, Halep, Musul ve Bağdat gibi bölgelerde eyaletler kurarak uzun bir süre huzur içinde yönetmiştir. Batıda gelişen milliyetçilik fikirleri batılıların bu bölgelerde kurmuş olduğu okullar vasıtasıyla hızlı bir şekilde Araplar arasında yayılmıştır⁶⁵. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin askeri alanda zayıflaması, Ortadoğu'da çıkarları olan Batılı devletlerin bu bölgelere yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Milliyetçilik, Osmanlı topraklarında Balkanlar'dan başlayarak misyonerler aracılığıyla Lübnan, Suriye ve Mısır aracılığı ile bütün Ortadoğu'ya yayılmıştır⁶⁶. Özellikle Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesinden sonra batının

⁶³ Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 18.

⁶⁴ Masters, a.g.e., s. 35.

⁶⁵ Mustafa Bıyıklı, "Osmanlıya Karşı Ayrılıkçı Hareketten Batıya Karşı Bağımsızlık ve Hakimiyet Mücadelesine Arap Düşünce Hareketine Genel Bir Bakış", *Yeni Fikir*, S. 9/2012, s. 27-47.

⁶⁶ H. Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Bilgi*, S. 30, Yaz, 2004, s. 173-202.

Araplar üzerinde doğrudan etkisi görülmeye başlamıştır⁶⁷. Bu müdahale Araplar arasında milli bilincin uyanması noktasında etkili olmuştur. Bu döneme kadar Araplar arasında bir millet bilincinin oluşmasını Osmanlıcılık ve din etkilemiştir. Dolayısıyla Araplar arasında milletten ziyade ümmet kültürü hâkim olmuştur⁶⁸.

Arap milliyetçi hareketleri 19. yüzyılda başlamıştır. Bu hareketin içinde misyonerlere açık olan, Hıristiyan Araplar çoğunluğu oluşturmaktadır⁶⁹. Batıya gönderilen öğrenciler ve göçlerle milliyetçilik akımı ithal edilmeye başlamıştır. Bu, zamanla din farklılıklarını önemsemeden Arapça konuşan bütün halkın birlikteliğini sağlama ülküsüne dönüşmüştür⁷⁰.

Tüm bu gelişmelerle beraber İttihat ve Terakki, Arap vilayetlerinde yeteneksiz idarecilerle uğraşmak zorunda kalmıştır. II. Abdülhamit döneminde, bölgenin uzaklığı ve yönetim zorluğu nedeniyle Arap vilayetlerine atanan idarecilerin usulsüzlüklerine kayıtsız kalınmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında İttihat ve Terakki'nin yerel örgütleri, buldukları bölgedeki idari yönetimleri sıkı bir şekilde denetlemeye başlamıştır. Yeni rejime geçilmesinden kısa bir süre sonra Hicaz halkına zulmettiği ortaya çıkan Hicaz Valisi'nin görevine son verilmiş ve mal varlığına el konulmuştur. Yine Mekke Şerifi'nin vazifesine aynı sebeplerden dolayı son verilmiştir. Bunlar da gösteriyor ki yeni rejim Arap vilayetlerinde usulsüzlüklerin sürmesine izin vermeyecektir. Bundan dolayı Arap vilayetlerinde sık sık üst düzey yönetici değişiklikleri yaşanmıştır. Yine vilayetlerde askeri idare ve yerel yönetim arasında sürekli bir mücadele hâkim olmuştur. Valiler ve askeri komutanlar arasında yaşanan bu çekişmenin önüne geçilebilmesi için tek yol ise iki görevi birleştirmektir. Bu çekişmeye bir örnek olarak Şam Valisi Nazım Paşa ile Beşinci Ordu Kumandanı Osman Fevzi Paşa arasında yaşanan çekişme gösterilebilir⁷¹. İttihat ve Terakki, yapmış olduğu bu

⁶⁷ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Anka Yayınları, Hakkı Dursun Yıldız(çev.), 4. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul, s. 222.

⁶⁸ Serkan Yenal, "Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu", *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, S. 14, 2013, s. 202-211

⁶⁹ Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 6.

⁷⁰ Mahmud Haddad. "Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunu Yeniden Düşünmek.", Selda GÜNER(çev.), *Kebikeç*, S. 30, 2010, s. 15-30.

⁷¹ Eşraflı biri olan Vali Nazım Paşa, Bedevilerin ekinlerini yağmalamasına engel olmak için istediği sayıda askeri temin etmeyen kumandanı İstanbul'a şikâyet etmiştir. Fevzi Paşa ise toprak sahiplerinin köylüler üzerinde daha fazla hakimiyet kurmak için askeri birliklerden faydalanmaya çalıştıklarını

faaliyetlerle Arap vilayetlerinde sükûneti ve huzuru sağlamayı hedeflemiştir. Araplar arasında yayılan milliyetçilik hareketlerine karşı İttihat ve Terakki elinden geldiği kadar Arapları Osmanlı Devleti içerisinde muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Arap vilayetlerinin siyasi manada genel durumu aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. ARAP VİLAYETLERİNDEKİ SİYASİ ORTAM

1.1.1. Suriye Vilayeti

Suriye, 1516'da II. Selim'in fethi ile Osmanlı Devleti'nin yönetimine girmiştir⁷². II. Selim'in fethi sonrasında Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz Arap vilayetleri olarak adlandırıldı. 1520'lerde Şam vilayeti Adana, Halep ile birlikte on beş sancaktan oluşan bir vilayetti. Burada yaşanan isyanlar ve çeşitli nedenlerden dolayı Halep, Şam, ve Trablusşam eyalet haline getirilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre Trablusşam, Sayda ve Şam vilayetleri birleştirilerek Suriye vilayeti olarak adlandırılmıştır. Böylece tarihte ilk defa Şam merkezli bir yapının adı Suriye olmuştur. 1880'de Beyrut'un vilayet statüsü alması ile Suriye vilayeti kısmen küçülmüştür⁷³. Osmanlı Devleti'nin 1893 yılı Salnamesine göre Suriye vilayeti, 4 sancak, 8 nahiye, 1036 köy ve 110 mezradan oluşmaktadır. Sancakları Şam, Hama, Havran, ve Maan'dır⁷⁴. 1876 yılında Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinin ardından yapılan seçimlerde Suriye, Meclis-i Mebusan'a dört vekil göndermiştir. Ancak kısa süre sonra meclisin tatil edilmesinden sonra II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı muhalefetin yapıldığı önemli merkezlerden birisi olmuştur⁷⁵.

Suriye'de 19. yüzyılın ortalarında başlayan Arap milliyetçiliği, II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülüğün gelişmesiyle hız kazanmıştır⁷⁶. 1906 yılında Suriye'nin tahmini

belirtmiştir. Bu şekilde Bedevi saldırılarıyla askeri birlikleri oralara çekerek köylüler daha fazla itaat altına alabilecekleri bir düzmece olduğuna dikkat çekmiştir. (Kayalı, a.g.e. s. 69); Geniş bilgi için Bkz. Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 66;69.

⁷² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 272.

⁷³ Haddad, a.g.m. s. 15- 30

⁷⁴ Sabahattin Samur, "Suriye Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı 1840-1908", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 1988, s. 33.

⁷⁵ Cengiz Tomar, "Suriye", *İslam Ansiklopedisi*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 552.

⁷⁶ İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, 6. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 544.

nüfusu 478.775'tir⁷⁷. Seçim kanununa göre seçimlerde yalnızca erkekler oy kullanmıştır. Bu dönemde tahmini erkek sayısı ise 237.503'tür⁷⁸.

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Halid El Berazi Efendi	Hama
Abdülhamit Zehravi Efendi	Hama
Sadettin Efendi	Havran
Tevfik El Mecali Efendi	Kerek
Mehmet Aclani Efendi	Şam
Rüştü Bey	Şam
Süleyman Efendi	Şam
Abdurrahman Bey	Şam
Şefik El Müeyyed Bey	Şam
Şükriyüseli Bey	Şam

Tablo 1. Suriye vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar⁷⁹.

1908'de Meclisi-i Mebusan'a Suriye vilayetinden seçilen mebuslara ilişkin ulaşabildiğimiz bilgiler şöyledir; Halid El Berazi Efendi, 8 Aralık'ta Hama'dan mebus olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir. Seçimlerde 33 oy almıştır. Sadettin Efendi, Şam doğumludur. 8 Aralık'ta 46 oy ile Havran'dan mebus olarak seçilmiştir. Tevfik El Mecali Efendi, birinci ve üçüncü dönemde mebusluk yapmıştır. Mehmet Aclani Efendi Şam mebusu olarak 8 Aralık'ta seçilmiştir. Hasan Rüştü Bey, 7 Aralık'ta Şam mebusu olarak seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da Nafia Encümeni Mazbata Muharrirliği ve Zabit Katipliği yapmıştır. Süleyman Efendi, 7 Aralık'ta Şam'dan mebus olarak seçilmiştir. Fakat 14 Ocak 1910'da mebusluktan istifa etmiştir. Şakir El Müeyyed Bey, 7 Aralık'ta Şam'dan mebus olarak seçilmiştir. Şükrü Efendi, 18 Ocak 1910 tarihinde ara seçimle mebus olmuştur⁸⁰.

1.1.2. Halep Vilayeti

Halep, Osmanlı yönetimine, II. Selim'in 1516 Mercidabık Savaşı'nda Memluk Sultanı Kansu Gavri'yi yenilgiye uğratmasından sonra girmiştir. Osmanlı yönetimine girdikten sonra şehir, tarihinde en parlak dönemini yaşamış ve önemli bir ticaret

⁷⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Baha Tırnakçı (çev.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 228.

⁷⁸ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, C.2, 2. Baskı, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003, s. 55.

⁷⁹ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946.

⁸⁰ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, C. 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, s. 547-553.

merkezi olarak önemini uzun süre korumuştur⁸¹. Halep özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda ticari açıdan önemli bir nokta haline gelmiştir. Bunun gelişmenin olumsuz bir sonucu olarak 17. yüzyılın ortalarında bölgenin nüfusu, kolera ve salgın hastalıklara rağmen 120.000'e kadar düşmüştür⁸².

Tanzimat uygulamalarının bir parçası olan 1864 Vilayet Nizamnamesi gereğince Halep, vilayet statüsüne getirilmiştir. Adana, Payas, Zor, Urfa ve Kozan, vilayetin sancakları olarak belirlenmiştir. Fakat 1869'da Adana, Kozan ve Payas sancakları çıkarılarak Halep vilayeti küçültülmüştür⁸³.

Bir ticaret şehri olmasının yanı sıra Halep, hac yolları üzerinde bulunmasından dolayı üç semavi dinin yaşandığı bir yer olmuştur. Bölgede Gayrimüslimlere ait birçok okul açılmıştır. Arap milliyetçiliği, başladığı dönemde Halep'te de görülmüştür. Özellikle bölgede misyonerlik faaliyetleri 19. yüzyılda önemli ölçüde artmıştır⁸⁴. 1906 yılı nüfus sayımına göre, Halep'te tahmini nüfus 867.679'dur⁸⁵. Meşrutiyetin 1908'de yeniden ilan edilmesiyle birlikte Halep vilayeti de seçim sürecine girmiştir. Seçimler sonrasında Halep vilayetinden şunlar mebus olmuştur:

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Artin Boşgezenyan Efendi	Halep
Mehmet Bahaaddin Bey	Halep
Meri Paşa	Halep
Mesud Efendi	Halep
Şeyh Mustafa Efendi	Halep
Abdül Nafi Paşa	Halep
Rıfat Bey	Halep
Ali Cenani Bey	Halep
Şeyh Beşir Efendi	Halep
Hasan Fehmi Efendi	Maraş
Mehmet Şükrü Efendi	Maraş

Tablo 2. Halep vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar⁸⁶.

⁸¹ Bruce Masters, "Halep", *İslam Ansiklopedisi*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 244-247.

⁸² Fulya Düvenci Karakoç, "19. Yüzyıl Sonunda Halep'te İngiliz Belgelerine Göre Toplum, Yönetim ve Konsolosluk Arasındaki İlişkiler", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2013/1, s. 67-91.

⁸³ Masters, a.g.md., s. 246.

⁸⁴ Adem Turan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Şehrinin Kültürel Yapısı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S15/2, 2010, s. 79-89.

⁸⁵ Karpat, a.g.e., s. 228.

⁸⁶ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946.

1908’de Meclis-i Mebusan seçimlerinde Halep’ten seçilen mebuslara ilişkin ulaştığımız bilgiler ise şöyledir; Artin Boşgezenyan Efendi, 24 Kasım 1909’da 52 oy alarak Halep Mebusu seçilmiştir. Şeyh Beşir Efendi 20 Haziran 1910’da 96 oy alarak Halep mebusu olmuştur. Mehmet Bahaaddin Bey, Halep Askeri okulunda öğretmenlik yapmıştır. 24 Kasım 1909’da 54 oy alarak Halep’ten seçilmiştir. Meri Paşa, Halep’te doğmuştur. 5 Aralık 1908’de 114 oy alarak mebus seçilmiştir. Mesud Efendi, Halep’te doğmuş ve 23 Kasım 1908’de Halep’ten mebus olarak seçilmiştir. Şeyh Mustafa Efendi, 23 Kasım 1908’de Halep’ten mebus olarak seçilmiştir. Fakat 1909’da Şura-yı Devlet üyesi olmayı tercih ederek mebusluktan istifa etmiştir. Abdül Nafi Paşa, Halep’te doğmuştur. İlk Meclis-i Mebusan’da da görev yapmıştır. 23 Kasım 1908’de 62 oy alarak mebus olmuştur. Rıfat Bey, Fransızca’yı bilen ve güzel konuşan biridir. II. Abdülhamit zamanında büyük bir güç haline gelmiştir. 23 Kasım 1908’de 59 oy olarak meclise girmiştir. Hasan Fehmi Efendi, Maraş’ta doğmuştur. 22 Kasım 1908’de Maraş mebusu olarak seçilmiştir. Mehmet Şükrü Efendi, Maraş’ta doğmuştur. 22 Kasım 1908’de Maraş mebusu olarak seçilmiştir⁸⁷.

1.1.3. Bağdat Vilayeti

Bağdat, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine Kanuni Sultan Süleyman zamanında girmiş ve Lozan Antlaşması’na kadar devletin yönetiminde kalmıştır⁸⁸. Kuruluşundan itibaren her alanda hızlı gelişmenin yaşandığı bir ilim şehri olmuştur⁸⁹. 1906 yılı nüfus sayımına göre Bağdat’ın toplam nüfusu 178.178’dir⁹⁰.

⁸⁷ Güneş, a.g.e., C.2, s. 373-383.

⁸⁸ Abdülaziz Ed- Düri, “ Bağdat”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 425-433

⁸⁹ Yusuf Halaçoğlu, “Bağdat”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 438-441.

⁹⁰ Karpat, a.g.e., s. 228.

Meşrutiyet sonrası yapılan 1908 seçimlerinde Bağdat vilayetinden aşağıdaki tabloda gösterilen kişiler mebus olmuştur.

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Ali Efendi	Bağdat
İsmail Hakkı Bey	Bağdat
Sason Efendi	Bağdat
Seyyit Mustafa Efendi	Divaniye
Mehmet Şevket Paşa	Divaniye
Abdül Mehdi Efendi	Kerbela

Tablo 3. Bağdat vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar⁹¹.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde Bağdat'tan seçilen mebuslara ilişkin ulaşılan bilgiler şu şekildedir: Ali Efendi, hukuk mektebi hocalığı yapmıştır. 30 Aralık 1908'de 88 oy alarak mebus seçilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Bağdat'ta doğmuştur. Gazete yazarlığı ve öğretmenlik yapmıştır. 30 Aralık 1908'de 98 oy alarak Bağdat'tan mebus seçilmiştir. Sason Efendi, Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Londra ve Viyana'da yüksek eğitim almıştır. 30 Aralık 1908'de Bağdat'tan mebus olarak seçilmiştir. Seyyit Mustafa Efendi, Bağdat'ta doğmuştur. 2 Kasım 1908'de 52 oy alarak Divaniye'den mebus olmuştur. Mehmet Şevket Paşa, 2 Kasım 1908'de 41 oy alarak Divaniye'den mebus olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Abdül Mehdi Efendi, Kerbela'da doğmuştur. 16 Aralık 1908'de 17 oy alarak Kebela'dan mebus olmuştur⁹².

1.1.4. Beyrut Vilayeti

Ortadoğu'nun en önemli şehirlerinden biridir. II. Selim'in Mısır seferi sırasında bölge ile birlikte Osmanlı yönetimi altına girmiştir. Beyrut, Osmanlılar zamanında İstanbul'dan atanan Maan hanedanına üye olan emirler vasıtasıyla idare edilmiştir⁹³. Beyrut'un zamanla gelişmesi, şehrin vilayet yapılmasını zorunlu kılmıştır. Suriye vilayetine bağlı bir sancak olarak uzun süre kalmıştır. Fakat Suriye vilayetinin sınırlarının geniş olmasından dolayı Osmanlı yönetimi bölgeyi tamamen kontrol altında tutmakta güçlük yaşamıştır. Beyrut'ta ticaretin gelişmesinden dolayı yabancı devletlerin de etkisi altına girmiştir. Osmanlı Devleti bu sorunları gidermek için 1887 yılında

⁹¹ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946..

⁹² Güneş, a.g.e., C. 2, s.279-288.

⁹³ Davut Dursun, "Beyrut", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 81-84.

Beyrut'un vilayet statüsüne getirmiştir. 1888'de vilayete bağlı 5 sancak, 21 kaza, 49 nahiye ve 2237 köy bulunmaktadır⁹⁴. 1906 yılında yapılan nüfus sayımına göre vilayetin tahmini nüfusu, toplam 562. 719'dur⁹⁵.

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Esat Efendi	Akka
Kamil El Esat Efendi	Beyrut
Rıza El Sulhi Bey	Beyrut
Süleyman El Bostani Efendi	Beyrut
Emin Arslan Bey	Lazkiye
Ahmet Haşim Efendi	Nabulus
Fuat Hulusi Bey	Trablusşam

Tablo 4. Beyrut vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar⁹⁶.

II. Meşrutiyet ilan edilmesinden sonra 1908'de yapılan Meclis-i Mebusan seçimleriyle mebus olanlar hakkında ulaşılan bilgiler; Esat Efendi, Akka'da doğmuştur. Kadılık görevinde bulunmuştur. 19 Ekim 1908'de Akka'dan 34 oy alarak mebus seçilmiştir. Kamil El Esat Efendi, 1871 yılında Sayda'da doğmuştur. Ara seçimlerde, Süleyman El Bustani Efendi'nin yerine 4 Ekim 1911'de 74 oy alarak Beyrut'tan mebus olarak seçilmiştir. Rıza El Sulhi Bey, Beyrut'ta doğmuştur. Mutasarrıflık vazifesi yapmıştır. 17 Kasım 1908'de mebus olarak seçilmiştir. Emin Arslan Bey, 1871 yılında Beyrut'ta doğmuştur. Trablusşam Mutasarrıflığı görevi yaparken mebus adaylığını ilan ederek 29 Haziran 1909'da Lazkiye'den mebus olarak seçilmiştir. Mehmet Arslan Bey, 10 Kasım 1908'de Lazkiye'den mebus olmuştur. 1909'da Meşrutiyet karşıtları tarafından çıkarılan bir isyanda şehit olmuştur. Ahmet Hammaş Efendi, 1850 yılında doğmuştur. Kadılık görevi yapmıştır. 24 Ekim 1908 tarihinde Nablus'tan mebus olarak seçilmiştir⁹⁷. Beyrut vilayetinin 1912 seçimleri öncesindeki siyasi durumu bu şekildedir.

1.1.5. Basra Vilayeti

Kanuni Sultan Süleyman 1543 yılında Bağdat'ı aldığı zaman Basra'yı da topraklarına katmıştır. Basra Osmanlı yönetimine girdikten sonra bazen Bağdat

⁹⁴ Kürşat Çelik, "Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2010, s. 26

⁹⁵ Karpat, a.g.e., s. 228.

⁹⁶ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946.

⁹⁷ Güneş, a.g.e., C. 2, s. 307-312.

vilayetine bağlı sancak olarak, bazen de mülkiyet şeklinde yönetilmiştir⁹⁸. Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında Basra Sancağı'nın sınırları genişletilmiştir. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Basra sancağının önemi iyice artmıştır. 1875 yılında Basra vilayet haline getirilmiştir. 1880 ile 1884 yılları arasında Bağdat vilayetine bağlansa da 1884 yılında tekrar vilayet statüsüne getirilerek Irak'ın Osmanlı yönetiminden çıkmasına kadar bu durumunu korumuştur⁹⁹. Basra merkezli, Müntefik, Amara, ve Necid sancakları ile bir vilayet olmuştur¹⁰⁰.

Osmanlı zamanında şehir ticari ve kültürel açıdan oldukça gelişmiştir. Yine imar faaliyetlerine önem verilerek birçok tarihi mimari bırakmıştır¹⁰¹. 1908 yılına kadar vilayet, 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre oluşturulan yapısını korumuştur. 1908 sonrasında vilayetin idari yapısında ufak çaplı değişiklikler yapılarak yönetilmiştir¹⁰². 1906 yılı nüfus sayımına göre Basra vilayetinin tahmini nüfusu 10.270'tir¹⁰³. II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde Basra vilayetinden seçilen mebuslar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Abdülmecit Efendi	Ammara
Hüseyin El Ülvan Efendi	Ammara
Mehmet Kureyş Efendi	Ammara
Mehmed Selim Efendi	Ammara
Abdülvahap Paşa	Basra
Ahmet Paşa	Basra
Seyyit Talip Bey	Basra
Abdülmuhsin Bey	Müntefik
Hızır Hayati Bey	Müntefik
Rıfat Efendi	Müntefik

Tablo 5. Basra vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar¹⁰⁴.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde Basra'dan mebus olanlara ilişkin ulaşılan bilgiler; Abdülmecit Efendi, Bağdat'ta

⁹⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Basra", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 112-114.

⁹⁹ Burcu Kurt, "II. Meşrutiyet Döneminde Basra Vilayeti (1908-1914)", Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2012, s. 16.

¹⁰⁰ Selda Kaya Kılıç, "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 54, 2014, s. 319-336.

¹⁰¹ Halaçoğlu, a.g.md.

¹⁰² Kurt, a.g.e., s. 17.

¹⁰³ Karpat, a.g.e., s. 228.

¹⁰⁴ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946.

doğmuştur. 27 Şubat 1911'de mebus olarak seçilmiştir. Hüseyin El Ülvan Efendi, 12 Mart 1909'da Ammara mebusu olarak seçilmiş fakat meclise iştirak etmediğinden dolayı mebusluğuna 15 Mayıs 1911'de son verilmiştir. Mehmet Kureyş Efendi, 27 Şubat 1911'de Ammara'da mebus olarak seçilmiştir. Mehmed Selim Efendi, 12 Mart 1909'da Meclis-i Mebusan'a seçilmiş ancak meclise gitmediğinden dolayı mebusluğuna 15 Mayıs 1911'de son verilmiştir. Abdülvahap Paşa, 20 Mayıs 1910 tarihinde Basra'dan mebus olarak seçilmiştir. Ahmet Paşa, 2 Aralık 1908'de mebus olarak seçilmiş fakat 14 Aralık 1910 tarihinde vefat etmiştir. Seyyit Talip Bey, Arap milliyetçisi olarak bilinir. 1908'de mebus olarak seçilmiştir. Galip Bey, 1872 yılında Basra'da doğmuştur. 2 Aralık 1908'de mebus olarak seçilmiştir. Abdül Muhsin Bey, 1878'de Hay'da doğmuştur. Refet Efendi'nin vefat etmesinden sonra 8 Mayıs 1911'de mebus olmuştur. Hıdır Efendi, 1858'de Kerkük'te doğmuştur. 29 Haziran 1909'da Müntefik'ten mebus olarak seçilmiştir. Refet Efendi, 29 Haziran 1909'da mebus olarak seçilmiş ancak 26 Aralık 1910 yılında vefat etmiştir¹⁰⁵.

1.1.6. Hicaz Vilayeti

Hicaz, II. Selim'in Mısır'ı fethetmesinden sonra Osmanlı yönetimine geçmiştir. Osmanlı yönetimine girmesine rağmen, peygamber soyundan gelen emirlere gösterilen saygıdan dolayı Mekke ve Medine kalelerine 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı bayrağı asılmamıştır¹⁰⁶. 1882 yılında Hicaz vilayet haline getirilmiştir. Tanzimat öncesinde Cidde dışında bütün bölge özerk bir yapıda Mekke emirlerinin yönetimi altında olmuştur¹⁰⁷. Hicaz bölgesinin giderlerinin büyük bir kısmı Mısır hazinesi ve Cidde gümrüğünün gelirleri ile sağlanmıştır¹⁰⁸. Tanzimat ile bölgede uygulanmaya çalışılan reform çabaları sonuç vermemiştir. Mahalli geleneklere bağlı olan halk buna engel olmuştur¹⁰⁹. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Tanzimat uygulamalarını tamamen bölgede uygulayamamıştır. Hicaz ve Yemen'in 1872-1874 yılları arasında tahmini

¹⁰⁵ Güneş, a.g.e., C. 2, s. 293-303.

¹⁰⁶ Zekeriya Kurşun, "Hicaz", *İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 437-439.

¹⁰⁷ Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, 1996, s. 1-38.

¹⁰⁸ Ahmed Emin Osmanoğlu, "Hicaz Eyaletinin Teşekkülü", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, s.7.

¹⁰⁹ Kurşun, a.g.md. s. 439.

nüfusu 1.134. 175'tir¹¹⁰. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yapılan genel seçimlerde Hicaz vilayetinden mebus olanlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Kasım Zeynel Efendi	Cidde
Hasan Şibi Edendi	Mekkeimükerreme
Şerif Abdullah Bey	Mekkeimükerreme

Tablo 6. Hicaz vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar¹¹¹.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yapılan mebus seçimlerinde Hicaz vilayetinden seçilen mebuslara ilişkin ulaşılan bilgiler şöyledir; Kasım Zeynel Efendi, 1877 yılında Cidde'de doğmuştur. Rüştüye ve Hususi okullarda eğitim görmüştür. Ticaretle uğraşmıştır. 16 Kasım 1908'de Cidde mebusu olarak seçilmiştir. Hasan Şebi Efendi, 1878'de Sana'da doğmuştur. 26 Şubat 1909'da Mekke-i Mükkerreme'den mebus olarak seçilmiştir. Şerif Abdullah Efendi, 26 Şubat 1909 yılında 148 oy alarak Mekke-i Mükkerreme'den Meclis-i Mebusan'a mebus olarak seçilmiştir¹¹². Hicaz vilayetinde 1912 seçimleri öncesindeki siyasi yapı bu şekildedir.

1.1.7. Trablusgarp Vilayeti

Yunanca üç şehir anlamına gelen Tripoli, Arapçaya Tarabulus olarak geçmiştir. Osmanlı Devleti Suriye'de benzer adla şehirlerle karşılaşınca şehir isimlerinin karışmaması için batıda yer aldığını belirtmek için sonuna garp kelimesini ekleyerek Trablusgarp olarak adlandırmıştır. Osmanlı yönetimine, Kaptanıderya Sinan Paşa yönetimindeki donanmanın seferi sonrasında 1551 yılında girmiştir¹¹³. Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'da ki Tunus, Cezayir ve Trablusgarp gibi yerleri fethettikten sonra Garp Ocakları adıyla yönetmiştir. Bu ocaklardan merkeze en çok bağlı olan Trablusgarp olmuştur. Bölgenin fethedilmesinden sonra dört yönetim dönemi yaşamıştır. Bu dönemler; Valiler dönemi, Dayılar dönemi, Karamanlı ailesi dönemi ve son olarak merkeze doğrudan bağlı ikinci Osmanlı dönemi olarak adlandırılır¹¹⁴. 1835 yılından sonra Trablusgarp doğrudan İstanbul'dan tayin edilen valiler aracılığıyla yönetilmiştir.

¹¹⁰ Behar, a.g.m., s.38.

¹¹¹ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946..

¹¹² Güneş, a.g.e., C. 2, s. 367-369.

¹¹³ Ahmet Kavas, " Trablusgarp", *İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 288-291.

¹¹⁴ Mehmet Yüksel, " Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016, s. 6.

1864'ye yürürlüğe koyulan Vilayet Nizamnamesi gereğince Trablusgarp da 1866'da vilayete dönüştürülmüştür. Böylece daha merkezi bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Tunus'un Fransa tarafından 1881'de işgal edilmesi ve ardından da Mısır'ın 1882'de İngiltere tarafından işgal edilmesiyle Trablusgarp Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da son toprak parçası olarak kalmasına sebep olmuştur.

Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması sonucu, sömürgecilik yarışına Avrupalı devletlere göre geç başlayan İtalya'nın bu topraklara göz dikmesiyle olmuştur. İtalya, Trablusgarp'ı almak için 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, Balkanlarda yaşanan ayaklanmalar ve siyasi karışıklıklardan dolayı bu savaşa yeterince hazırlık yapamamıştır. İtalyanların beklediği gibi, savaş uzun sürmemiştir. İçlerinde Mustafa Kemal'in de bulunduğu genç subaylar bölgeye giderek yerli halkın da desteğiyle İtalyan güçlerine karşı önemli direniş göstermiştir. İtalyanlar bu direniş kırmak için savaşı genişleterek Oniki Ada'yı işgal etmiş ve Çanakkale Boğazı'na saldırmayı planlamıştır. Osmanlı Devleti bu baskılara daha fazla dayanamamıştır. Batılı devletlerin de araya girmesiyle 28 Ekim 1912'de Uşi Antlaşması ile Trablusgarp'ı İtalyanlara bırakmak zorunda kalmıştır¹¹⁵. Trablusgarp'ın 1905-1906 yıllarında yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfusu 449.623'tür¹¹⁶.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yapılan seçimlerde Trablusgarp'tan 6 mebus seçilmiştir.

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Süleyman El Baruni Efendi	Cebeligarbi
Mustafa Bin Kaddare Bey	Humus
Ferhad Efendi	Trablusgarp
Mahmut Naci Bey	Trablusgarp
Sadık Bey	Trablusgarp
Cami Bey	Fizan

Tablo 7. Trablusgarp vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar¹¹⁷.

Trablusgarp'tan seçilen mebuslara ilişkin bilgiler şöyledir; Süleyman El Baruni Efendi, 1871 yılında Fesado'da doğmuştur. 11 Aralık 1908'de Cebeligarbi'den mebus

¹¹⁵ Uçarol, a.g.e., s. 522-524.

¹¹⁶ Behar, a.g.e., s. 55.

¹¹⁷ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946.

olarak seçilmiştir. Mustafa Bin Kaddare Bey, 1870 yılında Zeltin kazasında doğmuştur. Rüştüye ve İstanbul lisan okullarında eğitim almıştır. Humus'tan mebus olarak seçilmiştir. Ferhad Efendi, 18 Kasım 1908'de Trablusgarp'tan mebus olarak seçilmiştir. Mahmut Naci Bey, 1874 yılında Trablusgarp'ta dünyaya gelmiştir. Humus'ta rüştüye okumuştur. 18 Kasım 1908'de Trablusgarp'tan mebus olarak seçilmiştir. Sadık Bey, 1876 yılında Trablusgarp'ta doğmuştur. Trablusgarp Askeri Rüştüyesi'nde öğrenim görmüştür. 18 Kasım 1908'de Trablusgarp'tan mebus olarak seçilmiştir¹¹⁸.

1.1.8. Musul Vilayeti

Musul Osmanlı hâkimiyetine II. Selim zamanında girmiştir¹¹⁹. Coğrafi olarak Mezopotamya'nın kuzey-doğu bölümünde Dicle Nehri'nin iki yanında bulunmaktadır. 16. yüzyılda Musul Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak durumundadır. Bağdat'ın fethinden sonra ise Musul buraya bağlanmıştır¹²⁰. Musul, Osmanlı idaresinde bulunduğu konumun da etkisiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir. Nüfusunda 17. yüzyılda önemli artış olmuştur. 19. yüzyılın ortalarında Tanzimat yenilikleri Musul'da görülmeye başlanmıştır. 1851 yılında sancak olarak Bağdat'a bağlanmış fakat 1878 yılında Şehrizar'u içine alan ayrı bir vilayet olmuştur. Bu yapısını 1918 yılında Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinden çıkıncaya kadar korumuştur¹²¹. Musul vilayeti, Musul, Süleymaniye ve Kerkük olmak üzere toplam üç sancaktan oluşmaktaydı. Musul'a bağlı 18 kaza, 22 nahiye, 3031 köy bulunmaktaydı. ¹²²Osmanlı Devleti 1906 yılında yapılan nüfus sayımına göre Musul vilayetinin tahmini nüfusu; 161.748'dir¹²³.

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Mehmet Ali Bey	Kerkük
Salih Paşa	Kerkük
Davut Yusuf Efendi	Musul
Mehmet Ali Fazıl Efendi	Musul
Hacı Sait Efendi	Süleymaniye

Tablo 8. Musul vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar¹²⁴.

¹¹⁸ Güneş, a.g.e., C. 2, s. 561-565.

¹¹⁹ Ahmet Gündüz, "Musul", *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 363-367.

¹²⁰ Ahmet Gündüz, "Osmanlı İdaresinde Musul", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 1998, s. 36.

¹²¹ Gündüz, a.g.md. s.364.

¹²² Remzi Kılıç, "Musul Vilayeti Tarihi Coğrafyası ve 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İdari Yapısı", *İkinci Ortadoğu Sempozyumu*, C.2, Elazığ, 27-29 Mayıs 2004, s. 393-405.

¹²³ Karpat, a.g.e., s. 228.

¹²⁴ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946.

1908’de yapılmaya başlanan seçimlerde Musul vilayetinden seçilen mebuslara ilişkin bilgiler şöyledir: Mehmet Ali Bey, 1972 yılında Kerkük’te doğmuştur. 7 Aralık 1908’de Kerkük mebusu olarak seçilmiştir. Salih Paşa, 7 Aralık 1908 yılında Kerkük’ten mebus olarak seçilerek Meclis-i Mebusan’a girmiştir. Davut Yusuf Efendi, 1858 yılında Musul’da doğmuştur. Vilayet Meclisi Üyesi görevini yaptığı zaman adaylığını ilan etmiştir. 9 Şubat 1909 tarihinde Musul mebusu olarak seçilmiştir. Mehmet Ali Fazıl Efendi, 1867 yılında Musul’da doğmuştur. Hususi mektepte öğrenim görmüştür. 9 Şubat 1909’da Musul’dan mebus olarak seçilmiştir. Hacı Sait Efendi, 1859 yılında Süleymaniye’de dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimi almış ve ticaretle meşgul olmuştur. 4 Şubat 1909 yılında Süleymaniye mebusu olarak seçilmiştir¹²⁵.

1.1.9. Yemen Vilayeti

Yemen, Arap Yarımadası’nın güneybatı kısmını kapsayan bir bölgedir. Bölgenin Osmanlı idaresine girmesi 1517 yılında Mısır’ın alınması sonrasında olmuştur. II. Selim’in Mısır’ı işgal ettiği dönemde Yemen’i Memlûklü askerleri idare ediyordu. Mısır’ın alınması ile Memlûklü askerler Osmanlı Devletine bağlılıklarını bildirmişlerdir. Böylece Yemen’le münasebetler başlamış oldu¹²⁶. Osmanlı Devleti 1540 yılından itibaren Yemen’e Beylerbeyi unvanıyla yönetici atamıştır. Yemen’de Osmanlı Devleti 1635 yılından 1834 yılına kadar ciddi bir hâkimiyet sağlayamamıştır. Yemen’de yaşanan iç karışıklıklar ve isyanlar sürekli devam etmiştir¹²⁷. Osmanlı Devleti, Vilayet Nizamnamesi’ne göre Yemen’de düzenlemeler yapmıştır. 1872 yılından itibaren Yemen vilayet olmuştur. Yemen, vilayet olduktan sonra 4 sancak ve 24 kazaya ayrılmıştır. Osmanlı Devleti burada asayiş sağlaması için yöneticileri artık yerel halktan değil merkezden atamaya başlamıştır. Bölgede asayişin sağlanması için asker sayısı artırılarak, kabiliyetli askerler ve valiler tayin edilmiştir. Tüm bunlara rağmen istenilen asayiş tam olarak sağlanamamıştır¹²⁸. Yemen’deki Osmanlı hakimiyeti Mondros Mütarekesi ile filen son bulmuş ve Lozan Antlaşması’yla Osmanlı toprağı

¹²⁵ Güneş, a.g.e., C. 2, s. 501-505.

¹²⁶ Kamuran Şimşek, “Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen’de Osmanlı İdaresi 1868-1909”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, 34, 2017, s. 5-42.

¹²⁷ Yasemin Barlak, “Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)” Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2013, s. 30.

¹²⁸ Barlak, a.g.e., s. 40.

olmaktan çıkmıştır¹²⁹. Yemen vilayetinin 1872-1874 yıllarında tahmini nüfusu Hicaz vilayeti ile birlikte verilmiştir. Toplam nüfusları; 1.134.375'dir¹³⁰. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yapılan 1908 seçimlerinde Yemen vilayetinden mebus olanlar aşağıdaki tablodaki gibidir.

Mebusun Adı	Seçildiği Yer
Ali Süveyid Efendi	Hüdeyde
Hadi Razik Efendi	Hüdeyde
Mahmut Nedim Bey	Hüdeyde
Seyyid Muhammed Abdurrahman Efendi	Hüdeyde
Tahir Recep Efendi	Hüdeyde
Zühtü Efendi	Hüdeyde
Hüseyin Abdülkadir Bin Ali Efendi	Sana
Hüseyin El Halili Efendi	Sana
Mehmet Abdullah Mukhafi Efendi	Sana
Seyyid Ahmed Habbani Bey	Sana
Seyyid Ahmed Bin Yahya El- Kisbi Efendi	Sana
Seyyid Ali Muta Efendi	Sana
Seyyid Ali Bin Hüseyin Efendi	Sana
Seyyid Ahmed Cenani Bey	Sana
Ali Bin Hasan Efendi	Asir
Şeyh Ahmet Efendi	Asir
Şeyh Salih Sindar Efendi	Taaz

Tablo 9. Yemen vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar¹³¹.

Meşrutiyet'in 1908'de ilan edilmesi sonrasında yapılan mebus seçimlerinde Yemen'den mebus olanlara ilişkin bilgiler şöyledir; Ali Süveyid Efendi, 29 Kasım 1908'de Hüdeyde mebusu olarak meclise girmiştir. Hadi Razik Efendi, 1908 yılında Hüdeyde mebusu olmuştur. Mahmut Nedim Bey 1856 yılında Hüdeyde'de dünyaya gelmiştir. 1910 yılında Hüdeyde'den mebus seçilmiştir. Ayrıca Yemen valiliği de yapmıştır. Seyyid Muhammed Abdurrahman Efendi, 1861 yılında Hüdeyde'de doğmuştur. 29 Kasım 1908 tarihinde Hüdeyde'den mebus olmuştur. Fakat 10 Ocak 1912'de mebusluğu bırakmıştır. Tahir Recep Efendi, 1859 yılında Cidde'de dünyaya gelmiştir. 29 Kasım 1908'de Hüdeyde'den mebus olarak meclise girmiştir. Ancak 3 Ocak 1910'da mebusluktan ayrılmıştır. Zühtü Mustafa Efendi, 1861 yılında Cidde'de dünyaya gelmiştir. Hususi mektepte eğitim almıştır. 25 Ocak 1910'da Hüdeyde'den

¹²⁹ Cengiz Tömer, "Yemen", *İslam Ansiklopedisi*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 412-414.

¹³⁰ Behar, a.g.e., s. 38.

¹³¹ TBMM, "Birinci Dönem Osmanlı Mebusları 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327", Ankara, 1946.

mebus olarak seçilmiştir. Hüseyin Abdülkadir Bin Ali Efendi, 1883 yılında Sana'da doğmuştur. 20 Aralık 1908'de Sana mebusu olmuştur. Hüseyin El Halili Efendi, 1863'te dünyaya gelmiştir. Mehmet Abdullah Mukhafi Efendi, 1868 yılında Umcan'da dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimi almıştır. 23 Kasım 1908'de Sana'dan mebus olarak seçilmiştir. Seyyid Ahmed Habbani Bey, 1970 yılında Sana'da dünyaya gelmiştir. Harbiye'yi tamamlamış ve yaverlik yapmıştır. Binbaşılık görevi yaparken Ali Halili Efendi'nin istifa etmesi sonrasında mebusluğa aday olmuştur. Yapılan ara seçimler sonucunda 19 Şubat 1910'da mebus olmuştur. Seyyid Ahmed Bin Yahya El-Kisbi Efendi, 1876 yılında Hicretülkebesi'de dünyaya gelmiştir. Hususi mektepte eğitim almıştır. 20 Aralık 1909'da Sana mebusu olarak seçilmiştir. Seyyid Ali Muta Efendi, 1865 yılında Sana'da dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimi almıştır. 24 Kasım 1908'de Sana'dan mebus olarak seçilmiştir. Fakat 30 Temmuz 1911 yılında mebusluktan ayrılmıştır. Seyyid Ali Bin Hüseyin Efendi, Sana'dan mebus olmuştur. Şeyh Salih Sinder Efendi, Sana'da 1884 yılında dünyaya gelmiştir. 5 Mart 1911 ara seçimlerde Taaz'dan mebus olarak seçilmiştir. Ali Bin Hasan Efendi, 1873 yılında Akka'da dünyaya gelmiştir. 4 Ekim 1908 yılında mebus olarak seçilmiştir. Şeyh Sait Feraci Efendi, 1882 yılında Nebişehir'de dünyaya gelmiştir. İptidai mektebinde eğitim almıştır. Kaymakamlık vazifesini yaptığı sırada mebus adaylığını duyurmuş ve 3 Kasım 1910'da Asir mebusu olmuştur. Şeyh Ahmet Efendi, Asir'den mebus olarak seçilmiş fakat 18 Haziran 1910'da vefat etmiştir. Seyyid Ahmed Cenani Bey, 1869 yılında Sana'da doğmuştur. Harp okulunun özel sınıfında eğitim almıştır. Padişah yaverliği görevinde bulunmuştur. 19 Şubat 1909'da Sana'dan mebus olarak seçilmiştir¹³².

1908 yılında yapılan genel seçimleri, İttihat ve Terakki mebusları çoğunlukla kazanmıştır. Seçimlere katılan bir diğer fırka olan Ahrar, yeterince bir başarı elde edememiştir. İyi örgütlenememesi ve azınlıklardan istediği desteği görememesi bunun en önemli sebepleri olarak gösterilebilir. Meclis-i Mebusan'a seçilen mebusların sayısı ve etnik gruplar hakkında farklı sayılar verilmektedir.

Genel itibariyle; Feroz Ahmad'e göre Meclis-i Mebusan'a 288 mebus seçilmiştir. Bunlardan 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni,

¹³² Güneş, a.g.e., C. 2, s. 599-616.

10 Slav ve 4 de Musevi'dir¹³³. Enver Ziya Karal'a göre toplam 240 mebus seçilmiştir. Bu mebusların 50'si Arap'tır. Ahmet Bedevi Kuran'a göre toplam mebus sayısı 266, Arap mebus sayısı 60'dır. Fakat Kenan Olgun, Meclis-i Mebusan'da görev yapan toplam 324 mebus olduğunu ve bunlardan 66'sının Arap olduğunu belirtmiştir¹³⁴.

1. 1.10. Seçimlerden Arapların Beklentileri

Arap bölgelerindeki problemler Osmanlı Devleti'nin siyasal hayatında karmaşık bir yapıdadır. Osmanlı Devleti, Arap coğrafyasında uzun süre hâkimiyet kurmuştur. Ancak çok uluslu yapısından dolayı zamanla yapısal problemlerle yüz yüze gelmiştir. Milliyetçilik ve bağımsızlık akımları ile ıslahat faaliyetleri bunların en önemlileridir. Osmanlı'nın var olma mücadelesi sırasında, bölgede Arap milliyetçilik hareketleri görülmeye başlamıştır. Araplar amaçlarını gerçekleştirmek için dernekleşme yolunu tutmuşlardır¹³⁵.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde İttihatçıların izlediği politika, Arap bölgelerinde egemenliğini devam ettirebilme ve kendisine bağlı olan yerel güçlerle kurdukları ilişkiyi devam ettirmeye yönelik olmuştur. Her ne kadar İttihat ve Terakki, Hıristiyanlara karşı Müslüman mebus adaylarını Şam, Halep ve Beyrut gibi merkeze yakın yerlerde desteklese de uzak bölgelerde aday bulma noktasında sıkıntı yaşamıştır. İttihat ve Terakki'nin merkezden uzak bölgelerde aday belirlemede yaşamış olduğu sıkıntılar, seçimleri kazanmak için daha zorlayıcı ve siyasal manada agresif bir politika izlemesine neden olmuştur¹³⁶. Bu şekilde girilen seçimler, Türk olanlar ve olmayanlar arasında bir mücadele olarak görülmektedir. Türkleri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası temsil ederken, diğer unsurları Yunanistan'ın desteği ve Fener Patrikhanesi talimatı ile Rumlar temsil etmiştir. Bu konuda Rumlar

¹³³ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 47.

¹³⁴ Olgun, a.g.e., s. 101-102.

¹³⁵ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 599.

¹³⁶ Baran Hacıoğlu, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, s. 104.

başarı sağlamıştır. Zira 17 Aralık 1908'de Meclis açıldığında Türk mebusların sayısı diğer unsurların neredeyse toplamına eşit olma durumuna gelmiştir¹³⁷.

Meclis'te Türklerden sonra ikinci çoğunluğu sağlayan grup Araplardır. Bu mebusların çoğu bir partiye bağlı değildir. Hama mebusu Nafi Paşa önderliğinde Arap mebusların bir fırka kurma girişimi olmuş fakat İttihat ve Terakki'nin tepkisi nedeniyle Arap mebuslar bunun yerine ilk başta Ahrar Fırkası'na üye olmuşlardır. Daha sonra da Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na katılmışlardır. Arapların asıl muhalefeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasıyla ortaya çıkmıştır¹³⁸. Meclis açıldıktan sonra İstanbul'a gelen Arap mebuslar Uhuvvet-i Arabiyye-i Osmaniye adlı cemiyete katılmışlardır. Cemiyetin amacı, Araplar arasındaki ilişkileri güçlendirmektir. Cemiyet, özellikle Arap öğrenciler aracılığıyla bunu yapmaya çalışmış ve Arap vilayetlerinde şubeler kurarak İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet oluşturmuştur¹³⁹.

II. Meşrutiyet sonrasında Arapların bağımsızlığı için ilk istekler devletin dışından gelmiştir. Örneğin; Suriye'nin bağımsızlığını talep eden Reşid Mutran imzalı bir bildiri Aralık 1908'de Osmanlı Devleti içerisinde hızlı bir şekilde yayılmıştır. Ancak bu bildiriye başta Beyrutlu Hıristiyan mebus Süleyman el-Bustani olmak üzere bütün Araplar şiddetle karşı çıkmıştır¹⁴⁰. Ancak Arap mebuslar arasında Türkçeyi iyi bilmeyenler mevcuttu. Arap mebuslar Yemen, Hicaz, Trablus gibi Arapların yoğunlukta yaşadığı ve halkın Türkçe bilmediği yerlere atanan memurların Arapça bilen kişiler arasından seçilmesi gerektiğini meclise teklif etmiştir. Fakat bu teklife şiddetle karşı çıkılarak, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu söylenmiştir. Araplar ise kanunda yer alan bu maddenin Arapların inadına yapıldığını iddia etmiştir. Yine ara seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti Arapları aday göstermediği için, Arap mebusların sayıları düşmüştür¹⁴¹. İttihat ve Terakki'nin izlemiş olduğu politikalar sonucunda çoğu Arap mebus İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet saflarında yer almışlardır. Hürriyet ve İtilaf

¹³⁷ Cevdet Küçük, "Abdülhamit II", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1988, s. 216-224.

¹³⁸ Olgun, a.g.e., s. 105.

¹³⁹ Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s.78.

¹⁴⁰ Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 78.

¹⁴¹ Olgun, a.g.e., s. 105.

Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan Arap mebuslar ilerleyen dönemlerde Arap bağımsızlığı için mücadele eden kişiler olmuşlardır¹⁴².

Fakat İttihat ve Terakki'nin siyasi programı, devletin içinde yaşayan tüm unsurları eşit hak ve yükümlülüklerle yönetmek üzerine kurulmuştu. Ancak İttihat ve Terakki'nin bu idealleri gerçekleştirmesi güç olmuştur. Devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar, cemiyetin siyasi süreç içindeki kesin olmayan rolü bu programın oluşmasını engellemiştir. İttihat ve Terakki'nin her ne kadar uygulamada başarısız olsa da mevcut olan birleştirici tutumunu Arap mebuslarında görmek mümkündür. 1908'de seçilen Arap mebuslar da sadece kendi bölgeleri ve etnik unsurlarının sorunlarını değil, Meclisin açılışından itibaren farklı vilayetlerde yaşanan sorunları kendi meseleleriymiş gibi bir duyarlılıkla dile getirmişlerdir¹⁴³. Arap mebuslar hükümetin aldığı kararlara da duyarsız kalmamışlardır. Cemiyetler kanunu ile kavmiyet, cinsiyet esası ve unvanıyla açılan cemiyetlerin yasak olduğunu belirten Hama mebusu Abdülhamit Zehravi bu maksatla kurulan cemiyetlerin halen neden var olduğunu hükümete soru olarak yöneltmiştir.¹⁴⁴

Görüldüğü gibi başlangıçta iki grup için tek gaye devletin bütün unsurları ve toprakları üzerinde refah ve eşitlik sağlamak olsa da, bu zamanla değişmiştir. Kanaatimizce değişen dünya düzeni ve yükselen milliyetçilik düşüncesi de etkili olmuştur. Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün toplumu birleştirmeye yönelik faaliyetleri istenilen düzeyde uygulanamamıştır. Bu yüzden genellikle Türk unsuru dışında kalan Osmanlı vatandaşları muhalif saflarda yer almıştır. Meşrutiyetin ilanı sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı oluşan partilerin içerisinde Arap mebusları görmek mümkündür. Arap mebuslar, 1911 yılının sonlarında tüm muhalif grupları bir çatı altında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda yer almışlardır. Ancak İttihat ve Terakki tüm yurttaki olduğu gibi Arapların yaşadığı bölgelerde de seçimleri kazanmak istiyordu. Bunun için gazeteler ve konferanslarla seçmeni etkilemeye çalışmışlardır. Aynı şekilde Hürriyet ve İtilaf Fırkası da İttihatçıların izlemiş olduğu politikaları

¹⁴² Demir, a.g.e., s. 231;233.

¹⁴³ Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 80-81.

¹⁴⁴ MMZC, D.1, C.1, (7 Temmuz 1325) s. 450

eleştirerek seçmenin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Sonuç olarak 1912 seçimleri Arap vilayetlerinde İttihatçılar ve İtilafçılar arasında yaşanan mücadele ile geçmiştir.

1. 2. SEÇİM ÖNCESİ FIRKALARIN İTTİFAK ARAYIŞI

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yapılan ilk mebus seçiminde, mebusların hemen hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olmuşlardır. Seçilen mebuslar seçildikleri bölgelerde tanınan ve güvenilen kişilerdi. Ancak İttihat ve Terakki'nin üyesi olan mebuslar arasında bir fikir birliği bulunmuyordu. Bu durum kısa süre sonra cemiyet içindeki mebuslar arasında görüş ayrılıklarının yaşanmasına sebep olmuştur¹⁴⁵. İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan bu muhalefetin Meşrutiyet'in öncesinde başladığını söylemek mümkündür. Meşrutiyeti ilan ettirmek için girişilen mücadele esnasında Jön Türk Hareketi Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin önderliğinde iki gruba ayrılmıştır. İki grup arasındaki görüş ayrılığına rağmen ortak gaye olan Meşrutiyet, yeniden ilan ettirilmiştir. Bu olay sonrasında Prens Sabahattin Eylül 1908'de İstanbul'a döndüğünde İttihat ve Terakki içerisinde beklediği mevki ve ilgiyi göremediği için cemiyetle bağlantıyı kesmiştir. Prens Sabahattin, İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra onun önderliğinde Osmanlı Ahrar Fırkası kurulmuştur. Paris'te, Jön Türkler arasındaki fikri ayrılığı Hürriyet'in ilanıyla ayrı fırka kurulması ile devam etmiştir¹⁴⁶.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ile seçimlere giren tek fırka Osmanlı Ahrar Fırkası'dır. Kuruluş tarihi 14 Eylül 1908 olan bu fırka, yurt genelinde yeterince teşkilatlanamamasından dolayı sadece Ankara'dan aday olan Mahir Sait Bey mebus olarak meclise girmiştir¹⁴⁷. Ahrar Fırkası'nın, seçimlerde bir başarı elde edememesi sonucunda, yokluğu Meclis-i Mebusan'da hissedilmiştir. İsmail Kamil, Dr. Rıza Nur gibi kişiler Ahrar Fırkası'na geçmiştir. Fırkaya yakınlık gösteren guruplardan biri de Araplar olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Meclis-i Mebusan'a seçilen mebusların hemen hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye kişiler olduğuna ve İttihat ve Terakki

¹⁴⁵ Celal Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, C. 2, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 54.

¹⁴⁶ Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 25-27.

¹⁴⁷ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 47.

üyeleri olan bu kişiler arasında seçim sonrasında bir fikir birliği olmadığına değinmiştik. Bu nedenlerden dolayı cemiyet üyeliğinden ayrılanlar olmuştur. Bunun sonucunda yeni fırkalar kurulmuştur. Bu fırkalarla ilgili genel bilgi ve 1912 seçimlerine gidiş sürecini aşağıda açıklamaya çalışacağız.

1.2.1. Osmanlı Ahrar Fırkası

Fırka, 14 Eylül 1902'de İstanbul'da kurulmuştur¹⁴⁸. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın¹⁴⁹ kuruluş sürecini 1902'de Jön Türk Kongresine kadar götürebiliriz. Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin arasındaki fikir ayrılıkları Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşanan hürriyet ortamından istifade eden Adem-i Merkeziyetçiler ülkeye gelerek Prens Sabahattin'in fikirlerini yayma çalışmalarına başlamışlardır¹⁵⁰. Meşrutiyet fikrinin halka ulaşmasını sağlamak ve halkı bilgilendirmek amacıyla Adem-i Merkeziyetçiler; İstanbul, İzmir, ve Erzurum'da şubeler kurmuşlardır¹⁵¹.

Adem-i Merkeziyetçilerin çalışmaları İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanmamıştır. Nitekim bu grubun bazı üyeleri tutuklanmıştır¹⁵². Yine Adem-i Merkeziyetçilerin fikir babası olan Prens Sabahattin ülkeye döndükten sonra İttihat ve Terakki içerisinde beklediği mevki bulamamış ve Ahmet Rıza'nın tepkileri yüzünden İttihat ve Terakki'den ayrılmıştır¹⁵³.

Tüm bu yaşanan gelişmeler Adem-i Merkeziyetçileri bir parti kurmaya zorlamıştır. Nurettin Ferruh Bey'in girişimleri sonucunda fırka kurulmuştur. Prens Sabahattin'e genel başkanlık teklif edilse de Prens bunu kabul etmemiştir. Fakat fırkaya karşı duyarsız kalmamış Paris'te bulunan Adem-i Merkeziyetçilerle temaslar

¹⁴⁸ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 143.

¹⁴⁹ Fırkanın programı ve nizamnamesi için Bkz., Tunaya, a.g.e., C.1, s. 155-170; Osmanlı Türkçesi ile yazılan beyanname için Bkz. "Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi", Mahmut Bey Matbuatı, İstanbul; ayrıca fırka programı için Bkz. "Nizamname-i Dahili Programı", Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1324.

¹⁵⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri", *Liberal Düşünce*, Sayı 6, Bahar 1997, s. 101-117.

¹⁵¹ Oğuz Kaan, "II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2008, s. 118

¹⁵² Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 102.

¹⁵³ Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 25.

sağlamıştır. Fırkanın programını Kont Ostrorog¹⁵⁴, un yardımıyla Nuretin Ferruh kaleme almıştır¹⁵⁵.

Fırka kurulduktan sonra özellikle İstanbul basınında önemli ilgi görmüştür. Prens Sabahattin'in ekonomik desteği ile çıkarılan Serbestî Gazetesi, fırkanın yayın organı olmuştur¹⁵⁶. 1908 seçimlerine de ülkede ilahî bir güç olarak görülen İttihat ve Terakki karşısında girme cesaretini göstermiştir. Sadece İstanbul'dan seçimlere girmiş ancak aday gösterdiği hiçbir mebus seçimi kazanamamıştır. Ülke genelinde yalnızca Mahir Sait Bey kendi gayretleriyle Ankara'dan mebus olmuştur. Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki arasındaki fikir ayrılığı hiçbir zaman tam anlamıyla son bulmamıştır. İki fırka arasındaki gerginliği gidermeye yönelik atılan adımlar sonuçsuz kalmıştır. 31 Mart Vakası'ndan sonra Ahrar Fırkası'nın yayın organı olan Serbestî gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi ise fırkalar arasında her türlü gerginliği giderici adımın atılmasını olanaksız hale getirmiştir¹⁵⁷.

Ahrar Fırkası'nın, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ile bir yakınlığı olmamasına rağmen, cemiyetin üyelerine karşı yapılan tutuklama ve şiddet olaylarına karşı Ahrar Fırkası tepki göstermiştir. Ahrar Fırkası'ndan sonra kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise bunun devamı olarak görülmüştür¹⁵⁸.

Ahrar Fırkası'nın ayrı bir özelliği de 31 Mart Vakası ile yakından ilgilenen örgüt olarak değerlendirilmesidir. Henüz ülke genelinde örgütlenememiş bir parti olarak hem İttihat ve Terakki hem de Abdülhamit'ten kurtulmanın yolunu hukuk dışı bir eylemle gerçekleştirmeyi planlamışlardır. Fakat olaylar Ahrar Fırkası'nın istediği gibi sonuçlanmamıştır. 31 Mart Vakası olarak adlandırılan ve on üç gün devam eden olaylar sonrasında fırkanın üyelerinden Prens Sabahattin ve Ahmet Fazıl Bey tutuklanmıştır. Bu

¹⁵⁴ Kont Ostrorog Polonya kökenli Fransız vatandaşıdır. Paris Hukuk Fakültesi okumuş ve İslam hukuku doktorasını tamamlamıştır. Osmanlı Devleti'ne ilk defa ne zaman geldiği ve ne için geldiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra devletin önemli kurumlarında görev yapmıştır. 1909 yılında Adliye Nezareti müşavirliğinde getirilmiştir. Osmanlı adli yapısının çağdaşlaşmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. M. Emin Elmacı, "Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi OTOM*, S. 29, 2011. s. 1-30.

¹⁵⁵ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 143.

¹⁵⁶ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 103.

¹⁵⁷ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 144-146.

¹⁵⁸ Kaan, a.g.e., s. 214.

olaylar sonrasında 30 Ocak 1910'da Nurettin Ferruh Bey fırkanın feshine ilişkin beyannameyi yayınlamıştır¹⁵⁹. Böylece siyasi partiler tarihimizde ve çok partili döneme geçiş için bir ilk olarak kabul edebileceğimiz¹⁶⁰ Osmanlı Ahrar Fırkası'nın siyasi yaşamı son bulmuştur.

1.2.2. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti

Cemiyet 1908 yılının Ağustos ayında İstanbul'da kurulmuştur¹⁶¹. II. Abdülhamit'in istibdadından kaçarak yurt dışına giden ya da sürgün edilenler Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yurda geri dönmüşlerdir. Cemiyet mensupları, meşruti yönetimden beklentilerini elde edememişlerdir. Aksine iktidarı elinde bulunduran İttihatçılar, bu kişilerin Meşrutiyet öncesi bazı gelirlerini de kısıtlayınca İttihat ve Terakki'ye karşı dernekler ve cemiyetler kurmaya başlanmıştır. Bu cemiyetlerden biri de Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'dir¹⁶². Cemiyet bir nevi siyasi mağdurların savunucu olarak görülmüştür. Cemiyetin başkanı, Avnullah El Kâzımı, genel sekreteri, Esat Bey'dir¹⁶³. Cemiyetin yayın organı Hukuk-u Umumiye Gazetesi ise Cemiyet kurulduktan bir ay sonra yayın hayatına başlamıştır¹⁶⁴. Cemiyet, 1908'de yapılan genel seçimlere katılmamakla birlikte ilgi de göstermemiştir. Cemiyet, İttihat ve Terakki'nin uygulamış olduğu politikaları ve tek partili bir düzenin sakıncalarına değinerek İttihatçıları şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. İttihatçılar ise cemiyetin gizli amaçlarla oluşturulan bir örgüt olduğunu iddia etmiştir¹⁶⁵. İttihat ve Terakki, cemiyet tarafından “toplum yaşamının her alanında kendisini söz sahibi olarak gören ve kendi dışında oluşan muhalefeti susturmaya çalışan” bir fırka olarak tanıtılmıştır. 12 Ocak 1909'da hükümet tarafından cemiyete yapılan bir baskın sonucunda cemiyetin üyelerinin birçoğu tutuklanmıştır. Tutuklamalara gerekçe olarak “ülkede karışıklık çıkarmak için fedai bulma ve onları silahlandırma” gösterilmiştir. Bu olaylar sonrasında cemiyet güç

¹⁵⁹ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 149-1 55.

¹⁶⁰ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 102.

¹⁶¹ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 131.

¹⁶² Sina Akşin, “Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.29, S.1, 1974, s. 125-136; Cemiyetin programı ve nizamnamesi için Bkz. Tunaya, a.g.e., C. 1, s.138-141; Siyasi parti programı için Bkz. [http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&\(E.T, 23.10.2017\)](http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&(E.T, 23.10.2017)).

¹⁶³ Tunaya, a.g.e., s.131.

¹⁶⁴ Akşin, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, s. 128.

¹⁶⁵ Tunaya, a.g.e., C.1., s. 133.

kaybetmiştir. Hukuk-ı Umumiye Başyazarı Necip Nadir'den sonra cemiyetin başkanı Kerkük mutasarrıflığını kabul ederek “davasına ihanet etmiştir”. 31 Mart Vakası olaylarından sonra ise cemiyet kapanmıştır¹⁶⁶.

1908 sonrasında yaşanan hürriyet ortamından yararlanarak oluşan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti de kısa süre sonra devlet yönetiminde otorite sahibi olan İttihat ve Terakki'nin baskısıyla karşılaşmıştır. Devletin içinde yaşayan bütün unsurları içinde barındıran cemiyet, siyasal anlamda seçimlerde pek bir varlık gösterememiştir. Cemiyetin muhalefet ömrü kısa olmuş, üyeleri arasındaki uyuşmazlıklar ve iktidar baskısı nedeniyle kapanmıştır.

1.2.3. Osmanlı Demokrat Fırkası

Osmanlı Demokrat Fırkası¹⁶⁷ (Fırka-i İbâd), İbrahim Temo'nun girişimleri ile 6 Şubat 1910'da fiilen kurulmuştur. Esasen bu fırka, Selâmet-i Umumiye Kulübü¹⁶⁸'nün siyasallaşarak siyasi bir partiye bürünmüş halidir¹⁶⁹. Bu oluşuma en büyük destek sağlayanlardan biri de Abdullah Cevdet'tir. 31 Mart Olayı, fırkanın resmi olarak kurulmasını ve siyasi programının yapılmasını bir süre uzatmıştır. Ancak fırka üyeleri isyancılara karşı Meşrutiyet yanlısı bir tavır sergileyerek, Meşrutiyet'i korumak için oluşturulan Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'ye katılmışlardır¹⁷⁰.

Fırka 1908-1910 yılları arasında devamlı gündemde kalmıştır. Ancak 1911 yılından itibaren varlığı ve yokluğu tam olarak anlaşılmayacak kadar pasifleşmiştir. Osmanlı Demokrat Fırkası'nın Meclis-i Mebusan'da hiçbir temsilcisi olmamıştır. Ancak fırkaya yakınlık duyan mebuslar bu dönemde mevcuttur. Bunlar Görice Mebusu Şâkir Taki Bey ve Manastır Mebusu Dalçef Efendi'dir. Osmanlı Demokrat Fırkası'nın İttihat ve Terakki ile ilişkileri, fırkanın kuruluşu esnasında ılımlı olmuştur. Ancak her türlü muhalefete karşı hoşgörüsüz olan İttihatçılar kısa süre sonra fırkaya karşı sert bir tutum

¹⁶⁶ Akşin, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, s. 135.

¹⁶⁷ Fırkanın Resmi Ruhsat Sureti ve Programı için Bkz. Tunaya, a.g.e., s.179-181.

¹⁶⁸ 1906, 1097 yıllarında çoğunluğu hukuk öğrencilerinden oluşan gizli faaliyetlerde bulunmuş bir cemiyettir.

¹⁶⁹ Mesude Sezer Özdiilli, “Osmanlı Demokrat Fırkası”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2012, s. 129.

¹⁷⁰ Gökhan Kaya, “II. Meşrutiyet Dönemi Demokratları: Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)”, *Kebikeç*, Sayı 31, 2011, s. 97-147.

sergilemişlerdir. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, İbrahim Temo'nun bir devlet memuru olduğundan dolayı fırka ile ilişkisini kesmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak İbrahim Temo diğer devlet memurlarının da bu kurala uyması koşuluyla kendisinin de bütün siyasi faaliyetlerden ayrılacağını belirtmiştir¹⁷¹. Fırka yukarıda da belirttiğimiz gibi 1911 yılından itibaren pasif hale gelmiş ve bu şekilde taraftar kaybetmeye başlamıştır. Yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ülke genelinde tüm muhalifleri bir çatı altında toplamaya başlaması Osmanlı Demokrat Fırkası'nı da etkilemiştir. Bezmi Nusret Bey'in girişimleri ile¹⁷² sekiz maddelik bir uzlaşma metni oluşturularak Osmanlı Demokrat Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır¹⁷³.

Sonuç olarak Demokrat Fırkası, İttihat ve Terakki'nin ilk oluşumlarında yer alan İbrahim Temo öncülüğünde kurulmasına rağmen meclis içinde çok fazla bir faaliyet gösterememiştir. Her ne kadar zamanla kendisine halk arasında destek bulsa da, Demokrat Fırkası da diğer muhalif fırkalar gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır. Bu şekilde İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı 1912 seçimlerine gidilmiştir.

1.2.4. İttihad-ı Muhammedi Fırkası

İttihad-ı Muhammedi Fırkası¹⁷⁴, 5 Nisan 1909'da Seyadetlü Süheyl Paşa, Şeyhülislam Feyzullah Efendizade, Derviş Vahdeti gibi yaklaşık yirmi kişi tarafından, İstanbul'da kurulmuştur. Fırkanın yayın organı Volkan Gazetesi'dir¹⁷⁵. Cemiyet gaye olarak "Osmanlı Devleti'ni yüceltmenin yanı sıra dünya Müslümanları arasında birlikteliği sağlama" gösterilmiştir¹⁷⁶. İttihad-ı Muhammedi Fırkası nizamnamesinin 1. Maddesi olan: "*Cemiyetin reisi Hazreti Muhammed Mustafa (SAV.)dir*".¹⁷⁷ İfadesi ile cemiyetin daha çok dini duygulara hitap eden bir yapı olduğu kanısına varabiliriz. Volkan Gazetesi vasıtasıyla yapılan tanıtım haberleriyle cemiyet halk ve askerler

¹⁷¹ Tunaya, a.g.e., s. 174-176.

¹⁷² Özduilli, a.g.e., s.320.

¹⁷³ *Teminat*, Nu: 217, 8 Şubat 1327, M. (21 Şubat 1912), s. 2.

¹⁷⁴ Fırkanın siyasi programı ve nizamnamesine ilişkin detaylı bilgi için Bkz. Tunaya, a.g.e., C. 1,s.199-203.

¹⁷⁵ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 83.

¹⁷⁶ Azmi Özcan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", *İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 475-476.

¹⁷⁷ Ayrıca yine 3. maddede "*cemiyetin maksadı memleket-i hilafette ve sair biladda mütemakkin anasır-ı muhtelif-i İslamiyenin tezhib-i ahlakına ve içtimai terakkiyatına bais-i yegâne olan Kur'anı Kerimin, şeriat-ı mutahharrenin ila yevül kıyam temin-i devamına sây-ü gayret eylemek ve kâffe-i müsliminin faaliyet-i siyasiye....*", olarak ifade emiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Tunaya, a.g.e. s. 200

arasında taraftar edinmiştir¹⁷⁸. Şeriatın koruyucusu olarak Meşrutiyet'i gören Muhammediler, Avrupa ahlakını huy edinen Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Talat, Rahmi, Bahattin Şakir gibi kişilerin bu ulu görevi yapamayacağını söylemişlerdir. Fırkanın Ahrar Fırkası'yla yakın ilişki kurduğu bilinmektedir fakat diğer fırkalarla bir bağı yoktur¹⁷⁹.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın kurulmasından kısa bir süre sonra gerçekleşen 31 Mart Vakası'nda, olaylara katılan askerlerin ellerinde fırkanın açılış günü dağıttığı bayraklar bulunmuştur. Yine Volkan Gazetesi yazarı Derviş Vahdeti'nin halkı ve askerleri kışkırtmaya yönelik yazıları ile 31 Mart Vakası'na karışması nedeniyle içerisinde Derviş Vahdeti'nin de bulunduğu on iki kişi suçlu bulunarak 19 Temmuz 1909'da idam edilmiştir¹⁸⁰. Ancak 31 Mart Vakası'nın yapılaş amacı ve bu vakayı gerçekleştirenler kesin olarak saptanamamıştır. Tüm bu bilinmezlerin içinde bilinen bir gerçek, İttihad-ı Muhammedi Fırkası bu olayla doğrudan ilişkisinin olmasıdır. Nitekim 31 Mart Vakası'nın bastırılmasıyla fırkanın siyasi hayatı son bulmuştur¹⁸¹.

1.2.5. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye

17 Nisan 1909'da İstanbul'da kurulmuştur. Partiler üstü bir yapı olarak tasarlanmıştır. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'yi ilginç kılan İttihat ve Terakki üyelerinin de kurucular arasında yer almasıdır. Ancak bu bir oyalama taktiği olarak görülmüştür. Fırkanın ömrü kısa olmuştur¹⁸².

1.2.6. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası

Kasım 1909'da İstanbul'da kurulan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası¹⁸³, II. Meşrutiyet parlamentosunda ilk siyasi parti olma özelliğine sahiptir. Ahrar Fırkası'nın kapatılmasından sonra muhalif mebusların düşüncesi ile kurulmuştur. Mutedil Hürriyetperveran adında bir fırkanın kurulacak olması haberleri duyulmaya başlayınca

¹⁷⁸ Özcan, a.g.md., s. 476.

¹⁷⁹ Tunaya a.g.e., C. 1, s. 187;188.

¹⁸⁰ Özcan, a.g.md., s. 476.

¹⁸¹ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 196;198.

¹⁸² Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin Beyannameesi için Bkz. Tunaya, a.g.e., C.1, s. 206-207.

¹⁸³ Fırkanın programı ve nizamnamesi için Bkz. <http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?>

İttihatçılar böyle bir şeyin mevcut rejimi güçlendireceği için memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir¹⁸⁴. Fırka, İsmail Kamil Bey, Halep mebusu Nâfi Paşa, Kerbela mebusu Mehdi Bey, Priştine mebusu Hasan Bey gibi kişiler tarafından kurulmuştur. Kuruluşunda özellikle Arap, Arnavut ve Rum mebusları etkili olmuştur. İttihat ve Terakki'ye karşı siyasi hayatta kaldığı müddetçe muhalefet saflarında yerini almıştır. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, 1911 yılının Kasım ayında yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bünyesine geçmiştir¹⁸⁵.

1.2.7. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası 1911 yılının Kasım ayında eski Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa tarafından Paris'te kurulmuştur¹⁸⁶. Meşrutiyetin ilanı sırasında İttihatçıları destekleyen Şerif Paşa, Meşrutiyet'in ilanı sonrasında istediği makamı elde edemeyince İttihat ve Terakki'ye karşı olmuştur¹⁸⁷. 31 Mart Vakası sonrasında tanınmış muhalif gazeteciler yurt dışına kaçmıştır. Bunların içinde olan İkdam başyazarı Ali Kemal Bey ve Serbestî Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Mevlanzade Rıfat Bey de Paris'e giderek Şerif Paşa'ya katılmışlardır. Bu kişiler Paris'te gazeteler çıkararak partinin bir nevi sözcüsü olmuşlardır¹⁸⁸.

Yurt dışında kurulan bir parti örneği olmuştur. Yurt dışında kurulan fırkanın yurt içinde de gizli dernekler kurduğu iddiası İttihatçılar tarafından ortaya atılmıştır. Hatta bu örgütlerle ilişkisi bulunduğu iddiasıyla Dr. Rıza Nur tutuklanmıştır. Meclis içerisinde üyesi bulunmamasına rağmen adından sıkça söz ettirecek kadar aktif muhalefet yapmıştır. Fırka geniş kitlelere ulaşmakta başarısız olmuş Şerif Paşa'nın kişisel düşünce ve fikirlerinin ötesinde bir tez ortaya koyamamıştır. 1913 Ağustosuna kadar sınırlı bir muhalefet izleyen fırka bu tarihten sonra Paris'e kaçan Hürriyet ve İtilafçılarla birleşmişlerdir¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Aykut Kansu, *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 150.

¹⁸⁵ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 209;211;213.

¹⁸⁶ Kansu, a.g.e., s. 173.

¹⁸⁷ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 220.

¹⁸⁸ Kansu, a.g.e., s. 173.

¹⁸⁹ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 221-225.

1.2.8. Ahali Fırkası

Ahali Fırkası, 8 Şubat 1910'da İstanbul'da kurulmuştur. Fırka, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinden ayrılan mebuslar tarafından kurulduğundan Parlamento içinde kurulan bir fırka olma özelliğine sahiptir. Fırkanın kurucuları içerisinde İttihat Terakki'den ayrılanlar; Gümölcine Mebusu İsmail Bey (Reis), Karesi Mebusu Vasfı, Konya Mebusu Zeynelâbidin, Tokat Mebusu Mustafa Sabri, Karahisar Mebusu Ömer Feyzi, Erzurum Mebusu Şevket Efendi, Trablusgarp Mebusu Ferhat, Bayezid Mebusu Süleyman Sudi Bey'lerdir. Meclis içerisinde iktidar muhalefet mücadelesi ilk defa Ahali Fırkası ile oluşmuştur. Tüm çalışmaları İttihat ve Terakki'yi yıpratma olarak görülmektedir. Fırkanın tüm mücadelesine rağmen bir gazetesi olmamış ancak muhtelif gazeteler tarafından desteklenmiştir¹⁹⁰. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından iki gün sonra yani 23 Kasım 1911'de Ahali Fırkası Reisi İsmail Hakkı Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na geçtiklerini duyurmuştur¹⁹¹. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden koparak parlamento içinde oluşan fırkanın siyasi hayatı son bulmuştur.

1.2.9. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın¹⁹² kurulduğu ve gerekli izin belgelerinin alındığı, 8 Eylül 1910 tarihinde İştirak Gazetesi'nde duyurulmuştur. Böylece Türk siyasal hayatında ilk sosyalist fırka kurulmuştur¹⁹³. Fırka, İstanbul'da Hüseyin Hilmi, Namık Hasan, Pertev Tevfik, İbnül Tahir İsmail Faik ve Baha Tevfik gibi kişiler tarafından kurulmuştur. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte oluşan özgürlükçü ortam, sosyalist düşüncelerin de kendini ifade etmesine imkân tanımıştır. Parlamento içerisinde Bulgar ve Ermeni mebuslar tarafından işçi hakları ve sendikaların durumu hakkında konuşmalar yapılmıştır. İttihat ve Terakki'nin Sosyalist Fırkası'na karşı tutumu çok sert

¹⁹⁰ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 234;238.

¹⁹¹ Mustafa Akdağ, "Ahali Fırkası", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, s. 139.

¹⁹² Fırkanın beyannamesi ve programı için Bkz. Tunaya, a.g.e., s. 256-258.

¹⁹³ Serkan Erdal, "Osmanlı Devleti'nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2014, s. 307.

olmamıştır. Bunun en önemli sebebi kendisini destekleyen sola eğilimli taraftarlarını kaybetme korkusudur¹⁹⁴.

Fırkanın siyasi faaliyetlerini sürdürdüğü süre zarfında hiçbir seçime katılmadığı bilinmektedir. 1912 yılında yapılan genel seçimlerde Hüseyin Hilmi Bey'in de içinde olduğu fırka üyeleri yurt dışına sürüldüğü ya da kaçtığı için seçimlere katılamamıştır. Ancak Teminat Gazetesi'nin vermiş olduğu habere göre Paris'te yaşayan Doktor Refik Nezap, İzmir'den Osmanlı Sosyalist Fırkası adına mebus olacağını duyurmuştur. Her ne kadar adaylığını ilan etmişse de seçim çalışmalarına katılmak için ülkeye gelmemiştir¹⁹⁵. Fırka hükümet tarafından kapatılmamıştır. Siyasi faaliyetleri zamanla etkisizleşmeye başlayıp fırka iyice pasif bir siyaset izlemeye başlayınca, fırkanın üyeleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na geçmiştir.

1.2.10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İttihat ve Terakki Hükümetlerine karşı meclis içinde ve dışında muhalif fırkalar kurulmaya başlamıştır. Ancak bunlar yeterince muhalefet edemiyordu. Başta Rıza Nur olmak üzere muhalif kesimler, diğer muhalifleri tek bir çatı altında toplamayı tasavvur ediyorlardı¹⁹⁶. Nihayet bu fikir için gerekli anlaşmalar sağlanmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası¹⁹⁷ 21 Kasım 1911'de İstanbul'da kurulmuştur. Fırkanın kurucularının bazıları; İsmail Hakkı Paşa, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri Efendi, Abdülhamit Zöhravi Efendi, Volçetrinli Hasan Bey, Dr. Rıza Bey gibi isimlerdir¹⁹⁸. Kuruluşunun dördüncü gününde, fırkanın Şehzadebaşı'ndaki merkezinde yapılan toplantıda Damat Ferit Paşa başkanlığa, Miralay Sadık başkan yardımcılığına getirilmiştir¹⁹⁹. Fırkanın kurulduğu dönemde ülkede sıra dışı gelişmeler yaşanmaktadır.

Fırkanın kurulmasından on gün önce İtalyanlar, Trablusgarp'a saldırmıştır. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa istifa etmiş, yerine İttihatçıların 1908 sonrasında

¹⁹⁴ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 149,150.

¹⁹⁵ Erdal, a.g.e., s. 347;348.

¹⁹⁶ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 19.

¹⁹⁷ Hürriyet ve İtilaf Fırkası Parti Programının Orijinali İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Kütüphanesi (Yer Numarası: 324.23 HÜR (t.y)) Ulaşabilirsiniz; ayrıca Bkz. Tunaya, a.g.e., s. 287-296.

¹⁹⁸ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 264.

¹⁹⁹ Hüseyin Çelik, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 507-511.

değiştirilmesini istedikleri Sait Paşa sadrazam olmuştur. Tüm bu yaşananlarla beraber İttihat ve Terakki yönetiminden memnun olmayan muhalifler, uzun süredir fırkanın kurulmasını bekliyorlardı²⁰⁰. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulduğu döneme kadar kurulan fırkaların hiç biri İttihat ve Terakki'ye muhalefet edecek güce sahip olmamıştır. İktidarı elinde bulunduran İttihatçıların baskısı ve muhalefete karşı hoşgörüsüzlüğü muhalefetin artmasına neden olmuştur. Ayrıca azınlıkların ayrılıkçı faaliyetleri de İttihat ve Terakki'ye karşı muhaliflerin sayısını arttırmıştır. Böylece bütün muhalefeti çatısı altına toplayan güçlü bir siyasi fırka olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası ortaya çıkmıştır²⁰¹.

Fırka meclis dışında da destek bulmuş ve ayrıca giderek ordu içinde kendisine taraftar toplamıştır²⁰². Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasına karşı İttihatçıların tutumunu belirleyecek örneklerden biri de Rıza Nur ile Hüseyin Cahit arasında geçen diyalogdur. Rıza Nur tek gayelerinin İttihat ve Terakki'yi yönetimden uzaklaştırmak olduğunu söylemiştir. Buna karşı Hüseyin Cahit, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, bir birinden farklı fikirde insanların bir araya gelerek oluşturduğu bir fırka olduğunu söyleyerek bu kadar farklı düşünceye sahip insanların bir arada bulunduğu firkadan nasıl medet umduklarını sormuştur. Ancak Rıza Nur bu eleştiriyi haklı bularak İttihat ve Terakki'yi devirmek için ne kadar muhalif varsa hepsini topladıklarını söylemiştir. Amacına ulaştıktan sonra zaten Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da dağılacağını ifade etmiştir²⁰³.

Hüseyin Cahit ve Rıza Nur arasında geçen konuşmadan da anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki Fırkası nasıl bir oluşumla karşı karşıya olduklarının farkındadır. Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı teşkil edenler her ne pahasına olursa olsun İttihat ve Terakki'nin yönetimine son vermek için bir araya toplanmaya karar vermişlerdir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında toplananlar, bu oluşumun kalıcı bir yapı oluşturamayacağını bilmelerine rağmen amaçlarını, yani İttihatçıları yönetimden uzaklaştırmayı, gerçekleştirenceye kadar mücadele vereceklerini açıkça vurgulamışlardır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşu Araplar tarafından da ilgiyle

²⁰⁰ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 264.

²⁰¹ Çelik, a.g.md., s. 506.

²⁰² *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 25.

²⁰³ Nur, a.g.e., s. 25.

karşılanmıştır. Şükrü el- Aselî'nin yanı sıra Abdülhamid Zehravî kuruluş çalışmalarında yer almıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduktan sonra firkaya ilk katılım Osmanlı Demokrat Fırkası'ndan olmuştur²⁰⁴.

Meclis içerisinde ise muhalifler, fırkanın ilk kurucuları olarak görülmektedir. Yine Kanun-ı Esasi'nin yeniden gözden geçirilmesi esnasında ortaya çıkan Hizib-i Müstakil²⁰⁵ grubu da yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır²⁰⁶. İttihat ve Terakki'ye karşı tüm muhalifleri bir çatı altında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmayan gruplar da mevcuttur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından bir ay geçmeden Trablusgarp Harbi ile ilgili nasıl hareket edeceklerine dair karar almak üzere otuz yakın mebus bir toplantı yapmışlardır. Bu kişilerin oluşturdukları gruba müstakiller adı verilmiştir. 5 Eylül 1912'de kurulan Milli Meşrutiyet Fırkası bu topluluğun bir uzantısı olarak görülmüştür²⁰⁷.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, adından da anlaşılacağı üzere, İttihat ve Terakki'den daha hürriyetçi olduğu söylenmiştir²⁰⁸. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından sonra sürekli katılımların devam etmesiyle önemli bir güç olmaya başlamıştır. İstanbul ve Anadolu'da yüze yakın şubesi açılmıştır²⁰⁹.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduğu zaman İttihat ve Terakki aleyhtarı birçok gazete ve yayın organı mevcuttu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kendisinden önce kurulan fırkaların gazetelerini devralarak yayın organını güçlendirmiştir. Bunlar Teşkilat, Takdirat, Teminat, Merih, Hemran, Islâhat, Şehrah gazeteleridir. Fırkanın yayın organı olmamasına rağmen, İkdam, Yeni İkdam, İktiham, Yeni Gazete ve Alemdar gibi gazeteler de firkaya önemli destekler vermiştir²¹⁰.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın temel amacı İttihatçıların keyfi ve tekelci yönetim anlayışını yıkmak ve yönetimi ele geçirmektir. İttihatçıların giderek Türkçülüğe kayan

²⁰⁴ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s. 50-51.

²⁰⁵ Hiçbir partiye üye olmadıklarını iddia eden bağımsız grup.

²⁰⁶ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 265.

²⁰⁷ Birinci, a.g.e., s. 53.

²⁰⁸ Kuran, a.g.e., s. 373.

²⁰⁹ Çelik, a.g.md., s. 508.

²¹⁰ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 278.

düşüncelerini çok uluslu bir imparatorluğun sonu olarak görmüşlerdir. Hürriyet ve İtilafçıların Meşrutiyet'e bakış açıları İttihatçılar gibiydi. Ancak Hürriyet ve İtilafçılara göre İttihatçılar meşrutiyetin yapısını bozmuşlardır. Fırkanın temel amaçlarından birisi de bozulan bu yapıyı tekrar eski haline getirmektir²¹¹.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduktan sonra ilk seçimlere İstanbul'da girmiştir. İstanbul mebusu Rıfat Paşa, Paris Büyükelçiliğine atandığından onun yerine bir mebus seçilmesi için 11 Aralık 1911'de İstanbul'da seçime gidilmiştir. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki'nin adayı Adliye Nazırı Mahmut Bey olurken Hürriyet Ve İtilaf Fırkası'nın adayı Hayrettin Bey'dir. Yapılan seçimi Hürriyet ve İtilafçıların adayı bir oyla kazanmıştır. Bu sonuç İttihatçıları büyük bir endişeye sevk etmiştir. Yeni kurulan bir fırka karşısında, kendilerini en güçlü hissettikleri bir yerde, devletin başkenti olan İstanbul'da seçimleri kaybetmek İttihatçıları derhal tedbir almaya itmiştir. Yeni kurulan bu fırka, Anadolu'da teşkilatlanma sürecini tamamladıktan sonra bir genel seçime gidilirse, iktidarı elde edebileceği korkusu İttihatçıları oldukça tedirgin etmiştir. Bu durumda yapılacak şey Padişah'a Meclis'i feshettirmektir²¹². Bu durumda Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesi²¹³ araç olarak kullanılmıştır. 35. maddenin değiştirilmesine yönelik, 6 Aralık 1911'de başlayan görüşmeler Meclis'in gündemini bir ay kadar meşgul etmiştir. 13 Ocak 1912'de yapılan oylama sonucunda üçte iki çoğunluk sağlanamadığından bu değişiklik teklifi reddedilmiştir. Bu sonuç Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı mebusları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır²¹⁴. İttihatçıların, 35. maddenin değiştirilmesine ilişkin teklifleri Meclis'te Hürriyet ve İtilafçılar tarafından engellenmesiyle başka bir çözüm yolu aramalarına sebep olmuştur. Bunun üzerine son koşul olarak Ayan Meclisi'nin görüşü alınmaya gidilmiştir. Sait Paşa Padişah'ın huzuruna çıkarak durumu arz etmiştir. Padişah durumun görüşülmesi için bir Hatt-ı

²¹¹ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 268.

²¹² Halil Menteşe'nin anıları, a.g.e., s. 25;26.

²¹³ 1876 Kanun-u Esasi'deki şekli şöyledir;” *Vükelâ İle meb'uslar meclisi arasında bir ihtilâf çıkar da vükelâ nokta-i naazrında ısrar eder ve bu da meclis tarafından ekseriyetle tekrar tekrar red olunursa; hükümdar ister vükelâyı değiştirir, ister meclisi fesh ederek yeniden intihabat yapdırır. Demek ki, Hükümdar vekiller ile meclis arasındaki ihtilâflarda bir nevi' hakem olacak; iki taraftan hangisinin nokta-i nazarını muvaffak görürse buna göre ya vekilleri değiştirecek, yahud da meclisi fesh ederek sözü memleket efkâr-ı umumiyyesine bırakacaktır. Şu halde meclsiin feshi, zan edildiği gibi, müntehiblerin hukukuna bir tecavüz değil, bil'akis netice itibarile halkın ve efkâr-ı umumiyyenin tecellisine imkân vermektedir.*” Detaylı bilgi için Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrâzamlar ve Başvekiller*, C. 5, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1948, s. 313.

²¹⁴ Olgun, a.g.e., s. 387.

Hümayun ile Salih Paşa'yı Ayan Meclisi'ne göndermiştir. Padişah'ın Meclis'i feshetmek için Anayasa'nın 7. maddesi²¹⁵ gereği Ayan Meclisi'nin onayının alınması gerekiyordu. Bunun için Ayan Meclisi'nde yapılan oylama çoğunlukla kabul edilmiştir. Sonuç olarak İttihatçıların gayreti ile Ayan Meclis'i üyeleri ikna edilerek Meclis'in feshi gerçekleşmiştir²¹⁶.

Bu şekilde 1912 yılında yapılacak olan Meclis-i Mebusan seçimlerinin önü açılmış oldu. Ayrıca bu gelişme uzun süre İttihat ve Terakki'ye karşı tartışmaların da yaşanmasına sebep olmuştur. Bu kararın alınmasıyla birlikte Türk demokrasi tarihinde ilk erken seçim olan 1912 seçimine gidilmiştir. İttihat ve Terakki'nin eleştirildiği noktalardan biri, erken seçime giderek ülke genelinde yaygınlaşan ve kendine karşı bir muhalif güç olarak gelişen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı daha fazla kök salmadan seçimlerde mağlup etme fikridir. Bu noktada yapılan eleştirilerin haklı temeli olduğu söylenebilir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, kuruluşundan kısa bir süre sonra İstanbul'da gerçekleşen ara seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası'nı mağlup etmesi İttihatçıları tedirgin etmiş olmalıdır. Bunun bir sonucu olarak ülke erken seçim sürecine sokulmuştur. Bu seçimler Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki arasında yaşanan kıyasıya seçim kazanma yarışına dönmüştür. Sonraki bölümlerde İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında, belirlediğimiz Arap vilayetlerinde, yaşanan propaganda ve seçim faaliyetleri ele alınacaktır.

²¹⁵ 21 Ağustos 1909'da yapılan Anayasa değişikliği ile Meclis-i Mebusan'ı Padişah'ın tek başına feshetmesinin önüne geçilmiştir. Yapılan değişiklikle Padişahın Meclis'i feshedebilmesi için hükümet ile Meclis arasında çıkan uyuşmazlık nedeniyle hükümetin çekilmesi, yerine gelen hükümetinde eski hükümetin görüşlerini paylaşması gerekir. Ayrıca Meclis'te de bu görüşlerin reddedilmesiyle dağıtma kararı için Ayan üyelerinin onay vermesi şartı getirilmiştir; Gözübüyük, a.g.e., s.118.

²¹⁶ Olgun, a.g.e., s. 392.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİ PROGRAMI

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden sonra 1908-1912 yıllarında yapılan seçimleri İttihat ve Terakki kazanmıştır²¹⁷. İttihat ve Terakki, bu seçimlerde ki başarısı ve cemiyetin gidişatı ile ilgili kongreler düzenlemiştir.

İttihat ve Terakki 1912 seçimleri öncesinde dört kongre düzenlemiştir. 1908'de yapılan kongrede cemiyet 13 maddelik bir bildiriyle²¹⁸ firkalaştığını duyurmuştur. 1909'da Selanik'te yapılan kongrede cemiyet, askerlerin siyasetle uğraşması ile ilgili konular üzerinde durmuştur. Ayrıca bu kongrede parti programında da değişikliklere gidilmiştir. Cemiyet'in 1910 yılında yapmış olduğu kongrede ise fırka-cemiyet çelişkisi üzerinde durularak muhalefetin eleştirilerine cevap vermeye çalışılmıştır²¹⁹. Fırka-cemiyet farklılığını ortadan kaldırma çabaları İttihat ve Terakki'nin çöküşüne dair bir sinyal olarak yorumlanmıştır²²⁰. Ancak İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devlet yönetiminde etkin olması bu düşünceleri boşa çıkarmıştır. Seçim öncesinde yapılan 1911 yılı kongresi Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı aleyhine döndüğü ve istifaların arttığı bir ortamda yapılmıştır. Bu kongrede Merkez-i Umumi üyelerinin sayısı yediden on ikiye²²¹ çıkartılmıştır. Ayrıca Mebusan ve Ayan Meclislerinden fırkayı temsil eden delegeler de bu toplantıda yerini almıştır. Bu kongre sonucunda, toplantının fırkaya değil cemiyete ait olduğu vurgulanmış ve muhaliflere karşı cevap olarak bir beyanname yayınlanmıştır²²².

1911'de yapılan kongrede hazırlanan nizamnamenin 2. maddesinde İttihat ve Terakki'nin siyasi ve içtimai olarak ikiye ayrıldığı ve teşkilatın siyasi olarak bir fırka olduğunun altı çizilerek, fırka-cemiyet tartışmalarına son verilmiştir. Nizamnamede İttihat ve Terakki'nin teşkilat-ı siyasisinin üçe ayrıldığı söylenmiştir. Birincisi heyet-i

²¹⁷ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 27.

²¹⁸ Maddeler için Bkz. Tunaya, a.g.e, C.1, s. 63-65.

²¹⁹ Tunaya, a.g.e., C.1, s. 28.

²²⁰ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 112

²²¹ "1911(1327) Kongresinde Düzenlenen Nizamname" 10. madde: "Merkez-i Umumi biri Kâtib-i Umumi unvanını haiz olmak üzere on iki azadan mürekkeptir. Tunaya, a.g.e., s. 84.

²²² Tunaya, a.g.e., C.1, s. 29

müntehibe, İttihat ve Terakki'nin siyasetini takip eden bütün Osmanlı vatandaşlarıdır. İkincisi heyet-i intihabiye, bunlar seçim zamanında İttihat ve Terakki'nin Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu sağlaması için çalışan kimselerdir. Üçüncüsü heyet-i müntehabedir. Bunlarda İttihat ve Terakki Fırkasına bağlı Meclis-i Mebusan'a seçilmiş mebuslardır.²²³

Seçim öncesinde İttihat ve Terakki'nin siyasi programı 34 maddeden oluşmaktaydı. Bu programda değinilen konular şöyledir;

Birinci bölüm olan “Kısm-ı Siyasi”, 1. maddeden başlanarak 13. maddeye kadar anlatılmıştır. Bu maddeler özetle şu şekildedir; Osmanlı Devleti vatandaşı olan ve 25 yaşına ulaşan her vatandaş seçmen olarak kabul edilecektir. 2. maddede gerekli şartları taşıyan her Osmanlı vatandaşının, memleketin istediği yerinden mebus seçilebileceği belirtilmiştir. Bu maddeyle Arap vilayetlerinden, Arap olamayan başka unsurlardan bir kimse de mebus seçilebilecektir. 7. maddede Meclis'in feshine ilişkin 35. madde üzerinde durulmuştur. 8. maddede mebus olan bir kimsenin imtiyaz talebinde bulunamayacağı ayrıca mebusluktan istifa ettikten sonra altı aydan önce memuriyetine geri dönemeyeceği belirtilmektedir.

Yine 9. maddede Osmanlı vatandaşlarının Araplar da dâhil cins ve mezhebine bakılmaksızın hukuk önünde eşit sayılacaklarına değinilmiştir. Buna göre herhangi bir kimsenin memur olabilmesi için aranan şart, kabiliyeti ve liyakati ön planda tutulmasıdır. 11. maddede ise Osmanlı tebaası içerisinde farklı din ve mezheplerdeki inananların bu haklarının sabit kalacağına vurgu yapılmıştır.

İkinci bölüm, “Kısm-ı İdari” başlığı altında 13. ila 17. maddeler aralığında açıklanmıştır. Buna göre 13. maddede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, muhtariyet ve özerklik gibi yapıların oluşmasına karşı duracağı belirtilmiştir. Bu maddeden hareketle Arapların da içinde bulunduğu özerklik veya muhtariyet taleplerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kabul edilmeyeceği söylenebilir. Ayrıca diğer maddelerde genel olarak Osmanlı topraklarının idari taksimatı, bölgelerin güvenliği, aşiretlerin durumu ve vilayet bütçeleri gibi meseleler ele alınmıştır.

²²³ 1911 Kongresinde Düzenlenen Nizamname ayrıntı için Bkz. Tunaya, a.g.e., C.1, s. 83

“Kısm-ı Maarif” başlığı altında olan üçüncü bölüm ise 18. ve 23. maddeleri içermektedir. Bu maddelerde eğitim ile ilgili politikaların devlet eliyle yürütüleceği belirtilmektedir. Bu maddelerden hareketle Osmanlı Devleti coğrafyasında uygulanacak eğitim faaliyetlerinin devlet kontrolünde yürütüleceği belirtilmektedir. Ayrıca 19. maddede öğretmen yetiştirmenin gerekliliğine vurgu yapılarak İstanbul’da ve vilayetlerde açılacak okulların niteliğine değinilmiştir. İttihat ve Terakki’nin, parti programındaki bu maddeden anlaşılacağı üzere, ülkenin her bölgesinde eğitimin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesine olanak sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Diğer maddelerde eğitim için farklı dillerde yazılmış kitaplardan yararlanarak telif olunacak kitaplar için bir heyet oluşturulması, milli bir kütüphane meydana getirilmesi ve medreselerin ıslah edilerek iyileştirilmesi konularına değinilmiştir.

Ekonomik ve bayındırlıkla ilgili olan dördüncü bölüm ise “Kısm-ı İktisadî ve Umranî” başlığı ile 23. ve 35. maddeler arasında açıklanmıştır. 24. maddede devletin ekonomik durumu düzeldiği zaman Aşar vergisinde iyileştirmeler yapılacağına altı çizilmiştir. İttihat ve Terakki’nin, dönemin koşullarında adaletsiz olarak nitelendirilen temettü vergisinin, daha adil bir hal alması için gayret edeceğine vurgu yapılmıştır. Böylece İttihat ve Terakki’nin kırsal bölgede tarımsal üretimi arttırmaya yönelik duruş sergilemiş olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Yine 27. maddede belirtilenlerden hareketle İttihat ve Terakki’nin amacı kırsal alanda kalkınmayı artırmaktır. Tarımsal verimliliğin artırılması için ziraat bankaları aracılığıyla köylülere destek olunacağı söylenmiştir. Bankaların kredi vermek için arazi rehin etmesi gerektiğinde, arazisi olmayan köylüye arazi verilmesi gibi konular da ele alınmıştır²²⁴.

İttihat ve Terakki, siyasi programından anlaşılacağı üzere bütün Osmanlı vatandaşlarını din, mezhep ve etnik yapısına bakmaksızın kucaklamayı amaç edinmektedir. Bu şekilde İttihat ve Terakki, 1912 seçimlerinde tüm unsurların desteğini kazanmayı hedeflemektedir. Özellikle nüfus olarak ciddi öneme sahip olan Arapların da desteğini almak İttihatçıların hedeflerinden biri olarak görülmektedir.

²²⁴ *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1327 Senesi Siyasi Programı*, Tanin Matbuatı, İstanbul, 1327, s. 1-16. ; Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992, s. 80.

2. 1. HÜRRIYET VE İTİLAFA FIRKASI PARTİ PROGRAMI

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki muhaliflerinin tamamının bir araya gelerek oluşturduğu bir yapıdır. Bu oluşum, 1911’de İstanbul’da yapılan ara seçimde İttihat ve Terakki’ye karşı ilk galibiyetini almıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın bu galibiyeti 1912 seçimlerinin sebeplerinden biridir. 1912 seçimlerine girmeden önce Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın parti programını Ahmet Reşit (Rey) hazırlamıştır. Fakat son şeklini almadan önce Türk, Arap ve Arnavut mebuslara sunularak bu mebusların fikirleri alınmıştır²²⁵. Oluşturulan fırka programının esasları özetle şöyledir²²⁶;

Birinci bölümde “Maksad-ı Teşekkül” adı altında firkanın kuruluş amacı açıklanmıştır. 1. maddeye göre firkanın esas teşekkül gayesi Osmanlı vatandaşları arasında her unsurun yaşayış tarzına saygı duyularak birlikte yaşama olarak anlatılmıştır. Osmanlı Devleti’ne karşı oluşabilecek tehlikeleri bertaraf ederek Osmanlı saltanatını yüceltmek firkanın temel amaçlarından görülmüştür.

“Mevad-ı Esasiye” başlığı altındaki ikinci bölüm 2. maddeden başlayarak 14. maddeye kadar anlatılmıştır. 4. maddede Meclis-i Mebusan seçimlerinde iki dereceli bir seçimin yapılması, memlekette tecrübe ve terbiyenin buna müsait olduğu süreye kadar uygulanması uygun olduğu söylenmiştir. Ayrıca yirmi beş yaşını dolduran kişilerin seçmen olabilecekleri ve bu hakkı hiçbir baskıya maruz kalmadan kullanabilecekleri söylenmektedir. Devlet memuru olan asâkir-i şahane ve jandarma, ümera ve zabitan efradının, buldukları vilayetlerde seçim hakkına sahip olmayacakları belirtilmiş ve bunun seçim kanunda da yer alacağını altı çizilmiştir. 6. maddede ayan olabilmek için bir seçim usulü getirilmesine memleketin henüz müsait olmadığı söylenerek en azından Padişah tarafından seçilen bu kişilerin belirli görevleri belirtilen sürede yapması ve en az kırk yaşında olmaları şartı konulmuştur. 7. maddeden başlayarak 13. maddeler de dahil olmak üzere genel olarak Ayan ve Mebusan Meclislerinin sorumlulukları üzerinde durulmuştur.

²²⁵ Birinci, a.g.e., s. 55.

²²⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Tunaya, a.g.e., C.1, s. 287-295.

Üçüncü bölümde, “Bünyan-ı Devlet” başlığı ile devletin yapısı 14-19 maddelerde anlatılmıştır. Osmanlı Devleti’nin resmi dininin İslam olduğu vurgusu yapılmıştır. Bununla birlikte farklı din ve mezheplere inanan vatandaşların ibadetlerinde serbest olacağı ve buna müsaade edileceği belirtilmiştir. Osmanlı birliğine zarar vermemek şartıyla bütün anasırın dini, edebi, ilmi ve iktisadi faaliyetler yapmalarına olanak tanınacağı açıklanmıştır.

“Maarif-i Umumiye”²²⁷ başlığı ile eğitim politikası dördüncü bölümde 20-28. maddelerde açıklanmıştır. Eğitimin mecburi ve parasız olduğu söylenerek nüfusuna göre bölgelerde erkek ve kız çocuklar için okullar inşa edileceği açıklanmıştır. Eğitimin ne şekilde yapılacağı ve eğitim süresi gibi konular açıklanmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde “Siyaset-i Hariciye” başlığı ile devletin dış politikası 27. ve 28. maddelerde açıklanmıştır. Devletin selameti ve faydası için devletlerin bazısı veya bazılarıyla ittifaklar yapmanın uygun bir davranış olduğu söylenmiştir. Programda, başka devletlerin hukukuna tecavüz etme bir gaye olarak görülmemiş, sadece kendi mülkünde huzur ve refah içinde yaşama hedeflenmiştir.

“Siyaset-i Dâhiliye” başlığı ile oluşturulan altıncı bölümde iç siyaset 31-54. maddelerde ifade edilmiştir. Bu bölümde genel olarak Osmanlı Devleti’nin idari taksimatı ile ilgili konulara değinilmiştir. Nüfusuna göre yeni yerleşim yerlerinin oluşturulması ve bu yerlerin idari şekillerine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Oluşturulacak yeni yerleşim yerlerinin idare şekli, merkeziyetten ziyade yerel yönetimleri güçlendirme eğilimli olarak görüldüğünden Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın yaklaşımı adem-i merkeziyetçi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca vilayetlerin yönetimi ve memurların atamaları gibi konulara da bu bölümde değinilmiştir.

Yedinci bölüm olan 53-57. maddelerde “Siyaset-i İktisadiye”²²⁸ başlığı altında Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın izleyeceği ekonomi politikası anlatılmıştır. Ormanlar, madenler ve fabrikaların tesisi gibi özel teşebbüslere yönelik kanunların çıkarılacağına değinilmiştir. Yine vilayetlerde de bu gibi teşebbüslere mutedil olanlar için borç

²²⁷ Madde 19-26 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Tunaya, a.g.e., C.1, s.290-291.

²²⁸ Madde 53-57 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Tunaya, a.g.e., C.1, s.294

verecek kurumların oluşturulmaya çalışılacağı vaat edilmiştir. Ayrıca ziraatın geliştirilmesi için her türlü desteğin sağlanacağına dair ifadeler yer almaktadır. Buradan da hareketle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, çiftçilik ve sanayinin geliştirilmesi için özel teşebbüslere açık bir siyaset izlediği görülmektedir.

“Siyaset-i Maliye” başlığı altında oluşturulan sekizinci bölüm 58-60. maddelerde açıklanmıştır. Mali konularla ilgili açıklamalarda bulunulmuş ayrıca diğer devletlerle yapılacak olan ticari anlaşmalardaki konular maliye siyaseti vaatlerine uygun olarak yapılacağına dikkat çekilmiştir.

Dokuzuncu bölüm “Evkaf ve Cemaat” başlığıyla 61-88. maddelerde açıklanmıştır. Burada genel olarak vakıfların durumu ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca Evkaf Nezareti yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü adında yeni bir oluşuma gidileceğinden söz edilmiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın parti programı genel hatlarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programına nazaran daha derli toplu ve detaylıdır. Ticaret ve özel teşebbüs konusunda Hürriyetçilerin adem-i merkezîyetçi tutuma sahip olduğu görülmektedir.

2. 2. SEÇİM KANUNU

Meclisin 18 Ocak 1912 tarihinde feshedilmesinden sonra seçim hazırlıklarına başlanmıştır. Yapılacak olan seçimlerin 1908 yılında hazırlanan seçim kanununa uygun olarak yapılması düşünülmüştür²²⁹. Ancak kanun, muhalif bir kesim tarafından eleştirilmiştir. Eleştirinin sebeplerinden biri; bunun Avrupa'nın en muhafazakâr kanunu olduğu ve bu kanunun milli iradeyi tam olarak yansıtamayacağı savıdır. Bir diğeri ise kanunun karmaşık bir halde olması ve geçen süre içerisinde kanun üzerinde yeni düzenlemelerin yapılmamasıdır²³⁰. Seçimlerin esas alındığı 1324 (1908) yılında

²²⁹ Servet Armağan “Türkiyede Parlamento Seçimleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 33, S. 3-4, İstanbul, 1967, s. 62.

²³⁰ Gelmez, a.g.e., s. 73.

hazırlanan seçim kanunu beş bölüm ve 82 maddeden oluşmaktadır. Kanunun içeriği şöyledir:

Birinci bölüm 1. ve 2. maddelerden oluşmaktadır. Bu maddelere göre Osmanlı Devleti'nde yapılacak olan seçimler sancaklarda yapılacaktır. Buna göre; her sancak bir seçim merkezi ve her nahiyeye de birer seçim şubesi olacaktır²³¹.

Kanun-ı Esasi'nin 65. maddesi²³² gereğince 50.000 nüfuslu bir yerden heyet-i mebusan azası bir kişi mebus seçilecektir. 25.000 nüfus ile 75.000 nüfusa sahip olan yerlerden bir mebus seçilecektir. Ancak burada dikkate alınan erkek nüfustur. Yine 125.000 erkek nüfusa sahip olan bir yerden iki, 175.000'e kadar üç ve 220.000'e kadar dört mebus seçilecektir. Bu miktar belirlenen bu usule göre arttırılacaktır.

İkinci bölümde seçim defterlerinin nasıl olacağı 3. maddeden itibaren 9. maddeyi de içine alacak şekilde açıklanmıştır. Kanunnamenin oluşturulduğu tarihten itibaren Osmanlı erkek nüfusunu kapsayan her kazada defter-i esasi oluşturulmasına hızlı bir şekilde başlanılacaktır. Bu bağlamda Arap vilayetlerinde de defterin oluşturulmasına başlanmıştır.

Bu defterlerin oluşturulmasında belediye meclisleri, nahiyeye meclisleri, imamlar, papazlar ve muhtarlar derece derece görevlendirilecektir. Bu kanunname yüksek hükümet vasıtasıyla belediye idaresi ile yapılacaktır. Şehir ve kasabaların nüfus defterinin hazırlanması için imamlar, papaz, muhtar ve her mahallede itibar edilen ikişer veya üçer kişilik bir heyet oluşturulacaktır. Bu heyet, kayıt olacak kişilerin hangi cemaatten olursa olsun mahallelerinde uzun süreden beri oturup oturmadıklarını ve bir senedir orada ikamet edip etmediklerini belirleyecektir. Ayrıca bu defterin sekiz gün içerisinde hazırlanma zorunluluğu bu bölümde belirtilmiştir.

Her mahallede hazırlanacak olan defter iki kısımdan oluşacaktır. Birinci kısma; yeni doğanlardan başlanarak yirmi beş yaşına kadar olan erkek nüfus yazılacak, ikinci

²³¹ Bu maddenin dışında kalan yani nahiyeye teşkili uygulanamayan yerer seçim kanununun 39. maddesine göre kariyelerin birleştirilmesi ile ilgili ek açıklamalar için bkz. BOA, DH.İ-UM.EK.1/4.

²³² "Heyeti Mebusanın miktarı âzası tebaai osmaniyyeden her ellibin nüfus zükürda bir nefer olmak itibariyle tertip olunur." Bkz. Ş. Gözübüyük- S. Killi, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 496, İkinci Baskı, Ankara, 1982, s. 35.

kısma ise 25 yaşına girenler yazılacaktır. Yaşları tam olarak bilinmeyenlerin kaç yaşında olduklarını öğrenmek için bu heyetin ifadesine başvurulacaktır. Sonradan gerçek yaşını ispat eden olursa defter yeniden düzeltilecektir. Osmanlı topraklarında bulunan şehir, mahalle ve köylerin imam, papaz ve muhtarları “defter-i esasi”nin hazırlanması emrini aldıktan sonra her gün münasip gördükleri mahalle ve köylerde defterin hazırlanması işine girişeceklerdir. Bu defterler Türkçe olarak hazırlanacaktır. Türkçeye vakıf olunmayan köylerde hazırlanan defterler, vilayete getirildiğinde Türkçeye tercüme edilerek belirlenen esaslara uygun olarak sekiz gün içerisinde iki nüsha olarak düzenlenecektir. Hazırlanan bu defterlerin bir nüshası nahiye reisine verilecek, diğer bir nüshası ise mahalle ve köylerdeki muhtarlara teslim edilerek korunacaktır.

Yaş itibarıyla yirmi beş yaşına giren Osmanlı vatandaşlarından hukuken sakat olanlar, başka bir milletten olanlar ve bu iddiada bulunanlar, iflas edip itibarları iade edilmeyenler, bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, yüz kızartıcı ve cinayetle mahkûm edilmiş olan kimselerin isimlerinin önüne suçları yazılacaktır. (8. madde)²³³

Bir kimse bir seneden beri bir mahalle veya köyde ikamet ettiyse o mahallenin veya köyün defterine kayıt olacaktır. Başka bir mahalleye veya köye taşınan bir kimse bu şarta uygun olduğuna dair bulunduğu yerdeki muhtara bilgi verecektir. Ancak bu maddede belirtilen esas devlet memurları için geçerli değildir. Devlet memurları seçim zamanı buldukları yerde oy kullanma hakkına sahiptir. Silahaltında bulunan mülazım rütbesinde olanlar da seçimlerde seçmen olabileceklerdir. İzinli olarak memleketlerinde bulunan ve mebus seçimlerine tesadüf eden askerler, askeri nizamiyeden aldıkları belge müntehib²³⁴lik için uygunsa buldukları yerde oy kullanabileceklerdir. (9. madde)

²³³ *İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 3.

²³⁴ Sözlük anlamı seçmen demektir. Bkz.

Üçüncü bölüm, 10. maddeden başlayarak 57. maddeye kadar açıklanmıştır²³⁵. Bu bölümde genel olarak Heyet-i Teftişîye²³⁶'nin ve müntehiblerin görevleri ve hukuku tanımlanmıştır.

Heyet-i Teftişîye üyelerinin sayısı kazanın büyüklüğüne göre 4'ten 10'a kadar değişebilir. Heyet-i Teftişîye, belediye meclis reisi başkanlığında olmak üzere meclis idaresinde itibar olunmuş azalardan oluşur. Kazanın büyüklüğüne göre Heyet-i Teftişîye'ye birkaç aza daha alınması lüzum görülür ise bu, Heyet-i Teftişîye'de seçimle olur. Yirmi beş yaşını tamamlamayanlar, medeni hukuktan sakat bulunanlar, başka milletten olanlar ya da öyle olduğunu iddia edenler, iflas etmiş ve itibarları iade edilmemiş olanlar ve devlete vergi vermeyenler seçmen olamayacaktır.(11. madde)

Heyet-i Teftişîye Kanunu'na uygun, hatadan ve fesattan uzak olarak hazırlanan defterler gözden geçirilmek üzere kazanın büyüklüğüne göre altı günden on beş güne kadar denetlenecektir. Bu araştırma yapılırken Heyet-i Teftişîye her gün toplanacaktır. Tamamlanan müntehib defterinden bir nüsha çıkarılarak cami, kilise, havra, hükümet konağı veya belediye duvarı ya da kapısı gibi uygun bir yere asılacaktır. Bu defterin burada muhafaza edilmesi için belediye tarafından bir kişi görevlendirilecektir. Asılan bu defterlerin suretleri asıldığı günden itibaren on beş gün askıda kaldıktan sonra belediye ve nahiye reisleri tarafından kaldırılacaktır. On beş gün askıda kalan defterde, seçime katılma hakkı olup adı olmayan ya da seçim hakkı olmayıp adı kayıtlı olanların, Heyet-i Teftişîye'ye bir dilekçe vererek düzeltilmesi istenecektir.

Mebus azası olamayacaklar ise kanunun 17. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: Geçici olarak başka bir milletin hizmetinde olanlar, Türkçe bilmeyenler, 30 yaşına gelmeyenler, bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, iflas edenler ve itibarları iade olmayanlar, kötü bir üne sahip olanlar, haciz edilenler, hukuk-u medeniyeye uygunsuz olanlar ve başka bir milletten olduğunu iddia edenler. Mebus azası olabilmek için 1908 seçimlerinde sadece Türkçe biliyor olmak yeterli olurken 1912 seçimlerinde Türkçe

²³⁵ *İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 4-21.

²³⁶ Heyet-i Teftişîye değiminin günümüz Türkçesinde anlamı "Denetim Kuruludur. II. Meşrutiyet sonrasında seçimler Heyet-i Teftişîye kontrolünde yapılmıştır. Bkz. <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/tevfik-cavdar/heyet-i-teftisiye-1478> (E.T. 02.07.2018)

okumak ve yazmak yeterliliğini taşıyor olma zorunluluğu getirilmiştir. Mebusan azalığıyla hükümet memurluğunun bir kişide bulunamayacağı kanunda belirtilmiştir²³⁷.

Mebus adayı olabilmek için otuz yaşına girme şartına yönelik dâhiliye nezaretine sorular sorulmuş ve bunlara cevaplar verilmiştir. Örneğin Bahr-ı Siyah Erkânı Belediye Reisi Mehmed imzasıyla 11 Kânunusani 1327 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta Meclis-i Mebusan seçimlerinde mebus adayı olacak olan Kesriye kaymakamı Rifat Bey'in doksan dokuz tevellütlü ve senei şubat gayesinde otuz yaşına erişmiş olduğundan ve kaymakamın durumuna ilişkin kendilerine tebliğ edilen durum dile getirilmiştir.²³⁸ Kaymakam Rifat Efendi'nin otuz yaşına girdiği ve dolayısıyla mebus azası olmasında bir sorun olmadığı cevabı 14 Kânunusani 1327 tarihinde yazılmıştır²³⁹.

Diğer taraftan seçim, kazanın her nahiyesinde ayrı ayrı yapılacaktır. Bir nahiyede oy veren bir müntehib (seçmen) başka bir nahiyeye gidip oy verme hakkına sahip değildir. 11. maddede belirtilen şartlara uymayanların dışında kalan bütün Osmanlı vatandaşları birinci derece müntehiblerdir. Defter-i Esasiye kayıt olan her beş yüz müntehib, bir müntehib-i sani²⁴⁰ seçme hakkına sahiptir. Birinci derece beş yüz ile yedi yüz elli müntehibin bulunduğu bir nahiyeden bir, yedi yüz elli ile bin iki yüz elli arasında müntehibin bulunduğu yerden ikinci derece iki müntehib seçilebilecektir. Bin iki yüz elliden iki bin iki yüz elliye kadar birinci derece müntehibin bulunduğu yerden ise dört kişi ikinci derece müntehib olarak seçilebilecektir.

Gösterilen miktardan fazla birinci derece müntehibin bulunduğu nahiyelerden belirtilen ölçüler üzerine beş, altı ve daha fazla ikinci derece müntehib seçilebilecektir. Ancak beş yüzden az ve iki yüz elliden fazla birinci derece müntehibin bulunduğu

²³⁷ Mebus azası olmayanlar seçim kanununda gösterildiği gibi Kanun-ı Esasi'nin 68. maddesinde de heyeti mebusan azalığına hakkı olmayanlar "Evvelâ tebaai devleti aliyeden olmayan saniyen nizam-ı mahsusu mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen Türkçe bilmeyen rabian otuz yaşına ikmal etmeyen hamisen hini intihapta bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflas ile mahkûm olupta iadei itibar etmemiş olan sabian sui ahval ile müştehir olan saminen mahcuriyetine hükmi lâhik olupta fekki hacir edilemeyen tasian hukuku medeniyeden sakıt olmuş olan aşiren tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimseler" şeklinde tanımlanmıştır. Gözübüyük-Killi, a.g.e., s. 36.

²³⁸ BOA, DH- SYS. 50/6-37.

²³⁹ BOA, HH- SYS. 1330/10-2.

²⁴⁰ İki dereceli seçim sistemlerinde ikinci seçmen olarak bilinir. Bu kişilermeclise seçilecek olan millet vekillerini seçerler.

nahiyelerden de yine bir adet ikinci derece müntehib seçilmesi esası getirilmiştir. Her nahie dâhilinde bulunan müntehiblerin birer defteri düzenlenerek nahiyelere memur olarak gidecek azalara verilecektir. Bu defterlerin hazırlanmasında lazım olduğu kadar kâtip, kaymakamlardan geçici olarak istenecektir. Eğer kazada yeteri kadar kâtip bulunmazsa kaymakamlar tarafından, ahaliden bu görev için kâtipler tedarik edilecektir. Defterlerin hazırlanması için nahie ve köylere gidecek memurlara belediye tarafından ücret verilecektir.

Seçim için memurlar köylere gittikleri gün muhtarlar ile münasip ve geniş bir yerde müntehiblerle birlikte merkez nahiyeye gidilerek İstanbul'a gidecek mebusların seçimi yapılacaktır. Seçimlerde kullanılacak sandıklar Heyet-i Teftişîye tarafından yaptırılacaktır. Seçimlerin yapılması için merkez köy belirlendikten sonra nahie meclis reisi ve azası seçim kanununu halka okuyacaktır. Kanunun okunmasından sonra nahiyelerde geçici olarak bir heyet oluşturulacaktır. Bu heyetin reisi kazadan gelecek olan memur olacaktır. Geçici olarak oluşturulan seçim heyeti, heyet azalarının saat kaçtan kaçta kadar seçim mahallinde olacağına karar verecektir. (31. madde)

Nahiyelerin seçim heyetleri seçimi yapmak üzere belirtilen yere gittiklerinde sandığın içinin boş olup olmadığını kontrol ettikten sonra Heyet-i Teftişîye'ye ve hazır bulunanlara göstererek kilitleyecektir. Bu kilitlerin biri kazadan gelen memura diğeri ise nahie reisine verilerek sandığın dört yanı ip ile sarılarak uçları mühürleneceği kanunda ifade edilmiştir²⁴¹. (32. madde)

Sandıklar mühürlendikten sonra seçilecek olan ikinci derece müntehiblerin yazılması için arkası mühürlü pusulalar verilecektir. Bu pusulalara ikinci derece müntehib olmak isteyenlerin dışında yazılan isimler geçersiz sayılacaktır. Eğer bir nahiyede üç kişilik ikinci derece müntehiblik hakkı varsa, bir pusulaya da üç kez tek bir isim yazılmış ise tek bir oy olarak sayılacaktır. Pusulalara yazılan isimler okunmaz şekilde yazılırsa bu oylar geçersiz olarak değerlendirilecektir. Pusulalar müntehiblere verildikten sonra bir veya iki saat sonra seçim heyetinin bulunduğu yerde olmamaları

²⁴¹ *İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 9.

imamları, papaz ve muhtarlar tarafından müntehiblere tenbih olunacaktır²⁴². (33. madde)

Belirtilen saatte her bir köyün müntehibi sırayla gelerek pusulaları sandığa atmadan önce padişaha dua edecektir. Bir müntehib seçim heyetinin huzuruna geldiği vakit kâtip tarafından köyü, ismi ve unvanı sorulacaktır. Kişinin doğru söyleyip söylemediği imamlar, papaz ve muhtar tarafından tasdik edildikten sonra pusulayı sandığa atmasına müsaade edilecektir. Müntehib, pusulayı sandığa atarken elinde başka pusulanın olup olmadığına seçim heyetinin dikkat etmesi gerekmektedir. Böylece bir kişinin birden fazla oy vermesinin önüne geçilecektir. Arkası mühürsüz olan pusulalar geçersiz sayılacaktır. Pusulaya ikinci derece müntehiblerin dışında, oyu kullanan kendi ismini de yazsa yalnızca ikinci derece müntehiblerin isimleri kayıt olunacaktır²⁴³.

Her köyün müntehibleri pusulalarını sırayla sandığa attıktan sonra o köyün imamları, papazları ve muhtarları “köyümüzün müntehibleri pusulalarını sandığa attılar” diye müntehib defterlerine yazarak imzalayacaklardır. Daha sonra diğer köylerin de müntehibleri pusulalarını attıktan sonra aynı ritüel uygulanacaktır.

Bir köyün seçimi sonlandıktan sonra seçim esnasında hazır bulunmayan müntehibin gelip oy vermeye hakkı bulunmayacağı gibi yerine bir başkasının oy verme hakkının olmadığı da kanunda belirtilmiştir.

Nahiyelere bağlı köylerin seçimi bir günde tamamlanamazsa o gün akşamüzeri heyet dağılmadan önce sandığa pusula atmak için yapılmış olan delik bir kâğıtla

²⁴³ 34. madde “Pusulaların müntehiblere verilip bir veya iki saat sonra heyet-i intihabiye'nin bulunduğu mahalde mevcut bulunmaları eimme ve papaz ve muhtarlara tenbih olunacak ve muayyen olan saatde heyet-i intihabiye'nin tertib edeceği üzere her bir kariyenin müntehibleri sırasıyla gelip pusulalar sandığa atmazdan evvel zat-ı hazret padişahının dua-yı ömr ve şevket şahaneleri imam ve papaz tarafından kiraet olunacaktır. Bir müntehib heyet-i intihabiye'nin huzuruna geldikçe karyesi ve ismi ve şöhreti heyetin katibi tarafından sual olunur. Vereceği cevab üzerine muhtarlar kendisi olduğunu şifahen tasdik eyler ise müntehib defterine müracaatla isminin üzerine caize çekilip pusulayı sandığa atılmasına ruhsat verilir. Bir müntehib pusulası sandığa atacağı vakit elinde bir pusuladan ziyade bulunmasına heyet-i intihabiye dikkat edecektir.” İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s.12.

kapatılır. Sandığın dört tarafı iple sarıldıktan sonra kilitlenip mühürlenir ve heyet kararıyla güvenilir bir yerde saklanır. Ertesi gün yine seçime devam edilir.

Merkez kazada bulunan ancak şahsen seçim mahalline gelemeyen kişi, oy pusulasını yazıp, mühürledikten sonra kapalı bir zarfa koyarak mazeretini de Heyet-i Teftişîye'ye gönderebilecektir. Eğer heyet uygun görürse oyu sandığa atılacaktır. Böylece mazereti olan seçmenin oyu boşa gitmemiş olacaktır. Oylar kullanıldıktan sonra heyetin huzurunda sandık açılarak pusulada yazılan isimlere bakılmadan ne kadar müntehibin seçim mahalline gelip ne kadarının oy kullandığı sayılarak bir tutanak hazırlanması kanunda belirtilmiştir.

İkinci derece müntehib olanlar, merkez nahiyede bulunan seçim heyetinden, seçildiklerine dair birer dilekçe alarak merkez kazada bulunan Heyet-i Teftişîye'ye onaylatarak kayıt yaptıracaktır.

İkinci derece müntehiblerin seçimi tamamlandıktan sonra mebus seçim işlemi gerçekleşecektir. Bu seçim de yine ikinci derece müntehiberin seçimi gibi yapılacaktır. Seçimler Heyet-i Teftişîye önünde gerçekleşecektir. Oy verme işlemi bittikten sonra oyların sayımına geçilmesi için ikinci derece müntehiblerin onda sekizinin seçim mahallinde bulunması şartı getirilmiştir. İkinci derece müntehiblerin yeterli çoğunluğu sağlayacakları ana kadar sandığın korunaklı bir yerde tutulması emredilmiştir.

Sandıklar açılıp pusulalardaki oylar sayılırken mebus olmak için pusulalara yazılan isimler açıktan okunarak kayıt olunacaktır. Bir kişinin ismi pusulada tekrar ettikçe bir rakamla işaretlenir. Bütün pusulalar sayıldıktan sonra mebus olacak her bir kimsenin toplam ne kadar oy aldığı heyet tarafından tutanak altına alınıp mühürlenerek kaza kaymakamı vasıtasıyla livada bulunan Heyet-i Teftişîye'ye gönderilir.

Mebus olarak seçilenler buldukları sancağın Heyet-i Teftişîyesi'nden alacakları dilekçeyle sancağın idare meclisine onaylattıktan sonra meclisin açıldığı gün yanlarında İstanbul'a getirerek bu belgeyi meclis reisine ibraz edeceklerdir.

Devamında seçim kanunun dördüncü bölümü²⁴⁴ 57. maddeden başlayarak 62. maddelerden oluşmaktadır. Bu bölümde Defter-i esasinin düzenlenmesi üzerinde durulmuştur.

Defter-i Esasi, seçimden sonra kazanın idare meclisi tarafından bir sandığa konularak mühürlendikten sonra belediye idaresi tarafından korunacaktır. Her sene mayısın birinci günü kaza meclisi idaresi ve belediye idaresince sandıktan çıkarılacak olan defter-i esasi, belediye idare heyetine teslim edilecektir.

Her mahalle ve köyün muhtarları nezdinde bu defterde mevcut olan müntehiblerin bir sene içinde vefat edenleri veya başka bir mahalleye ya da köye taşınanlar tespit edilecektir. Yine aynı şekilde mahalleye veya köye yeni taşınanlar ve yirmi beş yaşına girenler deftere kayıt olunacaktır.

Defter tamamlandıktan sonra belediye idaresi tarafından gerektiğinde yeniden gözden geçirilmesi için birkaç suret düzenlenerek koruma altına alınacaktır. Eğer itiraz eden olursa yanlışlık, belediye idaresi tarafından düzeltilecektir. Defter-i esasinin düzenlenmesi temmuzun başına kadar tamamlanacak ve yine müntehib defteri adıyla anılacaktır.

Her kazada mevcut bulunan müntehiblerin isimlerinin bulunduğu defter dört senede bir defa vilayet matbaasında basılacaktır. Her kaza için ne kadar basılacağına ve fiyatının ne kadar olacağına idare meclisi karar verecektir. Her köy ve mahalle muhtarlarına bu defter hükmet tarafından ücretsiz olarak gönderilecektir.

Kanunun son bölümü olan beşinci bölüm 62. maddeden başlamaktadır. Bu bölümde genel olarak seçimlerde görevlendirilen kişilerin görevlerini yapmamalarına karşı uygulanacak cezalardan bahsedilmiştir.

Belediye idaresi ve Heyet-i Teftişîye'nin seçimler için istemiş olduğu bilgi ve yardımı sağlamayan imam, papaz ve muhtarlar iki yirmilik mecdiyeden on yirmilik mecdiyeye kadar para cezası ödeyeceği kanunla belirtilmiştir. Sahte isimle ve unvan ile

²⁴⁴ *İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 21-22.

veya seçim hakkına sahip olmayıp sahtekârlıkla seçmenmiş gibi seçim defterine kendisini kayıt ettirenlere bir yüzlük Osmanlı altınından on altına kadar para cezası uygulanacaktır.

Mebus olmak ya da bir başkasını mebus yaptırmak için bir kimseye para, eşya ve devlet memurluğu teklif edenler verenler ile bu eşya, para ve teklifleri kabul edenlere iki yıldan bir buçuk yıla kadar hapis veya bir yüzlük Osmanlı altınından elli altına kadar para cezası uygulanacaktır. Bu kusurun faili eğer memur ise uzaklaştırma cezası alacaktır.

Oyların kullanıldığı sandığa ve seçimle ilgili belgelere zarar verenler ve çalmaya yönelik faaliyette bulunanlara bir yıldan üç yıla kadar hapis ile birlikte on yüzlük Osmanlı altınından yüz altına kadar para cezası verileceği kanunda belirtilmiştir. Ancak yukarıda belirtilen hareketleri fiiliyata geçiremeyenler yani suçüstü yakalananlar ise bu cezaların yarısıyla yargılanacaklardır.

Sahte isim ve sıfat takınarak seçimlerde oy kullananlar altı aydan iki seneye kadar hapis ve bir altından on altına kadar para cezası yargılanacaktır. Seçim defterine yanlışlıkla iki veya daha fazla ismi yazılanlar bu kusurdan istifa ederek birden fazla oy kullanır ise bir haftadan bir aya kadar hapis cezasına mahkûm edileceklerdir.

Bir kimsenin kendi iradesiyle oy kullanmasını engellemeye yönelik her türlü tehdit ve teklifi yapanlara, bir aydan bir yıla kadar hapis ve beş altından yirmi altına kadar para cezası uygulanacaktır.

Bir kimse mebus seçildikten sonra mebusan heyeti tarafından mebusluğu onaylansa bile seçilmesinde mahkeme tarafından bir hile ortaya çıkarılırsa mebusluğu geçersiz sayılarak yerine başka bir mebus halk tarafından tekrar seçilecektir.

Seçim kanunda “mevadd-ı umumiye²⁴⁵” başlığı ile mebusluktan istifa eden, seçildiği halde memuriyeti seçen, anayasa tarafından mebusluktan azledilenler, vefat

²⁴⁵ *İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 26-27.

edenler, mebus heyeti tarafından mebuslukları onaylanmayanların durumu da kanunla belirtilmiştir.

Bir kimse seçimlerde vilayetin iki veya daha fazla sancağında çoğunlukla mebus seçilirse, hangi sancağın mebusluğunu tercih edeceği o kişiye bırakılır. Nihayetinde sekiz gün zarfında hangi sancağı seçtiğini yazı ile vilayet valisine bildirmesi gerekir. Böylece sancaklarda eksik kalan mebusluğu gidermek için yeniden seçim yapılır.

Anayasaya uygun olarak dört seneden önce heyeti mebusan dağılırsa bu kanun gereğince iki ay içinde defter-i esasi yeniden hazırlanarak seçimlerin tekrar yapılacağı söylenmektedir. Seçilen mebusların üç buçuk ay içerisinde İstanbul'a giderek mecliste mebusan toplantısına katılmak zorunda olduğu vurgulanmıştır.

“Madde-i hususa” başlığı altında İstanbul belediye kanununa göre hududu dâhilinde bulunan mahalleler birer seçim dairesi, her belediye dairesi birer seçim subesi olacaktır.

Seçim kanununda son olarak 6 maddeden oluşan “İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi'nin Suver-i İcraiyesine Dair Talimat²⁴⁶” bulunmaktadır.

Burada devlet içinde bulunan mahallelerde kanunun yazıldığı zaman nahiyelerin bulunmadığı yerlerde geçici olarak birkaç köyün birleştirilmesiyle seçim şubeleri kurulmasına değinilmiştir.

Vilayetlere gönderilen seçim kanununun kopyası sancağın büyüklüğüne göre sancaklara ve kazalara fazla sayıda gönderilecektir. Defter-i esasinin hazırlanması yolunda ara sıra merkez heyetlerden yazılı bilgi alınacaktır. Kaymakamların, defter-i esasinin hazırlanması esnasında aktif bir şekilde bu işlemi denetlemesi gerektiği dikkat çekicidir²⁴⁷.

²⁴⁶ *İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324, s. 28-29.

²⁴⁷ *İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1324.

Diğer taraftan seçim kanununda tam olarak anlaşılamayan konular ayrıca dâhiliye nezaretine yazılan telgraflarla açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Örnek olarak 2 Şubat 1327 tarihli Edirne valisi Halil imzasıyla çekilen telgrafta; suç ve cinayetle mahkum olanların ister bu suçlarını ifa etsin ister etmesin genel olarak seçim hakları meşrutiyet öncesi işlemiş oldukları suçtan dolayı ya da 31 Mart hadisesi ile divanı harpçe sürgün edilen ve affolunanların seçim hakkının olup olmadığı dahiliye nezaretine sorulmuştur²⁴⁸. Alınan cevapta meşrutiyet öncesi suç ve cinayet işleyenler ve otuz bir mart hadisesinde divanı harb tarafından sürgün edilenlerde mevcut kanuna göre hüküm verilmesi gerektiği söylenmiştir. Yani seçme ve seçilme hakları yoktur²⁴⁹. Seçim kanununun 8. maddesinin anlaşlamadığı bir başka vilayet Bitlis'tir. 1 Şubat 1327 tarihinde Bitlis'ten dâhiliye nezaretine çekilen telgrafta; cinayetle mahkum olup ancak firar edenler daha sonra çıkan genel aftan yararlanmış kişilerin seçim hakkının olup olmadığı sorulmuştur²⁵⁰.

Sonuç olarak 1908 yılında olduğu gibi 1912 yılında da uyulan esasları ortaya koyan seçim kanununu açıklamaya çalıştık. Başta belirttiğimiz gibi eleştirilen konuların başında gelen, seçim kanununun, seçimlerin tam olarak objektif yapılmasını sağlayacak ölçüde bir içeriğe sahip değildir. Nitekim seçmen olabilmek için getirilen esaslar vatandaşın iradesini ortaya koyma noktasında büyük bir engel taşımaktadır. Yine iki dereceli yapılan bir seçim usulü milletin iradesinin sandığa yansımaya engel taşıyan bir yapıya sahiptir. Tüm bu eksikliklere rağmen seçimler 1908'de hazırlanan kanuna uygun olarak yapılmıştır.

Bu kanun tüm Osmanlı vilayetlerinde uygulanmıştır. Çalışmamızda esas olarak çoğunluğunu Arapların oluşturduğu, Arap vilayetleri ele alınmış ve seçim kanununda Araplara ve diğer milletlere özel bir muamele ve ayırım yapılmadığı görülmüştür. Her ne kadar 17. maddede 1912 yılında mebus adayı olabilmek için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazabilmek şartı getirilmişse de, bu madde ayırım yapmanın aksine çok uluslu bir yapının gerektirdiği zorunluluk olarak görülmelidir.

²⁴⁸ BOA, DH- SYS. 50/6-23.

²⁴⁹ BOA, DH-SYS. 50/6-23-2.

²⁵⁰ BOA, DH- SYS. 50/6-23-5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1912 SEÇİMLERİNİN BAŞLAMASI

Kanun-ı Esasi'de yapılacak olan bazı değişikliklerle 1912 seçimlerine giden yol açılmış olacaktı. Hükümetin, Kanun-ı Esasi'nin en önemli maddelerinden ikisinin değiştirilmesi teklifi, Kanun-ı Esasi'nin değişimi için iki noktada engelle karşılaşıyordu: Birincisi Padişah, mecliste önemli bir anlaşmazlık yaşandığında Meclis-i Mebusan'ı feshedebilecekti. İkincisi ise Meclis-i Mebusan ile hükümet arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa ve Padişah Meclis'i feshetmeyi gerekli görürse, bunu Meclis-i Ayan'ın onaylaması zorunluluğuydu. Kanun-ı Esasi bu haline 31 Mart vakası sonrasında gelmiştir.

Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesine²⁵¹ göre Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktığında vükela oyunda ısrar edipte bunu mebusan yönünden reddederse vükela mebusanın kararını kabule ve istifaya mecburdur. Yeni heyeti vükela da önceki gibi bunu kabul etmezse Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesi²⁵² gereğince Padişah meclisi feshedebilir. 35. maddenin işaret ettiği 7. madde Padişahı işaret etmekte ve böylece Meclis-i Mebusan feshedilebilir²⁵³.

Meclis-i Mebusan'ın feshini ve genel seçimlerin yapılarak Meclis'in üç ay sonra toplanmasını emreden İrade-i Seniyye gazetelerin 18 Ocak tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Haberlerin verdiği bilgiye göre seçimler bir ay içinde başlayacaktı. Yine gazete haberlerine göre İttihat ve Terakki'nin bu seçimlerde bir güç kaybı yaşayacağı öngörülüyordu. Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Arnavutluk ve Arap

²⁵¹ *Vükelâ ile heyeti mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunupta mebusan canibinden ekseriyeti arâ ile tafsilen esbabı mucibe beyanile kat'ıyyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili veyahut müddeti kanuniyesinde intisap olunmak üzere heyeti mebusanın feshi münhasıran yedi iktidarı hazreti padişahidedir. Bkz. Gözübüyük-Kili, a.g.e., s.31.*

²⁵² *Vükelânın azil ve nasbı ve rütbe ve menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı ve meşkûkat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekâtı askeriyeye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nüzamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfili veya affı ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledel iktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihab olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindedir. Bkz. Gözübüyük-Kili, a.g.e., s.27.*

²⁵³ *Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 10024, 13 Kânunuevvel 1327, M. (27 Aralık 1912), s. 3

vilayetleri dışında güç kazandığına dair bir tahminde bulunulmuyordu²⁵⁴. Genel seçim kararının alınması sonrasında vilayetlerde seçim kampanyası yapılmaya başlanmıştır. Arap vilayetleri, Makedonya ve Doğu Anadolu’da, huzursuz olarak değerlendirilebilecek azınlıklardan, İttihat ve Terakki’nin kendilerine karşı uyguladığını iddia ettikleri “Türkleştirme” politikasından dolayı İttihat ve Terakki ile beraber meşruti yönetimi devirmeye yönelik davranışlar beklenmiştir²⁵⁵.

Türk siyasetinde ilk erken seçim olarak tarihe geçen 1912 genel seçimleri, büyük iç ve dış sarsıntılarının yaşandığı bir dönemde yapılmıştır. Ülke Trablusgarp’ta savaş halindedir ve Balkanlarda da huzursuzluklar mevcuttur. 1912 yılında yapılan bu seçimler “sopalı, dayaklı seçimler” olarak literatüre girmiştir. Bu seçim sonrasında İttihat ve Terakki’nin, önündeki tüm muhalefeti susturarak mecliste çoğunluğu elinde tutacağı düşünülmektedir²⁵⁶.

3.1. SEÇİMLERDE PARTİ PROPAGANDALARININ ARAP VİLAYETLERİ’NE YANSIMALARI

Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyetten sonra yapılan ikinci genel seçim olan 1912 seçimlerinin propaganda sürecini anlatmadan önce propagandanın ne olduğunu kısaca açıklamak yerinde olacaktır. Propaganda, çeşitli yollarla; basın, yayın veya kişi faaliyetleri ile bir konuda olumlu veya olumsuz, halkta bir tutum oluşturmaya yönelik süreçtir²⁵⁷. İnsanlar birbirlerinin fikirlerini değiştirmek için propagandaya başvurmuşlardır. Tarihte ilk defa 1622 yılında Katolik Kilise tarafından, öğretilerine karşı olanları propaganda aracılığıyla “doğru yola getirmek” için kullanılmışsa da siyasal anlamda propaganda, Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkmıştır. Seçim propaganda vasıtaları, genel olarak seçim kampanyası, mitingler, konferanslar, siyasi parti toplantıları ve önemli mesajlardır²⁵⁸.

²⁵⁴ Kansu, a.g.e., s. 295.

²⁵⁵ Kansu, a.g.e., s. 310.

²⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s.164.

²⁵⁷ Giren, a.g.e., s. 418.

²⁵⁸ Hüseyin Çavuşoğlu-Mehmet Pekkaya, “Siyasi Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, S. 10-3, 2015, s. 91-115.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu vasıtaların sayısını artırmak mümkündür. Türkiye’de çok partili hayata geçişle gelişen siyasi propaganda Osmanlı Devleti’nde her ne kadar iktidarını korumak isteyen kişiler tarafından kullanılsa da II. Meşrutiyet ile birlikte propagandanın siyasal olarak büyük bir gelişim gösterdiğini söyleyebiliriz. İlk erken seçimlerde muhalif kesimi etrafında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın İttihat ve Terakki’nin karşısında seçimlere girmesi ile 1912 seçimlerinde siyasal anlamda propagandanın Osmanlı Devleti’nde o güne kadar en fazla kullanıldığı seçim olmuştur. Bugünkü medya ve iletişim araçlarının olmadığı o günlerde siyasi partilerin en çok kullandıkları propaganda aracı gazeteler olmuştur. Dönemin haberleşme aracı olan gazeteler, destekledikleri partiler hakkında olumlu ve seçmeni etkilemeye yönelik haberler yaparken rakip partiyi de yoğun bir şekilde eleştirmişlerdir. Bazen bu eleştirinin şiddeti ayarlanamamış haksız ve yersiz eleştiriler de yapılmıştır. Yine seçmeni etkilemek için partilerin en çok başvurdukları yol konferanslar olmuştur. Partilerin hitap yeteneği iyi olan ileri gelenleri seçim bölgelerini dolaşarak konferanslar vermişlerdir²⁵⁹. Biz İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında 1912 seçimlerinde yaşanan propaganda sürecini sadece belirlemiş olduğumuz vilayetler kapsamında ele alacağız.

Seçimlerin başlamasıyla birlikte partiler arasında yaşanan rekabet ve oy kazanma yarışı gazetelere de yansımıştır. Bir habere göre; İstanbul’da Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na mensup bir şahıs, Galata’da dükkânları dolaşarak esnaftan İttihat ve Terakki’ye oy vermelerini istemiştir. Eğer bu isteği, esnaf tarafından yerine getirilmezse çeşitli şekilde onları tehdit etmiştir. Bu şekilde İttihat ve Terakki’ye karşı toplumda olumsuz ön yargı oluşturulmaya çalışılmıştır²⁶⁰. İttihatçılar böyle bir haber ile halkın nazarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın itibarını zedelemeye çalışmış da olabilir. Ayrıca başka bir habere göre Hürriyet ve İtilaf Fırkası yetkilileri Merzifon’da halka, eğer fırkalarına üye olmazlarsa ileride şeriatın ortadan kalkacağını söylemişlerdir²⁶¹. Bu şekilde halkın dini duygularından yararlanarak oy kazanmayı hedeflemişlerdir. Hürriyet

²⁵⁹ Lütfü Fikri’nin Suriye seyahati için Bkz. *Mukavemet*, Nu: 5-261, 26 Kanun-ı sani 1327, M. (8 Şubat 1912) s. 3.; Beyrut konferansı için Bkz. *Mukavemet*, 11-267, 1 Şubat 1912, M. (14 Şubat 1912) s. 2. Lütfü Fikri’nin Balbek ziyareti, Bkz. *Mukavemet*, Nu: 12-268, 2 Şubat 1327, M. (15 Şubat 1912), s. 2.; Lütfü Fikri Şam’da Bkz. *Teminat*, Nu: 208, 30 Kanun-ı sani 1327, M. (12 Şubat 1912), s.3.; Lütfü Fikri Bey Hama’da Bkz. *Teminat*, Nu: 211, 2 Şubat 1327, M. (15 Şubat 1912), s. 3.

²⁶⁰ *Tanin*, Nu: 1251, 12 Şubat 1327, M. (25 Şubat 1912), s. 4.

²⁶¹ *Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 11125, 6 Mart 1327, M. (19 Mart 1912), s. 3.

ve İtilaf Fırkası'nın İttihat ve Terakki'ye yönelttiği bir başka eleştiri, parti programına uymamaları noktasındadır. Zira Hürriyetçiler, İttihat ve Terakki'nin 25 yaşına girmeyenleri müntehib olarak görmesini, parti programıyla çelişkili olarak değerlendirmiştir²⁶².

Hükümet, seçimlerin 10 Şubat'ta başlaması için vilayetlere emirler yollanması kararı almıştır. Seçimin acele yapılması yolundaki bu isteğin İttihatçıların işi olduğu söylenmiştir²⁶³. İttihatçılar bu karar ile muhalefetin önemli bir güç olarak karşısına çıkmasını engelleyerek bir an evvel seçimleri kazanmayı ve muhalefeti sindirmeyi hedeflemişlerdir.

Partilerin yayın organı olan gazetelerin yapmış olduğu propagandalar Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetlerinde görülmektedir. Konumuz kapsamındaki Arap vilayetlerine yansıyan propagandaları kapsamlı bir şekilde ortaya koymak gerekir.

Seçim faaliyetleri doğrultusunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bağdat'ta açmış olduğu şubeye üye olanların, hiçbir denetime ve kritere tabi tutulmaksızın kaydedildiği yolunda bir haberler İttihat ve Terakki'ye yakın gazetede yer almaktadır. İttihatçılara göre böyle denetimsiz üye alımlarıyla seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası bir başarı elde edemeyecektir²⁶⁴.

Fakat Hürriyetçilere yakın gazeteler ise, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Arapları ve diğer unsurları müdafaa ettiğini bu nedenle Bağdat'ta açmış olduğu şubeye katılımın ve ilginin oldukça yoğun olduğuna değinilmiştir. Ayrıca böyle bir şubenin meşrutiyet için hayır ve menfaat anlamına geldiği yorumu yapılmıştır. Bağdat'ta böyle bir şube kurmalarından dolayı Araplar tebrik edilmiştir²⁶⁵.

²⁶² *Teminat*, Nu: 243, 5 Mart 1327, M. (18 Mart 1912), s. 3.

²⁶³ *Teminat*, Nu: 221, 2 Şubat 1327, M. (15 Şubat 1912), s. 3.

²⁶⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 11091, 5 Şubat 1327, M. (18 Şubat 1912), s. 2.

²⁶⁵ *Teminat*, Nu:233, 24 Şubat 1327, M. (8 Mart 1912), s. 2. ; *İktiham*, Nu: 12, 24 Şubat 1327, M. (8 Mart 1312), s. 3.

Hürriyet ve İtilafçılara göre İttihatçıların Bağdat'ta seçimi kazanma şansı yoktur. İttihatçılara yakın olan gazetelerde Babanzâde İsmail Hakkı Bey²⁶⁶'in mebus seçimlerini tekrar açık arayla kazanacağı yazılsa da böyle bir şeyin olmayacağı Hürriyet ve İtilafçılar tarafından iddia edilmiştir. Buna gerekçe olarak bu kişinin Bağdat'a hiçbir katkısının olmadığı gösterilmiştir²⁶⁷. Dolayısıyla Babanzâde İsmail Bey'in müdahale olmaksızın tekrar mebus olmasının imkânsız olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak bu müdahaleye de ahalinin müsaade etmeyeceğinden söz edilmektedir. Bağdat'ta yaşayanların, selameti Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan gördüğü iddia edilmiştir²⁶⁸. Yine başka bir haberde Hürriyetçilere göre İttihat ve Terakki Bağdat'ta iyice zayıflamış olduğundan seçimlerde bir başarı gösteremeyecektir²⁶⁹.

Hürriyetçiler, Bağdat'ta seçimlere valinin müdahale ettiğini iddia etmiştir. Söylenene göre vali, İttihat ve Terakki'nin seçimleri kaybedeceğini anlaması üzerine seçimi kanuna aykırı olarak seçimleri iki gün tatil etmiştir. Bu durumun halkı çok derinden etkilediği belirtilmiştir. Bağdatlı vatandaşların, seçimlerin bir an evvel normale dönerek, seçim kanununa uygun yapılmasını bekledikleri haber konusu olmuştur²⁷⁰. İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ile bilinen Tanin gazetesi ise Teminat ve Hedef gazetelerinin, Bağdat valisinin seçimlerde yolsuzluk yaptığı yolundaki haberlerini bir bahane olarak değerlendirmiştir. Tanin gazetesi, Bağdatlı bir vatandaşın geldiğini iddia ettiği bir telgrafta; "Hürriyet ve İtilaf Fırkası ne yaparsa yapsın Bağdat'ta seçimleri kaybedeceğini anladı ve bu kaybın hükümet müdahalesi ile olduğunu söyleyebilmek için böyle yollara başvurduğunu" yazmıştır²⁷¹.

Bağdat'taki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kulübünün, istifalar nedeniyle kapandığı haberleri yapılmıştır²⁷². İttihat ve Terakki, kendi adaylarını kazandırmak için

²⁶⁶ Bağdat'ta 1876'da dünyaya gelmiştir. Mülkiye ve hukuk mekteplerini bitirdikten sonra öğretmenlik, Hariciye Nezareti'nde memurluk ve İkdam Gazetesi'nde yazarlık yapmıştır. Bağdat'tan 1908'de mebus olarak seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da görev yapmıştır. İkinci devrede de Divaniye'den tekrar mebus olarak seçilmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Güneş, C. II, s.280; Hüseyin Özdemir, "Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in Meşrutiyet Düşüncesi", Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

²⁶⁷ *Teminat*, Nu:216, 7 Şubat 1327, M. (20 Şubat 1912), s. 1.

²⁶⁸ *Hedef*, Nu: 6-280, 14 Şubat 1327, M. (27 Şubat 1912), s. 3.

²⁶⁹ *Teminat*, Nu: 220, 11 Şubat 1327, M. (24, Şubat 1912), s. 3.

²⁷⁰ *Teminat*, Nu: 247, 9 Mart 1327, M. (22 Mart 1912), s. 2.

²⁷¹ *Tanin*, "Bağdat Telgrafı", Nu: 280, 12 Mart 1328, M. (25 Mart 1912) s. 4.

²⁷² *Tanin*, Nu: 1301, 2 Nisan 1328, M. (15 Mart 1912), s. 3.

gece gündüz çalışırken, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, tembellik ederek sadece gürültü ve patırtı ile halkın dikkatini çekmekle suçlanmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'na göre, kendi mebus adayları seçkin kişilerden oluşmaktaydı. Bunu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da iyi bildiği ve seçim yarışını kaybedeceklerini anladıkları için çeşitli bahanelere yöneldiği söylenmiştir.

Hürriyet ve İtilafçıların, Bağdat valisinin, İttihat ve Terakki taraftarı olduğunu, İttihatçı adayların kazanması için müntehibleri sıkıştırdığı hatta İttihat ve Terakki'ye mensup olduğuna dair şikâyet telgraflarını her gün İstanbul'a gönderdikleri söylenmiştir. Bu şikâyetlere bir örnek olarak Hürriyet ve İtilaf müessesesinden Müftüzade Mehmet Kamil imzasıyla dâhiliye nezaretine gönderilen telgraf ile takip etmek mümkündür. Bu telgrafta Mehmet Kamil, Vali Cemal Bey'in mebusan intihabını İttihatçıların kazanması için üç ay vazifesini suiistimal ederek bu yolda gayret sarf ettiğini iddia etmiştir. Valinin bu keyfiyetine karşı yapılan birçok şikâyetin de cevapsız kaldığına dikkat çekilmiştir. Adaleti sağlayacak olan mahkemelerin de vazifelerini hakkıyla yerine getirmedeği, şikâyette bulunan kişilerin şahitlerini tehdit ederek gerçekleri karartmaya çalıştıklarından söz eden Müftüzade Mehmed Kamil, bu keyfiyetin bir an önce cezalandırılmasını istemiştir²⁷³. İttihatçılar bu gibi şikâyetleri, İstanbul yönetiminin dikkate almadığını söylemişlerdir. Bu tutuma gerekçe olarak da bu şikâyetlerin asılsız olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca İttihatçılara göre Bağdat valisinin geri çağırılmasını da kendileri istemiştir²⁷⁴. Fakat tüm yurttaki yolsuzluk şikâyetiyle ilgili muhalif basına gelen yüzlerce imzalı telgrafa Sait Paşa hükümeti sessiz kalmıştır. İddia edilene göre Şubat ayı içinde sadrazam, konağını terk etmek zorunda kalmıştır²⁷⁵.

Bağdat vilayetine, partilerin kamuoyu oluşturmaya yönelik seçim propagandaları bu şekilde yansımıştır.

Suriye vilayetinde de benzer haberlere rastlamak mümkündür. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Suriye vilayetinde kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetlerinde etkili olan

²⁷³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası Müessesesi Müftüzade Mehmet Kamil imzasıyla Bağdat'tan 22 Temmuz 1328 tarihli çekilen telgraf için Bkz. BOA, DH-MTV. No: 18/47-2.

²⁷⁴ *Tanin*, Nu: 11144, 30 Mart 1327, M. (12 Nisan 1912), s. 3.

²⁷⁵ Koçu, a.g.m., s. 12.

kişilerden biri de Lütfi Fikri Bey'dir²⁷⁶. Lütfi Fikri Bey, Suriye vilayetine yapmış olduğu ziyarette, İttihat ve Terakki'nin buradan hiçbir mebus çıkaramayacağını söylemiştir²⁷⁷. Lütfi Fikri'nin Suriye vilayetine yapmış olduğu seçim seyahati, halk tarafından sevinçle karşılanmış ve burada büyük bir hürmetle ağırlandı²⁷⁸. Ancak Lütfi Fikri'ye karşı olumsuz gösteri yapanların İttihatçılar tarafından para karşılığı tutulan kimseler olduğu iddia edilmiştir²⁷⁹. İttihatçıların Suriye'de yaptıkları benzer bir protesto eylemi, Lütfü Fikri'nin Halep gezisi²⁸⁰ sırasında da olmuştur. Habere göre yirmi, otuz kişilik bir grup Lütfü Fikri'yi protesto etmek için bir araya gelmişlerdir. Ancak Hürriyet ve İtilafçı vatandaşların Lütfü Fikri'ye karşı yaptıkları sevgi dolu tezahüratın yanında protestocular sesiz kalmışlardır²⁸¹.

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Devleti'nde yaşayan unsurlara karşı tavrının halk tarafından gayet iyi anlaşılmasından dolayı Suriye vilayetinde bir etki gösteremeyeceği söylenmiştir²⁸². Ancak İttihat ve Terakki'ye yakın gazeteler bu durumun aksini iddia

²⁷⁶ Tam adı Ömer Lütfi Fikri olup dönemin valilerinden Hüseyin Fikri Paşa'nın oğlu olarak İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Mülkiye'den 1890'da mezun olduktan sonra Paris'te hukuk eğitimi almıştır. İstanbul'a döndükten sonra çeşitli memurluklarda görev yapmıştır. Uzun süre yurt dışında kalmak zorunda kalsa da Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle birlikte 1908'de yurda gelerek Dersim mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. İttihat ve Terakki'ye ilk katılan kişilerden biri olduğu iddia edilse de bu noktada kesin bir kaynak bulunamamıştır. Lütfi Fikri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından bir olmakla birlikte basın alanında da firkanın sesi olmuştur. Bir çok gazete çıkararak bu harekate destek vermiştir. Avrupa'ya 1915 yılında gitmiş ve I. Dünya savaşı sonrasında geri gelmiştir. Avrupa'dan döndükten sonra avukatlık ve Sabah gazetesinde yazarlık yapmıştır. Milli mücadele döneminde ara buluculuk görevi üstlenmiştir. Halifelik ve Saltanat taraftarlığı yaptığı gerekçesiyle İstiklâl Mahkemesinde yargılanmıştır. 1920-1928 yıllarında İstanbul Barosu başkanlığı yapmış hayatının geri kalan dönemini avukatlık yaparak geçirmiştir. Tedavi nedeniyle gittiği Paris'te 1934'te vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Birinci "Lütfü Fikri" *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 233-234. Ahmet Ali Gazel, Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Hayatı (1908- 1912), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1996.

²⁷⁷ *Teminat*, Nu: 211, 2 Şubat 1327, M. (15 Şubat 1912), s. 3.

²⁷⁸ *Teminat*'ın haberine göre Lütfü Fikri Suriye'de büyük bir sevinçle karşılanmış ve trenden halkın omuzlarında indirilmiştir. 10 Şubat 1327, M. (23 Şubat 1912), Lütfi Fikri 27 Kanun-ı sani 1327, M. (9 Şubat 1912) tarihinde Şam'a gelerek burada önemli kişilerle görüşüp sonrasında konferans verdiği haber edilmiştir. Lütfü Fikri'nin İttihat ve Terakki'nin dört yıllık iktidarını eleştirdiği bu konferansta halk büyük coşkuyla alkışladığı söylenmiştir. *Teminat*, Nu: 207; 208, 29 Kanun-ı sani 1327 M. (11 Şubat 1912), s. 1; 30 Kanun-ı sani 1327, M. (12 Şubat 1912), s.3, Lütfü Fikri Baalbek'ten sonra Hama'ya geçerek, burada ittihat ve Terakki'nin mebus çıkaramayacağını söylemiştir. Bkz. *Teminat*, Nu: 211, 2 Şubat 1327, M. (15 Şubat 1912), s. 3.

²⁷⁹ *Mukavemet*, Nu: 5-261, 26 Kanun-ı sani 1327, M. (8 Şubat 1912), s. 3

²⁸⁰ Lütfü Fikri'nin Halep ziyaretinde yapmış olduğu konferansta alkışlar ve yaşasın Hürriyet ve İtilaf tezahüratları edilmiştir. Bu duruma İttihatçıların çok hiddetlendiği haberi yapılmıştır. Bkz. *Tanzimat*, Nu: 224, 15 Şubat 1327, M. (28 Şubat 1912), s. 3.

²⁸¹ *Teminat*, Nu:212, 3 Şubat 1327, M. (16 Şubat 1912), s. 3.

²⁸² *Teminat*, Nu: 239, 1 Mart 1327, M. (14 Mart 1912) s. 3

etmektedir²⁸³. Her iki parti de kendi durumunun Suriye vilayeti genelinde parlak olduğunu medya yoluyla halka duyurmaya çalışmıştır.

İttihatçılara göre Arap vilayetlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın destekçilerini Hüseyin Cahit Yalçın; *“Muhalefet fırkasında Arap mebuslar da var. Fakat İttihat ve Terakki Fırkası'ndaki Arap mebuslar ile bunlar arasındaki farka dikkat etmek iktizadır. Hicaz, Yemen, Trablusgarp, Bağdat ve Basra mebuslarının kısm-ı 'azamını İttihat ve Terakki Fırkası'nda görüyoruz. Muhalifler arasında ahz-ı mevki edenlerin ise bir kısmı buldukları vilayetlerde büyük emlak ve arazi sahibi olanlar, ancak ilan-ı meşrutiyetten sonra vergi vermeye ve hükm-ü kanuna boyun eğmeye başlayanlardır ki bunların İttihat ve Terakki'ye yar olmalarını beklemek bit-tabî kimsenin aklından geçmez. Diğer kısmı ise bilhassa Suriyeli mebuslar teşkil eder. Bunlar da Şükrü el-Aseli Efendi gibi Araplarla Türkleri birbirinden ayırmağa ve binâenaleyh makam-ı hilafet ve sultanın nüfuzunu tahrib etmeğe azm etmiş kimselerdir ki muhalefet fırkasında ancak bunların ahz-ı mevki etmeleri yukarıdan beri izahata uğraştığımız hakikati göze çarpacak bir aydınlıkla meydana koyar bir delildir.”*²⁸⁴ şeklinde tanımlamıştır. Görüldüğü gibi İttihatçıların iddiasına göre muhaliflerin Arap vilayetlerinde aday gösterdiği şahıslar ya makam elde etmek için ya da devletin uyguladığı vergilere kaşı olanlar olduğudur. Ayrıca Hüseyin Cahit, muhalefet saflarında bulunanların Arapları ve Türkleri birbirinden ayırmaya çalışan kimseler olarak göstermiştir.

Partilerin seçim yarışı tüm yurttaki olduğu gibi Basra vilayetinde de yaşanmıştır. Hürriyet ve İtilafçıların dediğine göre Basra'da kendileri galip çıkacaklardır²⁸⁵. Bunun için Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Basra'nın her caddesinde şubeler kurduğu haber edilmiştir²⁸⁶.

Gerçekliği tam olarak bilinmeyen gazete haberleri Basra vilayetinde de yapılmıştır. Tanin Gazetesi'ndeki habere göre; Basra'da belediye seçimlerinde İttihat ve

²⁸³ Tanin, Nu: 11137, 23 Mart 1327, M. (6 Nisan 1912), s. 3.

²⁸⁴ Hüseyin Cahit “İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne Yaptı”, Tanin, Nu: 1262, 23 Şubat 1327, M. (7 Mart 1912), s.1

²⁸⁵ Tanzimat, Nu: 231, 22 Şubat 1327, M. (6 Mart 1912), s. 3.

²⁸⁶ Hedef, Nu: 4-278, 12 Şubat 1327, M. (25 Şubat 1912), s. 3.

Terakki'nin kazandığı yazılmıştır²⁸⁷. Ancak Teminat gazetesi bu haberi yalanlayarak yerel gazetelerde belediye seçimlerini Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kazandığını söylemiştir. Hürriyetçilere göre mebus seçimlerini de kendileri kazanacaklardır²⁸⁸.

Beyrut vilayetinde de partiler, halkın dikkatini çekmek ve destek kazanmak için dönemin en önemli propaganda aracı olan gazeteler üzerinden kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.

Lütfi Fikri Bey'in 11 Şubat'ta Beyrut'a gelerek vermiş olduğu konferansa binlerce kişi katılmıştır. Konferans sonrasında dinleyicilerin Lütfi Fikri Bey'i yoğun bir şekilde alkışladığı ve omuzlarında taşıdığı gazetelere yansımıştır²⁸⁹. Ancak İttihatçılara yakın Jön Türk gazetesinde bu hadisenin farklı bir şekilde ele alınması, yine Hürriyet ve İtilafçı bir gazetede; *"Jön Türk Gazetesi'nin dünkü nüshasında Beyrut'tan mevrud bir telgrafname vardır. Bu telgrafnamede Beyrut'ta Lütfi Fikri Bey'in konferansında itirazat vak'a olduğu söylenmektedir. Biz buna güleriz. Gönüllerinin istediğini olmuş gibi görmek istiyorlar. Buna bir şey diyemeyiz. Şüphesiz Jön Türk'ün Tanin refiki, onu bugün nakl eder, söyler."*²⁹⁰ şeklinde bir haber yapılmıştır. Bu ayrıntıdan da hareketle Lütfü Fikri Bey'in bölgede arkasına kamuoyu desteği sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Diğer yandan muhalif yayın organı olan Jön Türk Gazetesi bu desteği kırmaya çalışarak kendisine yakın olan adayları öne çıkarmaya gayret göstermiştir. Ayrıca Lütfi Fikri Bey, Beyrut'ta görmüş olduğu bu yoğun ilgiden dolayı Beyrut halkına yerel gazeteler yoluyla teşekkür etmiştir²⁹¹.

Trablusşam'da ise iki mebus olsa ikisinin de Hürriyet ve İtilafçı adaylardan olacağı söylenmiştir. Ayrıca habere göre buradaki halkın her türlü tefrikadan uzak

²⁸⁷ *Tanin*, Nu: 1261, 22 Şubat 1327, M. (6 Mart 1912) s. 4.

²⁸⁸ *Teminat*, Nu: 232, 3 Şubat 1327, M. (7 Mart 1912) s. 1.

²⁸⁹ *Mukavemet*, Nu: 11-267, 1 Şubat 1327, M. (14 Şubat 1912), s. 2.

²⁹⁰ *Teminat*, Nu: 210, 1 Şubat 1327, M. (14 Şubat 1912) s. 3. Ayrıca buna benzer bir tepki de Mukavemet gazetesinden gelmiştir. Jön Türk gazetesinin vermiş olduğu habere benzer bir haberin Sabah gazetesinde de yer alması şiddetle eleştirilmiştir. Asılsız olan Lütfü Fikri'nin Beyrut'ta protesto edildiği haberini çarçabuk haber ederken neden burada görmüş olduğu hürmeti ve vermiş olduğu konferansa binlerce kişinin katıldığını yazmadığını sormuştur. Tarafsız olduğunu söyleyen sabah gazetesinin bu şekilde davranışı, Mukavemet gazetesinde eleştirilere sebep olmuştur. Detaylı bilgi Bkz. *Mukavemet*, Nu: 12-268, 2 Şubat 1327, M. (15 Şubat 1912), s. 2.

²⁹¹ *Teminat*, Nu: 213, 4 Şubat 1327, M. (17 Şubat 1912) s. 3.

durduğu söylenmiştir²⁹². Yine İttihatçıların Akka'da halkı korkutmak için “burada İttihatçıların adayının dışında kim mebus seçilirse seçilsin mecliste ne yapıp edip onu kovacaklarını” söyledikleri iddia edilmiştir. Ancak İttihatçılar ne yaparsa yapsın, halkın onlardan korkmayacağını ve onları çok iyi tanıdığı haber konusu yapılmıştır²⁹³.

Görüldüğü üzere partiler seçim yarışında yoğun bir şekilde propaganda yapmışlardır. Bazen bu yarış öylesine kızışmıştır ki, taraflar bir birlerini düşmanla iş birliği içinde göstermeye kadar gitmiştir. İddiaya göre, bir İtalyan gazetesinde İtalya Trablusgarp'ı savaş ile alamayacağını anlamış ve Osmanlı Devleti'nin yapacağı seçimleri fırsat olarak gördüğünü belirtmiştir. İtalyanlar seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyeceklerini söylemişlerdir. İtalya'nın bu tutumu üzerine Kamil Paşa'nın²⁹⁴ “ İtalyanlar Devlet-i Ali'ye değil İttihat ve Terakki'ye ilan-ı harp etmiştir” sözüne yer verilmiştir²⁹⁵.

İttihat ve Terakki'ye karşı, “bu devlet için ne yaptı” eleştirilerine Hüseyin Cahit cevap vermiştir. Hüseyin Cahit'e göre İttihat ve Terakki'nin bu devlete en büyük hizmeti, meşrutiyeti getirmesi ve onu bu topraklarda sürdürmesidir²⁹⁶. Azınlıkların da İttihat ve Terakki'yi meşrutiyetin koruyucusu olarak gördükleri iddia edilmiştir. Habere göre Hınçak Reform Cemiyeti, bir önceki seçimlerde parti programları kendilerine uyduğu için Ahrar Fırkası'nı desteklediklerini ancak 31 Mart Vakası'ndan sonra bu kimselerin istibdat yanlıları olduklarını görmüştür. Bu seçimlerde Hürriyet ve İtilaf

²⁹² *Teminat*, Nu: 211, 3 Şubat 1327, M. (16 Şubat 1912), s. 3.

²⁹³ *Teminat*, Nu: 216, 7 Şubat 1327, M. (20 Şubat 1912), s. 3.

²⁹⁴ Mehmet Kâmil Paşa bu gün Rum kesiminde kalan Kıbrıs'ta Piroyi köyünde 1832'de dünyaya gelmiştir. Babası topçu yüzbaşısı Salih Ağa'dır. Kâmil Paşa on üç yaşına kadar Kıbrıs Rum Mektebi'nde eğitim almıştır. Babasının desteği ile özel öğretmenlerden Fransızca dersleri almıştır. Ayrıca on üç yaşında olmasına rağmen belirli düzeyde Arapça, Farsça ve Rumca dillerini de öğrenmiştir. 1845 yılında Mısır'a giderek burada da çeşitli eğitimler almıştır. Evkaf müdürlüğü, Kıbrıs Tuzla Kazası kaymakamlığı, Beyrut mutasarrıflığı gibi birçok görevde bulunmuştur. Halep valiliği sonrasında 1880'de Evkâf-ı Hümayun nazırlığına getirilmiştir. İlk sadrazamlığa 1885 yılında getirilmiştir. Bu görevde 4 Eylül 1891 yılında kadar kalmıştır. İkinci defa sadrazamlığa 3 Ekim 1895 yılında getirilmiş 7 Kasım 1895'e bu görevde kalabilmiştir. Kâmil Paşa 1907'de İstanbul'a gelmiştir. Üçüncü defa sadrazamlığa getirilişi Sait Paşa'nın istifa etmesinden sonra 7 Ağustos 1908'de olmuştur. Bu dönem İttihat ve Terakki ile arası açılmış ve görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın istifa etmesinden sonra 19 Ekim 1912'de dördüncü kez sadrazam olmuştur. Detaylı bilgi için Bkz. Atilla Çetin, “Kıbrıslı Kâmil Paşa (1832-1913)”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s. 392-394; İsmail Şen, “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832- 1913)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995.

²⁹⁵ *Tanin*, Nu: 1253, 14 Şubat 1327, M. (27 Şubat 1912) s. 1.

²⁹⁶ Hüseyin Cahit, “İttihat ve Terakki ne Yaptı”, *Tanin*, Nu: 1257, 18 Şubat 1327, M. (2 Mart 1912), s. 1.

Fırkası'nın tüm teklifine rağmen İttihatçılarını destekleyeceklerini söylemişlerdir. İttihat ve Terakki'yi meşrutiyetin koruyucusu olarak gördükleri için Hınçakların seçimde İttihat ve Terakki Fırkası'nın yanında olacağı haberde yer almıştır²⁹⁷.

Sonuç olarak her iki parti de buldukları yerde kendilerini güçlü göstermeye çalışmışlardır. Bunu yaparken şariat vurgusu yapılarak, dini bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın söylemlerinden yola çıkarak bunu görmek mümkündür. Aynı şekilde İttihat ve Terakki Fırkası da halkın dikkatini çekmek için kendisini meşrutiyetin koruyucusu ve sürdürücüsü olarak göstermeye çalışmıştır. Seçim boyunca yapılan propagandalar elbette ki seçmenin üzerinde büyük etki bırakmıştır. Yeni bir oluşum olmasına rağmen kendisinden önce kurulan muhalif partilerinin yayın organlarının desteğini alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası tüm gayretlerine rağmen yeterince bir başarı elde edememiştir. Bu başarısızlığına İttihat ve Terakki gibi hemen hemen ülkenin her yerinde şubeleri olan bir oluşumun karşısında mücadele etmesi etki etmiş olabilir. Ancak seçim boyunca yapılan şikâyetler ve devlet memurlarının taraflı tutumlarından hareketle, seçimlere şaibenin karışmış olduğu söylenebilir.

3.2. ARAP VİLAYETLERİNDE SEÇİM SONUÇLARI

Arap vilayetlerinden seçilen mebusların listesini çıkarırken ana kaynak olarak TBMM Osmanlı Mebusları 2. Dönem adlı eser esas alınmıştır. Belirlenen vilayetlerden seçilen mebusların bazılarının mensup oldukları parti ve milliyetleri hakkında yararlandığımız kaynaklarda farklı bilgilerle karşılaştık. Bu yüzden farklı bilgiler bulunan verilerin sonuna soru işareti koyduk. Ayrıca gazetelerden ulaşabildiğimiz bilgilerle bazı mebusların mensup oldukları partiler düzeltilmeye çalışılmıştır. Yine TBMM Arşivinden elde ettiğimiz mebusların, mebus mazbataları ve tercüme-i hal kâğıtlarıyla kaç oy aldıkları ve ne zaman seçildikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda belirlenen vilayetlerden seçilen 73 mebusun sicil numaraları da ayrıca verilmiştir. Aşağıda tablolarla mebuslar gösterilecek ve mebuslara ilişkin ulaşılan bilgiler sunulacaktır.

²⁹⁷ *Tanin*, Nu: 1249, 10 Şubat 1327, M. (23 Şubat 1912), s. 3.

3.2.1. BAĞDAT²⁹⁸

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
1. Fuat Bey (3. Dönemde Divaniye Mebusu)	Arap	Müstakil	Asker (A), İ (Diplomat)
2. Murat Bey (3. Dönemde de Bağdat mebusu)	Arap	Müstakil	
3. Sason Efendi (1. dönemlerde de Bağdat mebusu)	Musevi	Müstakil	İş adamı (İş.) (Ziraat Nezaret-i Müsteşarı)
4. Seyyid Muhiddin Efendi	Arap	Müstakil	

Tablo 10. 1912 seçimlerinde Bağdat vilayetinden seçilen mebuslar.

Bağdat merkezde seçimler 9 Nisan'da tamamlanmıştır²⁹⁹. Seçim sonuçlarına göre Bağdat'tan 4 mebus seçilmiştir. Bu mebuslardan 1 tanesi Musevi diğer 3'ü ise Arap'tır. Bağdat'tan seçilen bu mebusların mensup oldukları parti hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak ulaştığımız verilere ve Fevzi Demir'in çalışmasına göre³⁰⁰ Bağdat'tan seçilen mebusların tamamı İttihat ve Terakki Fırkası'na mensuptur.³⁰¹ Fakat Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow ile Aykut Kansu, Musevi milletinden olan Sason Efendi dışındaki mebusları çalışmalarında müstakil olarak vermiştir.³⁰² Bağdat'tan seçilen mebuslara ilişkin ulaştığımız bilgiler şöyledir: Fuat Bey'in sicil numarası 343'tür. Bağdat sancağından 183 oy alarak mebus seçildiği 12 Nisan 1328 tarihli

²⁹⁸ 9 Nisan'da Bağdat merkez sancağında seçimler tamamlanmıştır. Seçimleri kazanan mebuslar: Eski mebus Sason Efendi, Emlak Müdürü Fuad, Nakibzade Seyyid Muhiddin, Süleyman Beyzade Murat açık ara farkla seçilmişlerdir. Sonuç olarak, Bağdat vilayetinin 7 mebusunuda İttihat ve Terakki'nin namzetleri kazanmıştır. *Tanin*, Nu: 1310, 11 Nisan 1328, M. (24 Nisan 1912) s. 4. *Tanin*, Nu: 1290, 22 Mart 1328, M. (4 Nisan 1912), s. 3. ; 4 Nisan 1328 tarihli Tercuman-ı Hakikat Gazetesi'nde seçimlerin Pazar günü başlayacağını yazıyor. Müntehib-i sanilerin çoğunluğunun İttihatçılardan olduğunu söylemektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bağdat'ta sözü bile olmadığını söylemiştir. *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11149, 4 Nisan 1328, M. (17 Nisan 1912), s. 2.

²⁹⁹ *Tanin*, Nu: 1310, 11 Nisan 1328, M. (24 Nisan 1912) s. 4

³⁰⁰ Demir, a.g.e., s. 383.

³⁰¹ Bağdat vilayetinin 7 mebusunu da İttihat ve Terakki'nin namzetleri kazanmıştır. *Tanin*, Nu: 1310, 11 Nisan 1328, M. (24 Nisan 1912) s. 4;

³⁰² Feroz Ahmad- Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisler: 1908-1918", *Güney Doğu Araştırmaları Dergisi*, S.4-5, İstanbul, 2012, s. 245-284.; Kansu, a.g.e., s. 578.

mazbatasında yazmaktadır. Kendisi üçüncü dönemde de (1914) Divaniye mebusu olarak seçilmiştir³⁰³.

Murat Bey; 193 alarak Bağdat'tan mebus seçilmiştir. Sicil numarası 344'tür. Mazbatası 12 Nisan 1328 tarihinde yazılmıştır. Murat Bey 31 Mart 1330 (1914)'da 277 oy alarak tekrar Bağdat mebusu olarak seçilmiştir³⁰⁴.

Sason Efendi 1860 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Lakel'dir. Londra ve Viyana'da yükseköğrenim görmüştür. Mebus olmadan önce İdare Nahiye Müdürlüğü yapmıştır. Sason Efendi ilk mebusluğa 62 oyla 17 Kanun-ı Evvel 1324 (30 Aralık 1908) tarihinde seçilmiştir. 1912 yılında yapılan seçimlerde Sason Efendi 62 oy alarak tekrar mebus seçilmiştir. Sason Efendi'nin mazbatası 12 Nisan 1328 tarihinde yazılmıştır. Sicil numarası 40'tır³⁰⁵.

Seyyid Muhiddin Efendi Bağdat'tan 190 oy alarak mebus seçilmiştir. Muhittin Efendi'nin mazbatası 12 Nisan 1328 tarihinde yazılmıştır. Sicil numarası ise 345'tir³⁰⁶.

3.2.1.1. Divaniye

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
5. Babanzade İsmail Hakkı Bey ³⁰⁷ (1. Dönemde Divaniye Mebusluğu yapmıştır.)	Kürt	İttihat ve Terakki (İ.T)	Meslek sahibi (M.) (Avukat, Gazeteci, Mülkiyeli)

Tablo 11. Divaniye sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

³⁰³ TBMM Arşivi Milletvekili Mazbatası ve Tercüme-i Hal Dosyası, Fuat Bey. (Bundan sonra mazbata ve hal dosyaları dipnotlarda "TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D" şeklinde kısaltma yapılarak verilecektir.)

³⁰⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Murat Bey.

³⁰⁵ TBMM. Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Sason Efendi; Sason Efendi'nin fotoğrafı için Bkz. EK. 1.

³⁰⁶ TBMM. Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Muhiddin Efendi.

³⁰⁷ TBMM. Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Babanzade İsmail Hakkı Bey.; 4 Nisan 1912 tarihinde Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Divaniye mebusu olduğu haber edilmiştir. *Tanin*, Nu: 1290, 22 Mart 1328, M. (4 Nisan 1912) s. 3.

Divaniye sancağından 1912 yılında tek bir kişi mebus olarak seçilmiştir. O kişi de Babanzade İsmail Hakkı Bey'dir. İsmail Hakkı Bey Bağdat'ta doğmuştur. Mülkiye ve Hukuk tahsili yapmıştır. İsmail Hakkı Bey ilk olarak 1908 yılında 98 oy alarak Divaniye mebusu olmuştur. 17 Şubat 1326 tarihinde Maarif Nazırlığı görevine getirilmiştir. Bu görevini 28 Mayıs 1327 tarihine kadar sürdürmüştür. İsmail Hakkı Bey 1912 seçimlerinde 55 oyla Divaniye mebusu olarak tekrar seçilmiştir. Sicil numarası 39'dur³⁰⁸.

3.2.1.2. Kerbelâ³⁰⁹

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
6. Fuat Defterizade (3. Dönem Bağdat mebusu olmuştur.	Türk?	İ.T?	İdareci (İ), M. (Hukukçu)
7. Nuri Bey (3. Dönemde de mebus olmuştur)	Türk?	İ.T?	İ.

Tablo 12. Kerbela sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Kerbela sancağında 1912 seçimleri tamamlandığında iki mebus meclise gitmiştir. Bu mebuslardan ikisini de Türk milletinden olarak belirtsek de bu kişilerin tam olarak hangi millete mensup olduklarını tespit edemedik. Zira Ahmad- Rustow çalışmalarında bu kişileri Türk olarak vermelerine³¹⁰ rağmen Fevzi Demir ve Aykut Kansu Fuat Bey'i Arap, Nuri Bey'i Türk olarak vermişlerdir³¹¹. Biz de bu mebusların mensup oldukları milletlere ilişkin kesin bir sonuç olmadığından dolayı soru işaretiyle belirttik. Kerbela'dan seçilen bu iki mebusun mensup oldukları millet hakkında bilgide tam olarak verilmemiştir. Kansu ve Ahmat- Rustow çalışmalarında bu kişileri müstakil

³⁰⁸ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Babanzade İsmail Hakkı Bey.; İsmail Hakkı Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 2.

³⁰⁹ Kerbelâ'da İttihat ve Terakki'nin mebus adaylarından Gazeteci Nuri Efendi ve Fuat Bey çoğunluğun oyunu alarak mebus seçilmişlerdir. *Tanin*, Nu: 1287, 18 Mart 1328, M. (1 Nisan 1912), s. 3.

³¹⁰ Ahmad- Rustow, a.g.m., s. 283.

³¹¹ Kansu, a.g.e., s. 579; Demir, a.g.e., s. 383.

olarak verirken³¹² Fevzi Demir ve Tanin Gazetesi'nde bu kişilerin İttihat ve Terakki Fırkası adayları olduğu belirtilmiştir³¹³. Bizde çalışmamızda Kербela mebuslarının mensup oldukları fırkaların kesin olarak bilinmemesinden dolayı soru işareti ile belirttik. Kербela'dan 1912 yılında seçilen mebuslara ilişkin elde ettiğimiz bilgiler şu şekildedir: Fuat Defterizade Bey 1912 seçimlerinde Kербela sancağından 56 oy alarak mebus seçilmiştir. Fuat Bey'in mazbatası 12 Nisan 1328 tarihinde yazılmıştır. 1914 yılında tekrar mebus seçilmiştir. Fuat Bey'in sicil numarası 346'dır³¹⁴.

Nuri Bey 1882 yılında doğmuştur³¹⁵. 1912 seçimlerinde Kербela sancağından 58 oy alarak mebus seçilmiştir. Nuri Bey'in mazbatası 12 Nisan 1328 tarihinde yazılmıştır. 1914 yılında tekrar mebus olarak meclise girmiştir. Nuri Bey'in sicil numarası 347'dir³¹⁶.

³¹² Ahmad- Rustow, a.g.m., s. 283.; Kansu, a.g.e., s. 579.

³¹³ Demir, a.g.e., s. 249.; *Tanin*, Nu: 1287, 18 Mart 1328, M. (1 Nisan 1912) s. 3.

³¹⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Fuad Defterizade.

³¹⁵ Güneş, a.g.e., 288.

³¹⁶ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Nuri Bey.

3.2.2. BASRA³¹⁷

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
8. Abdullah Bey	Arap	Hürriyet ve İtilaf (H.İ) ³¹⁸	Toprak sahibi (T), Eşraf (E)
9. Abdülvehhab Paşa (1. Dönemde Basra mebusudur.)	Türk?	İ.T.	T.
10. Babanzade Ahmet Naim Bey (3.dönemde mebus)	Kürt	İ.T.	E, İ, M. (Yazar)
11. Seyyid Talip Bey (1.ve 3. Dönemlerde de mebus olmuştur)	Arap	H.İ ³¹⁹	E,U.

Tablo 13. Basra vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Basra vilayetinde 1912 seçimleri tamamlandığında dört mebus meclise girmiştir. Bu kişilerin mensup olduğu milleti biz, ikisi Arap, birisi Kürt ve birini de Türk olarak verdik. Ancak Abdülvehhab Paşa'nın mensup olduğu milleti Ahmad- Rustow ve Fevzi Demir çalışmalarında Türk olarak vermesine rağmen Kansu Arap olarak vermiştir³²⁰. Bu yüzden Abdülvehhab Paşa'nın mensup olduğu milleti Türk olarak verdik ancak hangisinin doğru tespit ettiğini bilmediğimiz için önüne soru işareti koyduk. Basra'dan

³¹⁷ İttihat ve Terakki mebus adaylarından Naim Bey ve Abdülvahab Paşa çoğunluğun oyunu alarak mebus olmuşlardır. *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11153, 8 Nisan 1328, M. (21 Nisan 1912), s. 2.; Abdullah Bey ile Talib Bey Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan mebus olmuştur. *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11150, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912), s. 2.

³¹⁸ Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow ile Fevzi Demir Abdullah Bey'i müstakil olarak göstermelerine rağmen Aykut Kansu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup olarak vermiştir.; yukarda belirttiğimiz gibi *Tercuman-ı Hakikat Gazetesi*'nde de Abdullah Bey ile Talip Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan olduğu söylenmiştir. Bkz. Ahmad- Rustow, a.g.m., s.282.; Kansu, a.g.e., s. 580.; Demir, a.g.e., s. 392 ; *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11150, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912), s. 2.

³¹⁹ *Tercuman-ı Hakikat Gazetesi*nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan olduğu söylenmiştir. Bizde gazeteden yola çıkarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup olarak belirttik. Bkz. *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11150, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912), s. 2.

³²⁰ Ahmad- Rustow, a.g.m., s.282.; Kansu, a.g.e., s.580.;Demir, a.g.e., s. 382.

seçilen mebusların ikisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na diğer ikisi ise İttihat ve Terakki Fırkası'na mensuptur. Seçilen mebuslarla ilgili ulaştığımız bilgiler şöyledir: Abdullah Bey 1912 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası namzedi olarak Basra mebusu seçilmiştir³²¹. Abdullah Bey'in sicil numarası 348'dir³²².

Abdülvehhab Paşa ilk kez 7 Şubat 1326 tarihinde 50 oyla Basra mebusu olmuştur³²³. 1912 yılında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki'nin mebus adayı olarak katılmış ve çoğunluğun oyunu alarak Basra mebusu olmuştur³²⁴.

Babanzade Ahmet Naim Bey 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın mebus adayı olarak seçimlere katılmış ve çoğunluğun oyunu alarak mebus seçilmiştir³²⁵. 1914 yılında da mebus olarak seçilmiştir. Naim Bey'in sicil numarası 349'dur³²⁶.

Seyyid Talip Bey; 1288 (1872) yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Hususi eğitim almıştır. Mebus olmadan önce Şurayı Devlet Mülkiye Dairesi Ağalığı görevi yapmıştır. Talip Bey ilk olarak 1908'de 56 oy ile Basra'dan mebus seçilerek meclise girmiştir. 1912'de yapılan seçimlerin sonucunda Talip Bey, 171 oy alarak 29 Mart 1328 tarihinde mebus olmuştur. Talip Bey'in sicil numarası 50'dir. 1914 yılında tekrar mebus seçilerek meclise girmiştir³²⁷. Talip Bey daha çok Arap milliyetçisi olarak tanınmıştır. 1914 yılında İttihatçılarla anlaşamadığı için mebusluktan istifa etmiştir. Birinci dünya savaşı sırasında İngilizlere ve Türklere ayrı ayrı casusluk yapmıştır. Geçici Irak Hükümeti'ne başkanlık görevinde bulunmuştur³²⁸.

³²¹ *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11150, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912), s. 2.

³²² TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdullah Bey; Abdülvehhab Paşa'nın fotoğrafı için Bkz. EK. 3.

³²³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdülvehhab Paşa.; Abdülvehhab Paşa'nın fotoğrafı için Bkz. EK. 3.

³²⁴ *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11153, 8 Nisan 1328.

³²⁵ *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11153, 8 Nisan 1328.

³²⁶ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Babanzade Ahmet Naim Bey.

³²⁷ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Talip Bey.

³²⁸ Güneş, a.g.e., C. 2, s. 299.

3.2.2.1. Müntefik

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
12. Abdülmühsin Bey (1. ve 3. Dönemlerde de Müntefik Mebusu)	Arap	İ.T	E,T.
13. Cemil Efendi	Arap? ³²⁹	İ.T	
14. Hamza Bey	Kürt? ³³⁰	Müstakil? ³³¹	İ.

Tablo 14. Müntefik sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Müntefik sancağında 1912 seçimlerinin sonucunda üç kişi meclise girmiştir. Müntefik'ten seçilen bu mebuslardan 2'si Arap 1'i de Kürt milletine mensuptur. Mebuslardan ikisi İttihat ve Terakki Fırkası'na mensupken biri de müstakil olarak seçilmiştir. Bu mebuslarla ilgili ulaştığımız bilgiler şöyledir; Abdülmühsin Bey, 1295 yılında Hay kazasında dünyaya gelmiştir. Muhsin Bey'in babası Fehit Paşa'dır. Harbiye'de eğitim almıştır. Mebus olmadan önce Kolağalığı yapmıştır. İlk kez meclise, vefat eden Rifat Efendi'nin yerine 83 oy alarak 25 Nisan 1327 tarihinde seçilerek girmiştir. Muhsin Bey 1912 ve 1914 seçimlerinde de mebus olarak seçilmiştir. Sicil numarası 4'tür³³².

Cemil Efendi, 1912 seçimlerinde mebus olarak meclise girmiştir. Cemil Efendi'nin sicil numarası 350'dir³³³.

Hamza Bey, Müntefik sancağından mebus olarak 1912 yılında meclise girmiştir. Sicil numarası 351'dir³³⁴

³²⁹ Feroz Ahmad Cemil Efendi'nin mensubiyetini Türk olarak verirken Fevzi Demir Arap olarak vermiştir. Bkz. Ahmad- Rustow, a.g.m., 283.; Demir, a.g.e., s. 382.

³³⁰ Fevzi Demir ve Aykut Kansu Hamza Beyin Milliyetini Kürt olarak verirken Feroz Ahmet Arap olarak vermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s.382.; Kansu, a.g.e., s. 581.; Ahmad- Rustow, a.g.m., 283.

³³¹ Hamza Bey'in mensup olduğu partiyi Feroz Ahmet ve Aykut Kansu müstakil olarak verirken, Fevzi Demir İttihat ve Terakki olarak vermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s.382.; Kansu, a.g.e., s. 581.; Ahmad- Rustow, a.g.m., 283.

³³² TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdülmühsin Bey.; Abdülmühsin Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 5.

³³³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Cemil Efendi.

3.2.3. BEYRUT³³⁵

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
15. Esat Kamil Bey (1. ve 3. Dönemde mebus seçilmiştir)	Arap	İ.T	T.
16. Misbah Muharrem Bey	Arap	İ.T? ³³⁶	

Tablo 15. Beyrut vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Beyrut vilayetinde seçimler 12 Nisan'da tamamlanmıştır³³⁷. Seçim sonuçlarına göre Beyrut merkezden iki mebus seçilmiştir. Bu kişilerin ikisi de Arap milletindedir. Aynı zamanda ikisini de biz İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup olarak verdik. Fakat bu noktada farklı görüşler olduğu için soru işareti koyduk. Bu mebuslara ilişkin ulaşabildiğimiz bilgiler şöyledir: Esat Kamil Bey, 1287 (1871) yılında Sayda'da doğmuştur. Kamil Bey'in babasının ismi Halil Bey'dir. Beyrut Sultaniyesi'nden mezun olmuştur. Mebus olmadan önce meclis idare azalığı görevi yapmıştır. İlk kez, 74 oy alarak 21 Eylül 1327 tarihinde mebus olmuştur. Esat Kamil Bey, 1912 ve 1914 yıllarında yapılan seçimlerde de mebus seçilmeyi başarmıştır. Sicil numarası 55'tir³³⁸.

Misbah Muharrem Bey, 1912 yılında mebus seçilerek meclise girmiştir. Sicil numarası 352'dir³³⁹.

³³⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hamza Bey.

³³⁵ 12 Nisan 1328 tarihinde Beyrut'ta mebus seçimleri sonuçlanmıştır. Sonuçlara göre Misbah Muharrem, Kamil El Saad, Nablus'tan Haydar Tufan, Lazkiye'den Abdülvahid Harun Bey, Akka'dan Esad Efendi açık arayla mebus seçilmişlerdir. Muhalifler hiçbir rey alamamışlardır. *Tanin*, Nu: 11158, 13 Nisan 1328, M. (26 Nisan 1912), s. 2.

³³⁶ Kansu ve Ahmad-Rustow çalışmalarında müstakil olarak verirken Demir ise İttihat ve Terakki'ye mensup olarak göstermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s. 379.; Kansu, a.g.e., s. 570.; Ahmad- Rustow, a.g.m., 280.; *Tanin Gazetesi*'nde İttihatçıların adayı olduğu söylenmiştir. *Tanin*, Nu: 11158, 13 Nisan 1328, M. (26 Nisan 1912), s. 2.

³³⁷ *Tanin*, Nu: 11158, 13 Nisan 1328, M. (26 Nisan 1912), s. 2.

³³⁸ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Esat Kamil Bey.

³³⁹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Misbah Muharrem Bey.

3.2.3.1. Akka

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
17. Esad Efendi ³⁴⁰ (1. dönemde de mebusur)	Arap	İ.T? ³⁴¹	Ulema (U). (Naib)

Tablo 16. Akka sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Akka sancağında 1912 yılında seçimler tamamlandığında tek bir kişi seçilmiştir oda Esad Efendi'dir. Esad Efendi'nin mensup olduğu millet Arap, mensup olduğu parti ise İttihat ve Terakki Fırkası'dır³⁴².

3.2.3.2. Lazkiye

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
18. Abdülvahit Harun Bey (3. Dönemde mebus olmuştur)	Arap	Müstakil	E, T.

Tablo 17. Lazkiye sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Lazkiye sancağında 1912 seçimlerinde tek bir mebus seçilmiştir. Seçilen mebus Abdülvahit Harun Bey'dir. Harun Bey Arap milletine mensuptur. Müstakil olarak seçilmiştir. Herhangi bir partinin adayı olmamıştır. Harun Bey 1912 seçimlerinde ilk

³⁴⁰ Esad Şakir'in seçildiği 30 Mart 1328 tarihinde haber edilmiştir. *Tercuman-ı Hakikat* Nu: 1298, 30 Mart 1328, M. (12 Nisan 1912) s. 3. ; İki muhalife karşı çoğunluk oylarını alarak Esad Efendi mebus olmuştur. *Tanin*, Nu: 1283, 15 Mart 1328, M. (28 Mart 1912) s. 3.

³⁴¹ Esad Efendi'nin, İttihat Terakki'ye mensup olduğunu bir önceki dipnotta söyledik. Ancak Feroz Ahmat Liberal olduğunu söylerken Aykut Kansu ise Bağımsız olarak değerlendirmiştir. Bkz. Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 280.

³⁴² Akka'dan Esad Efendi açık arayla mebus seçilmiştir. Muhalifler hiçbir rey alamamışlardır. *Tanin*, Nu: 11158, 13 Nisan 1328. Esad Efendi'nin fotoğrafı için Bkz. EK. 6.

kez mebus olmuştur. 1914 yılında yapılan seçimlerde Harun Bey yine Lazkiye sancağından 31 Mart 1914 tarihinde mebus olmuştur. Sicil numarası 353'tür.

3.2.3.3. Nablus

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
19. Haydar Tufan Bey ³⁴³	Arap	İ.T	E, İ. (Belediye Reisi)

Tablo 18. Nablus sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Nablus sancağı da 1912 seçimlerinde meclise bir mebus göndermiştir. O kişi de Haydar Tufan Bey'dir. Tufan Bey Arap milletinden olup, seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası'nın adayı olarak katılmış ve açık arayla mebus seçilmiştir³⁴⁴. Haydar Tufan Bey'in sicil numarası 354'tür³⁴⁵.

3.2.3.4. Trablusşam³⁴⁶

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
20. Mehmet Cisir Efendi	Arap	İ.T	
21. Sadullah Bey (3. Dönem Trablusşam mebusu)	Arap	İ.T	U.

Tablo 19. Trablusşam sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

³⁴³ Nablus sancağından İttihatçı mebus adayı Haydar Tufan Bey, açık ara oy alarak mebus seçilmiştir. *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11143, 29 Mart 1328, M. (11 Nisan 1912), s. 1.

³⁴⁴ *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11143, 29 Mart 1328, M. (11 Nisan 1912), s. 1.

³⁴⁵ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Haydar Tufan Bey.

³⁴⁶ 15 Nisan'da Trebluşşam'da mebus seçimleri sükûn içinde tamamlanmıştır. Seçimleri İttihat ve Terakki namzetleri Mehmet Cisir Efendi ve Sadullah Bey açık arayla kazanmıştır. *Tanin*, Nu: 1303, 4 Nisan 1328, M. (17 Nisan 1912)s. 3. ; Tablûşşam'da seçim sonrası tebrikler devam ederken halk seçim sonuçlarından memnun olarak sokaklarda kutlama yapmıştır. Halk sokaklarda mutasarrıfımız ve mebuslarımız çok yaşasın sloganları atmıştır. *Tanin*: Nu: 1304, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912) s.2.

Trablusşam'da seçimler 15 Nisan'da tamamlanmıştır. 1912 seçimlerinde Trablusşam meclise iki mebus göndermiştir³⁴⁷. Bu kişilerin ikisi de Arap milletine mensuptur. İki mebus da İttihat ve Terakki Fırkası mebus adayı olarak seçimlere katılmış ve çoğunluğun oyunu alarak mebus seçilmişlerdir. Bu mebuslar; Mehmet Cisir Efendi, 1912 yılında ilk kez mebus seçilmiştir. Sicil numarası 355'tir³⁴⁸. Diğer mebus Sadullah Bey de ilk kez meclise 1912 seçimleriyle girmiştir. 17 Nisan 1914 yılında ikinci kez Trablusşam'dan mebus olarak seçilmiştir. Sadullah Bey'in sicil numarası 356'dır³⁴⁹.

3.2.4. HALEP³⁵⁰

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
22. Ali Cenani Bey (1. ve 4. dönemde Antep mebusu , TBMM'de Gaziantep mebusu)	Türk	Müstakil	E,T.
23. Artin Boşgezenyan Efendi (1. ve 3. Dönem Halep Mebusu)	Ermeni	İ.T	
24. Mehmet Bahattin Bey (1. ve 2. dönem Halep mebusu)	Arap	Müstakil	E,T.
25. Hamit Bey (3. Dönemde de Halep Mebusu)	Arap	İ.T	M,İ. (Hukukçu)
26. Hacı Mustafa Efendi	Türk	İ.T	U.
27. Sadık Efendi	Arap	Müstakil	U.

Tablo 20. Halep vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Halep merkezde seçimler tamamlandığında 6 mebus meclise girmiştir. Bu mebuslardan 3'ü Arap, 2'si Türk ve 1 tanesi de Ermeni milletindedir. Seçilen

³⁴⁷ *Tanin*, Nu: 1303, 4 Nisan 1328, M. (17 Nisan 1912)s. 3.

³⁴⁸ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Cisir Efendi.

³⁴⁹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Sadullah Bey.

³⁵⁰ *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11150, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912), s. 2.

mebuslardan 3'ü İttihat ve Terakki Fırkası'nın mebus adayı iken diğer üçü hiçbir partiye mensup olmadan seçimleri kazanmışlardır. Halep'ten seçilen mebuslara ilişkin ulaştığımız bilgiler şunlardır: Ali Cenani Bey, 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Cenanzade'dir. Askeri rüştiyeden mezun olmuştur. Mebus olmadan önce hususi işlerle meşgul olmuştur. İlk mebus olarak meclise 1908 seçimleriyle girmiştir. Ali Cenani Bey, 1912 seçimlerinde 352 oyla mebus olarak tekrar seçilmiştir. Ayrıca 1914 yılında da yine mebus olmuştur. TBMM'ye de Antep mebusu olarak seçilmiştir. Ali Cenani Bey'in sicil numarası 101'dir³⁵¹.

Artin Boşgezenyan Efendi, mebus olarak Halepten ilk defa 28 Kasım 1909 tarihinde 52 oy alarak seçilmiştir. Artin Efendi ikinci kez 318 oy alarak 30 Nisan 1912 tarihinde Halep mebusu olmuştur. Artin Efendi 1914 yılında tekrar mebus olarak seçilmiştir. Sicil numarası 102'dir³⁵².

Mehmet Bahattin Bey, 1876 yılında Halep'te doğmuştur. Babası Emirzade'dir. Hususi eğitim almıştır. Mebus olmadan önce öğretmenlik yapmıştır. İlk kez 24 Kasım 1909'da 54 oyla Halep mebusu olarak seçilmiştir. 1912 yılında yapılan seçimlerde 321 oy ile çoğunlukla mebus seçilmiştir. Bahaddin Bey'in sicil numarası 104'tür³⁵³.

Hamit Bey 1912 seçimlerinde Halep mebusu olarak seçilmiştir. 1914 yılında tekrar Halep mebusu olarak seçilmiştir. Sicil numarası 377'dir³⁵⁴.

Hacı Mustafa Efendi, 1912 yılında yapılan seçimlerde Halep mebusu olarak seçilmiştir. Mustafa Efendi 1914 yılında yapılan seçimlerde tekrar Halep mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 378'dir³⁵⁵.

Sadık Efendi, 1912 yılında yapılan seçimlerde Halep mebusu olarak seçilmiştir. Sicil numarası 379'dur³⁵⁶.

³⁵¹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ali Cenani Bey.; Ali Cenani Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 7.

³⁵² TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Artin Boşgezenyan Efendi; Artin Boşgezenyan Efendi'nin fotoğrafı için Bkz. EK. 8.

³⁵³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Bahattin Bey.; Mehmet Bahattin Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 9.

³⁵⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hamit Bey.; Hamit Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 10.

³⁵⁵ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hacı Mustafa Efendi.; Hacı Mustafa Efendi'nin fotoğrafı için Bkz. EK. 11.

3.2.4.1. Maraş

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
29. Hacı Hasan Fehmi Efendi ³⁵⁷ (1. ve 2. dönem Maraş mebusu)	Türk	Müstakil? ³⁵⁸	
28. Hacı Evliya Efendi	Türk	Müstakil	U.

Tablo 21. Maraş sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Maraş sancağından 1912 seçimlerinde iki mebus meclise girmiştir. Bu mebusların ikisi de Türk milletindedir. Hiçbir bir siyasi partiye bağlı olmamış müstakil olarak sancaklarından seçilmişlerdir. Bizim öngörümüze göre İttihat ve Terakki Fırkası aday göstermediğinden dolayı seçilmemişlerdir.

3.2.5. HİCAZ³⁵⁹

3.2.5.1. Cidde

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
30. Şerif Faysal (3. Dönemde de Cidde mebusu)	Arap	H.İ	Mekke Emiri'nin oğlu, Irak Kralı

Tablo 22. Cidde sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Cidde sancağında 1912 yılında bir kişi mebus seçilmiştir. O da Mekke emirinin oğlu Şerif Faysal'dır³⁶⁰. Şerif Faysal Arap milletine mensuptur. Seçimlere Liberal

³⁵⁶ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Sadık Bey.

³⁵⁷ Hacı Hasan Fehmi Efendi'nin fotoğrafı için Bkz. EK. 12.

³⁵⁸ Hacı Hasan Fehmi Efendi'yi Fevzi Demir çalışmasında İttihat ve Terakki'ye mensup olarak gösterse de Kansu ve Ahmad-Rustow müstakil olarak göstermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s.380.; Kansu, a.g.e., s. 570.; Ahmad- Rustow, a.g.m., 275.

³⁵⁹ Hicaz'dan seçilenler: Mekke Livası; Hasan Şehbi Efendi, Şerif Abdullah Bey, Cidde: Şerif Faysal Bey. *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11150, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912), s. 2.

³⁶⁰ *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11150, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912), s. 2.

olarak katılmıştır. Şerif Faysal, 1914 yılında da Cidde'den mebus olarak meclise girmiştir. Şerif Faysal'ın sicil numarası 381'dir³⁶¹.

3.2.5.2. Mekke-i Mükerrerme

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
31. Hasan Şibi Efendi (1. 3. Dönemde Mekke-i Mükerrerme Mebusu)	Arap	H.İ	
32. Şerif Abdullah Bey (1. ve 3. Dönem Mekke-i Mükerrerme mebusu)	Arap	H.İ	Mekke Emiri'nin oğlu, Ürdün Kralı

Tablo 23. Mekke-i Mükerrerme sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Mekke, 1912 seçimleri ile meclise iki mebus göndermiştir. Bu mebuslar Hasan Şibi Efendi ve Şerif Abdullah Bey'dir³⁶². Mebusların ikisi de Arap milletine mensuptur. Seçilenlerin mensup olduğu parti liberal olarak gösterilmiştir. Mebuslarla ilgili ulaştığımız bilgiler şöyledir: Hasan Şibi Efendi, Abdülkadir Şibi'nin oğludur. 1878 yılında Sana'da doğmuştur. Mebus olmada önce komistyon ağalığı görevi yapmıştır. İlk defa 26 Şubat 1910'da 100 oy alarak Mekke mebusu olarak meclise seçilmiştir. Hasan Şebi Efendi 1912 yılında ve 1914 yılında da meclise girmeyi başarmıştır. Mebusun sicil numarası 99'dur³⁶³.

³⁶¹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Şerif Faysal.; Şerif Faysal'ın fotoğrafı için Bkz. EK. 13.

³⁶² *Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11150, 5 Nisan 1328, M. (18 Nisan 1912), s. 2.

³⁶³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hasan Şibi Efendi; Hasan Şebi Efendi'nin fotoğrafı için Bkz. EK. 14.

Şerif Abdullah Bey, ilk defa 26 Kasım 1910 yılında 148 oy alarak Mekke-i Mükerrerme'den mebus seçilmiştir. Şerif Abdullah 1912 ve 1914 yıllarında da mebus seçilmeyi başarmıştır. Mebusun sicil numarası 100'dür³⁶⁴

3.2.6. MUSUL

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
33. Hacı Mehmet Paşa ³⁶⁵	Arap	İ.T?	
34. Hasan Faik Bey	Arap	Müstakil	
35. İbrahim Fevzi Bey 3. Dönemde de Musul mebusu)	Arap	Müstakil? ³⁶⁶	
36. Salih Sadi Efendi (3. Dönemde de Musul mebusu)	Arap	Müstakil	U.

Tablo 24. Musul vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Musul vilayetinde 1912 seçimleri tamamlandığında merkezden 4 mebus meclise gönderilmiştir. Bu kişilerin 4'ü de Arap milletine mensuptur. Seçilen mebuslardan bir tanesi İttihat ve Terakk Fırkası'na mensupken diğer 3'ü müstakil olarak seçilmişlerdir. Musul vilayetinden seçilen mebuslarla ilgili ulaştığımız bilgiler şöyledir: Hacı Mehmet

³⁶⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Şerif Abdullah Bey; Şerif Abdullah'ın fotoğrafı için Bkz. EK. 15.

³⁶⁵ BOA, DH-SYS. No:103-2/ 2-4.

³⁶⁶ Fevzi Demir, Fevzi Bey'in mensup olduğu partiyi İttihat ve Terakki olarak vermiştir. Ancak Feroz Ahmet ve Aykut Kansu müstakil olarak göstermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s. 384.; Kansu, a.g.e., s. 577.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.284.

Paşa Paşa, 1912 seçimlerinde Musul mebusu olarak meclise girmiştir. Mebusluk vazifesine 9 Haziran 1912 tarihinde başlamıştır. mebusun sicil numarası 424'tür³⁶⁷.

Hasan Faik Bey, Musul mebusu olarak 1912 yılında seçilmiştir. Sicil numarası 425'tir.

İbrahim Fevzi Bey, 1912 yılında Musul vilayeti mebusu olarak seçilmiştir. 4 Mayıs 1914 yılında 189 oy alarak tekrar Musul mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 426'dır³⁶⁸.

Salih Sadi Efendi, 1912 seçimleri sonucunda Musul mebusu olarak meclise seçilmiştir. Sadi Efendi'nin ikinci kez seçilmesi 4 Mayıs 1912 tarihinde, 192 oy alarak seçilmesiyle olmuştur. Mebusun sicil numarası 427'dir³⁶⁹.

3.2.6.1. Kerkük

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
37. Abdullah Safi Bey (3. Dönemde mebus)	Arap	Müstakil? ³⁷⁰	
38. Bahattin Bey	Türk	Müstakil	
39. Mehmet Ali Bey (1. ve 3. Dönemde de Musul, Kerkük mebusu)	Türk	Müstakil? ³⁷¹	

Tablo 25. Kerkük sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

³⁶⁷ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hacı Mehmet Paşa Paşa.

³⁶⁸ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., İbrahim Fevzi Bey.; İbrahim Fevzi Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 16.

³⁶⁹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Salih Sadi Efendi.

³⁷⁰ Aykut Kansu ve Feroz Ahmet müstakil olarak göstermiştir. Ancak Fevzi Demir İttihat ve Terakki'ye mensup olarak göstermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s. 384; Kansu, a.g.e., s. 577.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.284.

³⁷¹ ³⁷¹ Mehmet Ali Bey'in mensup olduğu partiyi Aykut Kansu ve Feroz Ahmet müstakil olarak göstermiştir. Ancak Fevzi Demir İttihat ve Terakki'ye mensup olarak göstermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s. 383; Kansu, a.g.e., s. 577.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.284.

Kerkük'te 1912 seçimleri sonuçlandığında 3 mebus meclise girmiştir. Bunların 2'si Türk, 1'si Arap milletine mensuptur. Bu mebusların 3'ünde müstakil olarak seçilmişlerdir, herhangi bir partinin adayı değillerdir. Kerkük sancağından seçilen mebuslara ilişkin ulaşabildiğimiz bilgiler şunlardır: Abdullah Safi Bey, 1875 yılında Kerkük'te dünyaya gelmiştir³⁷². 1912 yılında Kerkük mebusu olarak ilk defa meclise seçilmiştir. Abdullah Safi Bey 12 Mayıs 1914 yılında 213 oy alarak tekrar Kerkük mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 422'dir³⁷³.

Bahattin Bey, 1912 yılında Kerkük mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 423'tür³⁷⁴.

Mehmet Ali Bey, 1872 yılında Kerkük'te doğmuştur. Babasının ismi Kerdarzade'dir. Mehmet Ali Bey rüştiye ve hususi eğitim dersleri almıştır. Mebus olmadan önce memurluk yapmıştır. İlk olarak 7 Aralık 1908 tarihinde 55 oyla Kerkük mebusu olarak seçilmiştir. Mehmet Ali Bey 1912 ve 1914 yılında yapılan seçimlerde de Kerkük mebusu olarak meclise girmeyi başarmıştır. Mebusun sicil numarası 204'tür.

3.2.6.2. Süleymaniye

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
40. Babanzade Hikmet Bey (3. Dönemde de Süleymaniye mebusu)	Kürt	İ.T	E.

Tablo 26. Süleymaniye sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Süleymaniye sancağında 1912 yılında yapılan seçimlerin sonucunda bir kişi mebus olarak meclise girmiştir. Bu kişi de Babanzade Hikmet Bey'dir. Hikmet Bey Kürk milletine mensup olup, İttihat ve Terakki Fırkası adayı olarak Süleymaniye'den

³⁷² Güneş, a.g.e., C.II. s. 505.

³⁷³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdullah Safi Bey. Abdullah Safi Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 17.

³⁷⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Bahaddin Bey.

mebus seçilmiştir. Hikmet Bey 12 Mayıs 1914 yılında 167 oy alarak tekrar Süleymaniye mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 428'dir³⁷⁵.

3.2.7. SURIYE

3.2.7.1. Hama

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
41. Halit Berazi Efendi (1. Dönemde mebus)	Arap	H.İ	T.
42. Seyyid Haşim Bey	Türk? ³⁷⁶	İ.T	U.

Tablo 27. Hama sancağında 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Hama sancağında seçimler tamamlandığında, iki mebus Hama'dan meclise gitmiştir. Bu kişilerin birisi Türk milletine mensupken diğeri Arap milletindedir. Seçilen mebuslardan birisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensupken diğeri İttihat ve Terakki Fırkası'na mensuptur. Seçilen mebuslara ilişkin ulaşabildiğimiz bilgiler şöyledir:

Halit Berazi Efendi, ilk kez meclise 8 Aralık 1908'de 33 oyla Hama'dan seçilmiştir. Halit Efendi 1912 yılında, 89 oy alarak tekrar Hama'dan mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 236'dır³⁷⁷

Seyyid Haşim Bey, 4 Mayıs 1912 yılında 63 oy alarak Hama'dan mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 444'tür³⁷⁸.

³⁷⁵ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Babanzade Hikmet Bey; Babanzade Hikmet Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 18.

³⁷⁶ Seyyid Haşim Bey'i Aykut Kansu ve Feroz Ahmet Türk milletine mensup olarak göstermiştir. Ancak Fevzi Demir Arap olarak vermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s. 379; Kansu, a.g.e., s. 574.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.279.

³⁷⁷ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Halit Berazi Efendi.; Halit Berazi Efendi'nin fotoğrafı için Bkz. EK. 19.

3.2.7.2. Havran³⁷⁹

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
43. İsmail Harari Efendi	Arap	İ.T	
44. Reşit Tali Bey	Arap	İ.T	

Tablo 28. Havran sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Havran sancağında 88. 779 erkek nüfus olduğu için seçim kanununa göre iki mebus seçmesi lüzum olmuştur³⁸⁰. Seçimleri Havran sancağında seçimler 6 Nisan'da tamamlanmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın adayları kazanmıştır³⁸¹. Seçilen mebusların ikisi de Arap milletine mensuptur. Bu mebuslarla ilgili ulaştığımız bilgiler şöyledir: İsmail Harari Efendi, 11 Nisan 1912'de yazılan mazbatasından anlaşıldığına göre 71 oy alarak çoğunlukla Havran sancağından mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 445'tir³⁸².

Reşit Tali Bey, 11 Nisan 1912 yılında 69 oy alarak Havran mebusu olarak seçilmiştir. mebusun sicil numarası 446'dır³⁸³.

³⁷⁸ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Haşim Bey.

³⁷⁹ 6 Nisan'da Havran sancağında seçimler tamamlanmıştır. Seçimleri İttihat ve Terakki mebus adayları ve İsmail Harari Bey ile Reşit Bey kazanmıştır. *Tanin*, Nu: 1293, 25 Mart 1328, M. (7 Nisan 1912), s. 4.

³⁸⁰ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., İsmail Harari Efendi.

³⁸¹ *Tanin*, Nu: 1293, 25 Mart 1328, M. (7 Nisan 1912), s. 4.

³⁸² TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., İsmail Harari Efendi.

³⁸³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Reşit Tali Bey.

3.2.7.3. Kerek

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
45. Mehmet Atullah Bey ³⁸⁴	Arap	İ.T. ³⁸⁵	E, I. (mülkiyeli)

Tablo 29. Kerek sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Kerek sancağı 1912 seçimleriyle meclise tek bir mebus göndermiştir. O kişide Mehmet Atullah Bey'dir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın mebus adayı olarak seçimleri kazanan Atullah Bey, Arap milletine mensuptur. Atullah Bey 10 Nisan 1912'de 41 oyla Kerek mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 447'dir³⁸⁶

³⁸⁴ Humus kaymakamı Atullah Bey açık arayla mebus seçilmiştir. *Tanin*, Nu: 1296, 28 Mart 1328, M. (10 Nisan 1912), s. 3.

³⁸⁵ Hak gazetesinde İttihat ve Terakki mebus adayı olduğu söylenmiştir. *Hak*, Nu:28, 28 Mart 1328, M. (10 Nisan 1912), s.4.

³⁸⁶ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Atulah Bey.

3.2.7.4. Şam³⁸⁷

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
46. Abdülmühsin Efendi	Arap	Müstakil	E.
47. Abdurrahman Ebu Yusuf Bey (1. Dönemde mebus)	Arap	Müstakil	T,İ
48. Emin Bey	Arap	İ.T. ³⁸⁸	
49. Mehmet Fevzi Paşa (3. Dönemde mebus)	Arap	İ.T. ³⁸⁹	E,T.

Tablo 30. Şam sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Şam sancağında 1912 seçimleri tamamlandığında dört mebus meclise seçilmiştir. Mebuslardan 4'ünde Arap milletindedir. Bu mebuslardan 2'si müstakil olarak seçilirken diğer 2'si İttihat ve Terakki Fırkası'na mensuptur. Şam'dan seçilen mebuslara ilişkin ulaşabildiğimiz bilgiler şunlardır: Abdülmühsin Efendi, 1912 yılında mebus olarak Şam sancağından seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 448'dir³⁹⁰.

Abdurrahman Ebu Yusuf Bey, 1871 yılında Şam'da doğmuştur. İdadide eğitim görmüştür. Mebus olmadan önce haç muhafızlığı vazifesinde bulunmuştur. 21 Aralık 1909'da 132 oy alarak ilk defa Şam mebusu olmuştur. 1912 yılında yapılan seçimlerde de Abdurrahman Bey mebus seçilmeyi başarmıştır. Mebusun sicil numarası 239'dur³⁹¹.

³⁸⁷ 23 Mart'ta mebus seçimleri tamamlanan mebuslar: Mehmet Paşa, Abdurrahman Bey, Emin Efendi ve Ata Bey olduğu Tanin'de bildirilmiştir. *Tanin*, Nu: 1292, 24 Mart 1328, M. (6 Nisan 1912) s.4. ; Suriye'de yerel gazetelerin vermiş olduğu habere göre; İttihat ve Terakki'nin mebus adayları seçimlerde azami 178, asgari ise 160 oy kazanmışlardır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adaylarının almış olduğu oylar ise; Şefik Bey: 36, Rüştü Bey: 32, Şükrü Efendi: 14, Hakkı Nazım Bey:5, Şerif Bey: 1 oy almışlardır. *Tanin*, Nu: 1305, 6 Nisan 1328, M. (19 Nisan 1912), s. 3.

³⁸⁸ *Tanin*, Nu: 1292, 24 Mart 1328, M. (6 Nisan 1912) s.4.

³⁸⁹ Fevzi Demir ve Ahmad- Rustow'un çalışmalarında Mehmet Fevzi Paşa'nın mensup olduğu fırka İttihat ve Terakki olarak belirtilmiştir. Ancak Aykut Kansu müstakil olarak vermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s. 380.; Kansu, a.g.e., s. 574.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.280.

³⁹⁰ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdülmühsin Efendi.

³⁹¹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdurrahman Ebu Yusuf Bey.; Abdurrahman Ebu Yusuf'un fotoğrafı için Bkz. EK. 20.

Emin Bey, 1912 yılında Şam mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 449'dur³⁹².

Mehmet Fevzi Paşa, 1912 seçimlerinde ilk defa Şam'dan mebus seçilerek meclise girmiştir. Fevzi Paşa 15 Nisan 1912 tarihinde Şam'dan 127 oy alarak tekrar mebus seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 450'dir³⁹³.

3.2.8. TRABLUSGARP

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
50. Ferhat Bey (1. Dönem Trablusgarp mebusu)	Arap	H.İ	
51. Mahmut Naci Bey (1. Dönemde Trablusgarp mebusu)	Türk	Müstakil	
52. Mehmet Muhtar Bey	Arap	Müstakil	I.

Tablo 31. Trablusgarp vilayetinden 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Trablusgarp vilayeti merkezinde 1912 seçimleri sonrasında üç mebus seçilmiştir. Bu mebuslardan 2'si Arap, 1'de Türk milletine mensuptur. Seçilen kişilerin ikisi herhangi bir partinin adayı değilken bir tanesi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensuptur. Trablusgarp vilayeti merkezinde seçilen mebuslara ilişkin ulaştığımız bilgiler şunlardır: Ferhat Bey, ilk kez 18 Kasım 1908 tarihinde Trablusgarp'tan mebus olarak seçilmiştir. Ferhat Bey'in 1912 seçimlerinde tekrar Trablusgarp mebusu seçildiğini belirten mazbata 15 Şubat'ta yazılmıştır. Mebusun sicil numarası 248'dir³⁹⁴.

³⁹² TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Emin Bey.

³⁹³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Fevzi Paşa.; Mehmet Fevzi Paşa'nın fotoğrafı için Bkz. EK. 21.

³⁹⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ferhat Bey; Ferhat Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 22.

Mahmut Naci Bey, 1912 seçimlerinde Trablusgarp merkezinden, 15 Şubat 1912 tarihli mazbatada çoğunluğun oyunu alarak seçildiği belirtilmiştir.³⁹⁵.

Mehmet Muhtar Bey'de 15 Şubat 1912 tarihinde yazılan mazbatasında çoğunluğun oyunu alarak Trablusgarp merkez sancağından seçildiği bildirilmiştir³⁹⁶.

3.2.8.1. Cebeligarap

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
53. Süleyman Elbaruni Efendi ³⁹⁷ (1. Dönemde de Cebeligarap mebusu)	Arap	Müstakil ³⁹⁸	U.
54. Fevzi Zübeyir Bey	Arap	Müstakil ³⁹⁹	

Tablo 32. Cebeligarap sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Cebeligarap sancağında 1912 seçimleri için oy kullanmaya hak kazanan 80 bin erkek nüfus olduğundan dolayı seçim kanunu gereği iki mebus seçilmesi lüzum olmuştur⁴⁰⁰. Seçim sonrası iki mebus Cebeligarap sancağından seçilmiştir. . Bu mebusların ikisi de Arap milletine mensuptur. Mensup oldukları partiler hakkında yararlandığımız çalışmalar farklı bilgiler vermektedir. Ancak biz müstakil olarak gösterdik. Cebeligarap sancağından seçilen mebuslara ilişkin ulaştığımız bilgiler şunlardır: Süleyman Elbaruni Efendi, 1874 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Barunizade'dir. Medrese eğitimi almıştır. ilk olarak 10 Şubat 1909 tarihinde 22 oy

³⁹⁵ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mahmut Naci Bey.; Mahmut Naci Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 24.

³⁹⁶ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Muhtar Bey; Mehmet Muhtar Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 25

³⁹⁷ *Tercuman-ı Hakikat*, Nu:11120,6 Mart 1328, M. (19 Mart 1912), s. 3.

³⁹⁸ Elbaruni Efendi'nin mensup olduğu partiyi Aykut Kansu ve Ahmad- Rustow, Süleyman müstakil olarak gösterirken Fevzi Demir İttihat ve Terakki'ye mensup olarak göstermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s.384.; Kansu, a.g.e., s. 585.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.284.

³⁹⁹ Fevzi Zübeyir Bey'in mensup olduğu partiyi Aykut Kansu ve Ahmad- Rustow, müstakil olarak gösterirken Fevzi Demir İttihat ve Terakki'ye mensup olarak göstermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s.384.; Kansu, a.g.e., s. 585.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.284.

⁴⁰⁰ Fevzi Zübeyir Bey'in mazbatasından anlaşılmıştır. Bkz. TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Fevzi Zübeyir Bey.

olarak Cebeligarp mebusu olarak seçilmiştir. Süleyman Elburuni Efendi'nin 1912 yılında tekrar seçildiği 19 Şubat 1912 tarihli mazbata belirtilmiştir. Mebusun sivil numarası 245'tir⁴⁰¹.

Fevzi Zübeyir Bey, mazbatasından anlaşıldığına göre 28 Haziran 1912 yılında Cebeligarp sancağından mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 451'dir⁴⁰²

3.2.8.2. Bingazi⁴⁰³

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
55. Abdülkadir Bey ⁴⁰⁴	Arap	Müstakil?	A.
56. Ömer Mansur Paşa ⁴⁰⁵ (1. Dönemde Bingazi mebusu)	Türk	Müstakil	İ.
57. Yusuf Şetvan Bey ⁴⁰⁶ (1. Dönemde Bingazi mebusu)	Arap	Müstakil	İ.

Tablo 33. Bingazi sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

⁴⁰¹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Süleyman Elbaruni Efendi. Süleyman Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 23.

⁴⁰² TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Fevzi Zübeyir Bey.

⁴⁰³ Ömer Mansur Paşa, Yusuf Şetvan Bey ve Abdülkadir Bey'in Bingazi'den mebus seçildiklerine dair telgraf. BEO. 4035/302605-1

⁴⁰⁴ Fevzi Demir, Abdülkadir Bey'in mensup olduğu milleti Türk ve mensup olduğu fırkayı İttihat ve Terakki olarak verirken Ahmad- Rustow ve Aykut Kansu çalışmalarında mensup olduğu milleti Arap, partiyi ise müstakil olarak vermişlerdir. Bizde bu noktada kesin bilgiye sahip olmadığımızdan dolayı soru işaretiyle belirterek iki kişinin vermiş olduğu bilgiyi esas alarak mensup olduğu milleti Arap, partiyi ise müstakil olarak verdik. Bkz. Demir, a.g.e., s. 384.; Kansu, a.g.e., s. 584.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.284.

⁴⁰⁵ Ömer Mansur Paşa'nın mebusun mensup olduğu partiyi Fevzi Demir, İttihat ve Terakki olarak verirken Ahmad- Rustow ve Aykut Kansu müstakil olarak göstermişlerdir. Bkz. Demir, a.g.e., s.384.; Kansu, a.g.e., s. 584.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s.284.

⁴⁰⁶ Yusuf Şetvan Bey'in mensup olduğu parti ve milliyeti hakkında çalışmalarda farklı bilgiler verilmiştir. Biz de kesin bir bilgiye sahip olmadığımızdan dolayı çalışmalarda çoğunluğun vermiş olduğu bilgiyi esas aldık. Bkz. Demir, a.g.e., s. 384.; Kansu, a.g.e., s. 584.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s. 284.

Bingazi sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslara ilişkin ulaşabildiğimiz veriler şu şekildedir: Abdülkadir Bey, 1912 seçimlerinde Bingazi sancağından mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 473'tür.

Ömer Mansur Paşa, 1879 yılında Bingazi'de doğmuştur. Mülkiye'de eğitim görmüştür. Mebus olmadan önce kaymakamlık görevinde bulunmuştur. İlk kez 7 Aralık 1908 tarihinde Bingazi'den 54 oy alarak mebus seçilmiştir. İkinci kez yine Bingazi sancağından 1912 yılında yapılan seçimlerde mebus olmuştur. Mebusun sicil numarası 295'tir⁴⁰⁷.

Yusuf Şetvan Bey, 1869 yılında Bingazi'de dünyaya gelmiştir. Askeri rüştiyede eğitim almıştır. Mebus olmadan önce muharrirlik ve adliye müşavirliği görevlerinde bulunmuştur. İlk mebusluğu 23 Nisan 1909 tarihinde Bingazi'den 60 oy alarak kazanmıştır. Yusuf Şetvan Bey 1912 yılında yapılan seçimlerde ikinci kez Bingazi mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 296'dır⁴⁰⁸.

3.2.8.3. Fizan

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
58. Cami Bey (Baykut) (1. Dönem Fizan mebusu, TBMM'de Aydın mebusu)	Türk	İ.T	İ.T.

Tablo 34. Fizan sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Fizan sancağında 1912 yılında yapılan seçimler tamamlandığında bir kişi meclise seçilmiştir. O kişi de Cami Bey'dir. Cami Bey'in mensup olduğu parti İttihat ve Terakki'dir. Milliyeti ise Türk'tür. Cami Bey, 1878 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Harbiye'de eğitim almıştır. Mebus olmadan önce kolağası rütbesiyle askerlik görevi

⁴⁰⁷ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ömer Mansur Paşa.

⁴⁰⁸ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Yusuf Şetvan Bey.

yapmıştır. Cami Bey 16 Ocak 1909'da ilk kez Fizan'dan 83 oy alarak mebus seçilmiştir. 1912 yılında yapılan seçimlerde Cami Bey 15 oy alarak 10 Nisan 1912 yılında tekrar Fizan mebusu olarak seçilmiştir. Cami Bey 1918 yılında da mebus olarak seçilmeyi başarmıştır. Mebusun sicil numarası 246'dır⁴⁰⁹.

3.2.9. YEMEN

3.2.9.1. Hüdeyde

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
59. Hakkı İlhami Bey (3. Dönemde Hüdeyde mebusu)	Türk	Müstakil	İ.
60. Hıfzı Bey ⁴¹⁰ (3. Dönemde Hüdeyde mebusu)	Türk	Müstakil	
61. Mustafa Efendi ⁴¹¹ (3. Dönemde Hüdeyde mebusu)	Türk	Müstakil	
62. Seyyid Yahya Paşa	Arap	Müstakil	
63. Zühtü Efendi (1. ve 3. Dönemde Hüdeyde mebusu)	Türk	Müstakil	

Tablo 35. Hüdeyde sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

⁴⁰⁹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Cami Bey.; Cami Bey'in fotoğrafı için Bkz. EK. 26.

⁴¹⁰ Yaralandığımız çalışmalardan sadece Fevzi Demir, Hıfzı Bey'in mensup olduğu partiyi İttihat ve Terakki olarak vermiştir. Bkz. Demir, a.g.e., s. 381.

⁴¹¹ Mustafa Efendi'nin mensup olduğu partiyi Fevzi Demir İttihat ve Terakki olarak vermiştir. Ancak Ahmad- Rustow ve Aykut Kansu, mebusun mensup olduğu partiyi müstakil olarak açıklamıştır. Bkz, Demir, a.g.e., s. 381.; Kansu, a.g.e., s. 582.; Ahmad- Rustow, a.g.m., s. 282.

Hüdeyde sancağında 1912 seçimleri tamamlandığında beş mebus meclise seçilmiştir. Bu kişilerden 4'ü Türk milliyetine mensupken 1'si Arap'tır. Mebusları tamamı müstakil olarak seçilmiştir. Hüdeyde'den seçilen mebuslara ilişkin ulaşabildiğimiz bilgiler şunlardır: Hakkı İlhami Bey, 30 Nisan 1912 yılına 291 oy alarak Hüdeyde mebusu olarak seçilmiştir. 1914 yılında tekrar mebus seçilmeyi başarmıştır. İlhami Bey'in sicil numarası 465'tir⁴¹².

Hıfzı Bey, ilk kez mebusluğa 1912 yılında seçilmiştir. İkinci kez mebususluğa 1 Şubat 1914 yılında 531 oy alarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 466'dır⁴¹³.

Mustafa Efendi, 30 Nisan 1912 yılında 192 oy alarak ilk kez Hüdeyde'den mebus olarak seçilmiştir. İkinci kez, 1 Şubat 1912 tarihinde 493 oy alarak mebus seçilmiştir. Mustafa Efendi'nin sicil numarası 467'dir⁴¹⁴.

Seyyid Yahya Paşa, 30 Nisan 1912 yılında 948 oy ile Hüdeyde mebusu olarak seçilmiştir. Yahya Paşa'nın sicil numarası 468'dir⁴¹⁵.

Zühtü Efendi, 1861 yılında Cidde'de dünyaya gelmiştir. Hususi eğitimi almıştır. Mebus olmadan önce Zühtü Efendi rüşumat baş katipliği görevinde bulunmuştur. İlk mebusluğa 25 Ocak 1910 yılında 185 oy alarak seçilmiştir. 1912 yılında yapılan seçimlerde tekrar Hüdeyde mebusu olarak seçilmiştir. Zühtü Efendi 1 Şubat 1914 tarihinde 159 oy alarak 3.defa Hüdeyde mebusu olarak seçilmiştir. 22 Temmuz 1915 yılında Zühtü Efendi, Hüdeyde rüşumat baş müdürlüğüne atanmış 2 Ekim 1915 tarihinde mebusluktan istifa etmiştir⁴¹⁶.

⁴¹² TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hakkı İlhami Bey.

⁴¹³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hıfzı Bey.

⁴¹⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mustafa Efendi.

⁴¹⁵ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Yahya Paşa.

⁴¹⁶ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Zühtü Efendi.

3.2.9.2. Sana

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
64. Nuri Bey	Türk	Müstakil	
65. Seyyid Ahmet Habbani Bey (1. ve 3. Dönem Sana mebusu)	Arap	Müstakil	A
66. Seyyid Ahmet İbni Yahya Elkebsi Efendi (1. ve 3. Dönem Sana mebusu)	Arap	Müstakil	
67. Seyyid Ali İbrahim Bey (3. Dönem Sana mebusu)	Arap	Müstakil	
68. Seyyid Hüseyin Efendi (1. ve 3. Dönem Sana mebusu)	Arap	Müstakil	İ.

Tablo 36. Sana sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Sana’da 1912 seçimleri tamamlandığında beş mebus meclise girmiştir. Bu mebuslardan 4’ü Arap milliyetine mensupken 1’si Türk’tür. Sana’dan seçilen mebusların tamamı müstakil olarak seçilmiştir. Seçilen mebuslara ilişkin ulaşabildiğimiz bilgiler şunlardır: Nuri Bey, 2 Nisan 1912 tarihinde Sana sancağından 138 oy alarak mebus seçilmiştir. Nuri Bey’in sicil numarası 469’dur⁴¹⁷.

Seyyid Ahmet Habbani Bey, 1870 yılında Sana’da doğmuştur. Harbiyede eğitim görmüştür. Mebus olmadan önce yaverlik yapmıştır. Ali Halili Efendi’nin istifa etmesinden sonra onun yerine, 10 Şubat 1910 tarihinde Sana’dan 119 oy alarak mebus seçilmiştir. 1912 yılında yapılan seçimlerde de Sana’dan mebus olarak seçilmiştir.

⁴¹⁷ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Nuri Bey.

Seyyid Ahmet Habbani Bey, 19 Şubat 1914 tarihinde 372 oy alarak 3. kez tekrar mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 283'tür⁴¹⁸.

Seyyid Ahmet İbni Yahya Elkisbi Efendi, 1877 yılında Hicretülkebesi'de doğmuştur. Hususi eğitim almıştır. Mebus olmadan önce maliye müdürlüğü vekilliği görevinde bulunmuştur. İlk defa 20 Aralık 1909'da Sana'dan 188 oy alarak mebus seçilmiştir. Seyyid Ahmet, 1912 yılında da da Sana mebusu olarak meclise girmiştir. Seyyid Ahmet 19 Şubat 1914 tarihinde 381 olarak üçüncü kez Sana mebusu olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 284'tür⁴¹⁹.

Seyyid Ali İbrahim Bey, 2 Mayıs 1912 yılında 204 oy alarak Sana mebusu olmuştur. İkinci mebusluğa 19 Şubat 1914 tarihinde 342 oy alarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 470'dir⁴²⁰.

Seyyid Hüseyin Efendi, 1883 yılında Sana'da doğmuştur. Medrese eğitimi almıştır. Mebus olmadan önce kadılık görevinde bulunmuştur. 20 Aralık 1909'da ilk kez Sana'dan 125 oy alarak mebus seçilmiştir. 1912 seçimlerinde de mebus seçilmeyi başarmıştır. Seyyid Hüseyin Efendi, 19 Şubat 1914 tarihinde 447 oyla üçüncü kez mebus seçilmeyi başarmıştır. Mebusun sicil numarası 280'dir⁴²¹.

3.2.9.3. Asir

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
69. Hüseyin Hüsametdin Efendi	Türk	Müstakil	
70. Seyyid Yusuf Fazlı Bey ⁴²² (3. Dönem de Asir mebusu)	Arap	Müstakil	U.

Tablo 37. Asir sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

⁴¹⁸ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Habbani.

⁴¹⁹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Ahmet İbni Yahya Elkisbi Efendi.

⁴²⁰ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Ali İbrahim Bey.

⁴²¹ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Hüseyin Efendi.

⁴²² BEO. 4035/302609-2.

Asir sancağında 1912 seçimleri tamamlandığında 2 mebus meclise seçilmiştir. Bu mebuslardan 1'si Türk, 1'side Arap milliyetine mensuptur. Seçilen iki mebusta herhangi bir partiye mensup değildir. Müstakil olarak seçilmişlerdir. Asir sancağından seçilen mebuslara ilişkin ulaştığımız bilgiler şunlardır: Hüseyin Hüsamettin Efendi, 16 Mart 1912 tarihinde Sana'dan mebus olarak seçildiği mazbatasında belirtilmiştir. Mebusun sicil numarası 471'dir⁴²³.

Seyyid Yusuf Fazlı Bey, 10 Mart 1912 tarihinde mebusluk mazbatasını yazılmıştır. 1914 yılında tekrar mebus seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 472'dir⁴²⁴.

3.2.10.Kudüs

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Parti	Mesleği
71. Ahmet Arif Bey	Arap	Müstakil	
72. Osman Efendi	Arap	Müstakil	
73. Ruhiyülhalidi Bey (1. Dönemde Kudus mebusu)	Arap	Müstakil	E, T.

Tablo 38. Kudüs sancağından 1912 seçimlerinde seçilen mebuslar.

Kudüs sancağından 1912 seçimleriyle 3 mebus meclise seçilmiştir. Bu kişilerin 3'ünde Arap milliyetine mensuptur. Seçilen mebuslar herhangi bir partiye mensup değildir. Müstakil olarak seçilmişlerdir. Kudüs sancağından seçilen mebuslarla ilgili ulaşabildiğimiz bilgiler şunlardır: Ahmet Arif Bey, 1912 yılında Kudüs sancağından mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 484'tür⁴²⁵.

Osman Efendi de 1912 seçimlerinde Kudüs sancağından mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 485'dir⁴²⁶.

⁴²³ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hüseyin Hüsamettin Efendi.

⁴²⁴ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Yusuf Fazlı Bey.

⁴²⁵ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ahmet Arif Bey.

⁴²⁶ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Osman Efendi.

Ruhiyülhalidi Bey, 1863 yılında Kûdüs'te doğmuştur. Mülkiye eğitimi ve aynı zamanda Paris'te siyaset dersleri görmüştür. Mebus olmadan önce baş şıhbenderlik görevinde bulunmuştur. 2 Ocak 1908 tarihinde 67 oy alarak Kudüs mebusu seçilmiştir. Meclis'te idare memurluğu ve birinci reis vekilliği yapmıştır. 1912 yılında yapılan seçimlerde de mebus olarak seçilmiştir. Mebusun sicil numarası 317'dir⁴²⁷.

Sonuç itibariyle; çalışmamız kapsamında 9 vilayet ve 23 sancaktan seçilen mebuslara ilişkin bilgiler vermeye çalıştık. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse 9 vilayet ve 23 sancaktan toplam 73 mebus seçilmiştir. Bu mebuslardan 48'i Arap, 19'i Türk, 4'ü Kürt, 1'i Musevi ve 1'i de Ermeni milletindedir. Arap vilayetlerinden seçilen mebuslardan 41'i müstakil, 25' İttihat ve Terakki Fırkası, 7'si de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndandır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan kazanan adayların tamamı Arap milliyetine mensuptur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın kazanan adaylarının 15'i Arap 6'sı Türk, 3'ü Kürt ve 1'ide Ermeni milliyetine mensuptur. Müstakil olarak seçilen mebusların 26'sı Arap, 14'ü Türk ve 1'ide Musevi milliyetine mensuptur.

Arap vilayetlerinden seçilen mebusların 73'ü 1. ve 2. Dönemde de mecliste görev yapmıştır. Yine bu mebuslardan 18'i 2. ve 3. Dönemde de mecliste görev yapmıştır. Arap vilayetlerinden 1912 yılında seçilen mebusların 8'i, 1. , 2. ve 3. Dönemlerde de mecliste görev yapmıştır.

Arap vilayetlerinde seçim sonuçlarına bakıldığında, 19 Türk milliyetine mensup mebusun seçilmesi, Arap seçmenlerde bu dönemde Türk adaya karşı bir milliyetçi yaklaşımın olmadığını söylemek mümkündür. Aynı şekilde bu bölgeden 4 Kürt, 1 Musevi ve 1 de Ermeni milliyetine mensup kişilerin seçilmesi bunu fikri destekleyeceği kanaatindeyiz. Seçilen mebusların çoğu müstakil yani herhangi bir partiye mensup olmadan seçilmiştir. Buradan hareketle bu kişilerin mevcut iktidardan çekinerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına mebus adayı olmadıkları sonucuna ulaşabiliriz.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın oluşumunda Arap mebuslarının çok etkili olduğunu yukarıda söylemiştik. Gazetelerden anlaşıldığı üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Arap

⁴²⁷ TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ruhiyülhalidi Bey.

seçmeden beklentileri bir hayli fazla olduğu gözlemlenmiştir. Öyle ki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın gazeteler Arap vilayetlerinden İttihat ve Terakki Fırkası'nın mebus çıkaramayacağını iddia etmişlerdir. Ancak seçim sonuçlarına bakıldığında yalnızca 7 tane Hürriyet ve İtilaf Fırkası mebus adayının kazanması Hürriyetçilerde Arap seçmeden beklentilerinin boşa çıktığını söyleyebiliriz. Ya da bu tablo gerçekten iddia edildiği gibi İttihat ve Terakki'nin seçimlere müdahalesinin bir sonucudur.

3.3. ARAP VİLAYETLERİNDE SEÇİM ŞİKÂyetLERİ

İlk erken seçim olarak tarihe geçen 1912 seçimlerinde Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde usulsüzlükler yaşandığı ve seçimlerin İttihat ve Terakki'nin baskısı ile geçtiği şüphe götürmez bir gerçeklik taşımaktadır. İttihat ve Terakki'nin devlet organlarını da kullanarak her ne pahasına olursa olsun seçimleri kazanma uğruna yapmış olduğu baskının bir neticesi olarak bu seçimler tarihe “sopalı seçimler” olarak geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin birçok vilayetinde 1912 seçimlerinde olaylar yaşanmıştır. Bunlara Eskişehir⁴²⁸ ve Trabzon olayları⁴²⁹ örnek gösterilebilir. Yurt genelinde yaşanan bu olayları ve usulsüzlükleri Arap vilayetlerinde de görmek mümkündür.

Arap vilayetlerinde seçimlerin başlamasından sonra en çok şikâyetlerin geldiği yerlerden biri Bağdat vilayeti olmuştur. Bağdat'tan 9 Mart 1328 (22 Mart 1912) tarihinde çekilen telgrafta müntehib-i sanilerin seçimlerinin 7 Mart 1328 Çarşamba günü başladığı yazılmıştır. Seçmenler oy vermeye başladığında, pusulalara yazılan isimlerin istedikleri kişiler olmadığını fark eden görevlilerin, seçmeni bu karardan caydırmaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Ayrıca valiye bu durum hemen bildirilmiştir. Bunun üzerine kısa bir süre sonra sandıklar belediyeye alınmış ve vali muavini de belediyeye gelmiştir⁴³⁰. Telgraftan anlaşıldığı üzere seçimlere bir müdahale gerçekleşmiştir. Sandıkların belediyeye alınması, burada bir usulsüzlüğün ve şaibenin olabileceğini akıllara getirmektedir.

⁴²⁸ Bkz. Güneş, a.g.m., s. 459-482.

⁴²⁹ Bkz. Volkan Aksoy, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Trabzon'da 1912 Seçimleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.12, S. 23, Kasım 2017, s.163-196.

⁴³⁰ BOA, DH-SYS. 83-1/2-42-4.

Bir başka telgrafta Bağdat'ta yaşananların, seçimde yaratmış olduğu düşünce şu şekilde ifade edilmiştir: *“Milletin hakk-ı sarıh, jandarmalarıyla polis efradıyla adliye memurlarıyla gasp eden Cemal Bey bugün bütün Bağdatlıların nefretini kazanıyor. Ahali bu malumat kanun-ı şikestaneden tuğyan ediyor feryad ediyor haysiyet can namus muhataradan bulunuyor tezvirat ihtirasat sükûneti alt üst ediyor valinin intihab işlerine müdahalesi ahalide derin bir gazab bir ızdırab hasıl ediyor her gün İttihatçıların entrikalarına göre değiştirilen şube, taksimatına ancak dün nihayet vererek bir saat kadar devam eden intihabatda İttihatçıların kazanamayacaklarını gören Cerablus'da vali başka bir entrika çevirmek için intihabatı kanuna muhalif olarak iki güne kadar tatil etmiştir.”*⁴³¹

Görüldüğü gibi seçimlerde yaşanan usulsüzlüklerden ve vali Cemal Bey'in tutumundan halk oldukça rahatsızdır. Bu durumun halkta seçim sonuçlarına karşı bir güvensizliğin oluşmasına yol açtığı söylenebilir. Öte yandan bu bölgede yaşayan Arap vatandaşların, yöneticilere dolayısıyla devlete karşı bir olumsuz bakış açısının ortaya çıkması noktasında seçim sürecindeki tutumlarının bir sebep teşkil etme ihtimali olabilir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir başka telgrafta, Hürriyet ve İtilaf müesseslerinden Müftüzade Mehmed Kamil imzasıyla; Bağdat Valisi Cemal Bey'in üç aydan beri vazifesini suiistimal ettiği yazılmıştır. Valinin bu tutumuna karşı birçok şikâyetin bulunmasına rağmen istenilen netice yani adaletin yerine getirilmediği iddia edilmiştir. Yapılan şikâyetlerin bir karşılığını alamadıkları gibi vilayette adaleti sağlamakla yükümlü olan makamların vali ile ittifak yaparak delilleri kararttıkları dile getirilmiştir.⁴³²

Yine Müftüzade Mehmed Kamil imzasıyla 23 Temmuz 1328 (5 Ağustos 1912) tarihinde Bağdat'tan çekilen telgrafta: *“İstidamıza nazaran intihabatda suistimalatı emr-i evrak muhabir veli bakdırmakla hempalarının siyaset sakimesi izini daha büyük bir şey ile setr ettiği makam-ı sami-i sadaret-ı uzmaca anlaşılın vali Cemal Bey*

⁴³¹ Müftü Tayyazade El Seyyid İmzasıyla 8 Mart 1328 tarihinde Bağdat'tan çekilen telgraf: BOA, DH-SYS. No: 83-1/2-42/5-1.; Teldaraf ektedir. (EK.27)

⁴³² BOA, DH-MTV. 18/47-2.;Telgraf ektedir (EK. 28)

*vekaletinde kalsa mebusiyet-i sabıkası ile kendisini ifal-imeşhuresinden dolayı tab'an ikrah eden hayır hahan milletden velevki kaç gün için olsun facialı intikamlar ahzine kıyamı muhtemel değil muhakkaktır. Altı aydan beri suret-i meşruada teşkil eden Hürriyet ifilaf kulubunun iki gün evvel kapanması buna delil-i kafidir. Hele şimdiye kadar cemiyet hatır için her haksızlığı irtikabdan çekinmeyen bidayet hukuk reisi Şevki, ceza reisi Şevket istinaf müdde-i umumisi Necati Efendilerin gerek devr-i vekâletinde ve gerek ondan sonra oynayacakları rollerin mazarrat umumiyeyi mucip olacağı bedihi bulunduğu müşarüliehle Bağdat'da ikaları devri adaletde teşkkül edip milletin her türlü amalinin inkişafına medar olması muhakkak bulunan mukaddes muhterem kabinenize karşı umum Bağdatlıların bir vaz-ı meyusane alması mesalihdir. Ferman.*⁴³³ ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi adaleti sağlayacak olan makamlarda bulunan kişilerin rüşvete bile başvurduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Bağdat'ta Hürriyet ve İtilaf Fırkası kulübünün iki gün kapatıldığı söylenmiştir. Bu durum, seçmenin üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı, düşüncesini akla getirmektedir. Zira Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın gazetelerin seçim öncesinde vermiş olduğu haberde; Bağdat'ta İttihat ve Terakki Fırkası'nın oldukça zayıfladığı ve yapılacak seçimleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kazanacağı iddia edilmiştir⁴³⁴. Böyle bir haber her ne kadar propaganda vazifesi taşısa da bir gerçekliğinin olabileceği muhtemeldir. Ancak seçim sonuçlarına bakıldığı zaman Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, iddia edilen aksine Bağdat'ta hiçbir varlık gösteremediği görülmüştür. Buradan hareketle telgraflardan ve şikâyetlerden de yola çıkarak Bağdat'ta bir şaibenin yaşanmış olduğunu söylemek mümkündür.

Bağdat'tan çekilen başka bir telgrafta Adliye Müdürü İhsan, İstinaf Müdde-i Umumiyesi Necati ve Bidayet Hukuk-ı Daire Reisi İbrahim Şevki Efendilerin vakitlerinin çoğunu İttihat kulübünde geçirerek halkın seçim hakkını gasp ettikleri iddia edilmiştir⁴³⁵.

⁴³³ BOA, DH-MTV. 18/47-3.

⁴³⁴ *Teminat*, Nu:220, 11 Şubat 1327, M. (24 Şubat 1912), s. 4.

⁴³⁵ BOA, DH-SYS. 103-2/2-4/4.; BOA, DH-SYS. 103-2/2-4.

Bağdat vilayetinden gelen bu şikâyetlere karşı İttihat ve Terakki Fırkası'na yakınlığı ile bilinen Tanin Gazetesi, yapılan şikâyetlerin seçime bir leke sürmek amacıyla yapıldığını iddia etmiştir. Bağdatlı bir vatandaşın geldiği söylenen telgrafta Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, Bağdat'ta seçimleri kaybedeceğini anlayınca bu tür bahanelere başvurduğu söylenmiştir⁴³⁶.

Yine şikâyetlere karşı Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde: “*Hürriyet ve İtilafçuların propagandası pek gariptir. Halkı kendilerine çekmek için gürültü ve patırtıdan başka bir şey yapmıyorlar. İttihat ve Terakki Fırkası'nın namzetleri çok şahsiyetli kimselerden seçilmiştir. Bunu Hürriyet ve İtilafçılar da bilmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası buraya gelerek diğer muhalif guruplarla birleşmiştir. Ayrıca valinin İttihat ve Terakki'ye taraftarlık gösterdiğini, bizzât kendisinin İttihat mensubu olduğunu ve İttihat ve Terakki tarafından tayin edilen namzetlerin temin-i muvaffakiyetleri için müntehibleri sıkıştırdığı iddiasıyla her gün dersaadete birçok telgraf nameler gönderilmektedir. Fakat bunlara kulak asan yoktur. İstanbul resmen bu babda bu söylenenleri yalan haber olarak beyan etmiştir. Ancak yine valinin tayin edilmesi ve geri çağırılmasını İtilafçılar istemiştir...*”⁴³⁷ diyerek cevap verilmiştir.

Her ne kadar İttihat ve Terakki'ye yakın gazeteler bu şikâyetleri bir bahane olarak değerlendirse de kanaatimizce Bağdat'ta seçimlerin İttihatçıların baskısı ile sonuçlandığını söyleyebiliriz.

Musul Valisi'nin de seçimlere müdahale ettiğine dair şikâyetler görülmektedir. İddiaya göre Vali Tahir Paşa, İttihatçıların adına mebus seçimlerinde ısrarcı bir tavırla çalışmıştır⁴³⁸. Yine 23 Haziran 1328 tarihinde Musul vilayetinden Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e, Sincar Belediye ve Heyet-i Teftişîye Reisi Yunus imzasıyla şikâyet telgrafi gönderilmiştir. Telgrafta, kaymakam Asım Efendi'nin halkın, seçim hakkına müdahale ettiği dile getirilmiştir. Müntehib-i saniler tehdit edilmiştir. Seçmenin kendi istediği adaya değil de kaymakamın gösterdiği adaya oy vermeleri yolunda emrivaki yapıldığı

⁴³⁶ Tanin, “Bağdat Telgrafi”, Nu: 280, 12 Mart 1328, M. (25 Mart 1912) s. 4.

⁴³⁷ Tercüman-ı Hakikat, Nu: 11143, 29 Mart 1328, M. (11 Nisan 1912), s. 4.

⁴³⁸ BOA, DH-SYS. 103-2/2-4/d3.; BOA, DH-SYS. 103/2-4/8.

söylenmiştir⁴³⁹. Telgraflardan anlaşıldığına göre seçmenin seçimlerde yaşamış olduğu bu baskı ile özgür irade ortaya koyabilmesi imkânsız gibi gözükmektedir. Kaymakamın seçmene, eğer istediği kişiye oy vermezlerse hapis cezasıyla cezalandırılacakları yolunda tehditler savurması özgür iradenin sandığa yansımayacağına bir işarettir. Nitekim seçim sonuçlarına bakıldığında da bunu görmek mümkündür. Seçilen mebusların çoğu İttihat ve Terakki Fırkası üyesidir.

Bir başka şikâyet de Kerkük sancağından gelmiştir. Kerkük mebusu olarak seçilen Abdullah Efendi'nin bu makama uygun bir kişi olmadığını iddia eden bu şikâyet telgrafı 16 Mayıs 1328 tarihinde Sadaret'e gönderilmiştir. Telgrafta: "*Otuz üç senelik bir mücahede ile istihsal edilen kanun-ı esasimizin 68. maddesi mucibince siu ahval ile müştehir olanların mebusluğa intihabı gayrı caiz iken sui ahvali şehadetten bedaheten sabit meclis-i idare azasından Abdullah Efendi'nin ceraim-i müteaddidesine (çok sayıda suçuna) rağmen intihab ettirilmesi elli bin nüfusun ve dolayısıyla otuz milyon Osmanlı'nın da hukukuna ittirilmiş bir darbedir. Bu babda makamı-ı samilerine ve Dahiliye Nezareti'ne Musul Vilayetine mütekaddim telgrafnamelerime hükümet-i mahalliyeye muti (verilen) muhtıralarıma iltifat ettirilmemesi Osmanlılığı payidar eden meşrutiyet-i mecelleye ye adalet-i muazzamaya külliye menafidir. Şahsi sıfatı mebus gibi ulvi mukaddes bir vazifenin şeref ve ehemmiyetiyle gayrı mütenasip her biri diğerinden eşna(çok çirkin) ceraimle maznun (zanlı) istidada-ı emrazlarının mukadderat-ı millete tevkili şanlı Osmanlı imparatorluğunun muti amali olan meclsi-i ali-i millice karin-i cevaz olması her ferd-i Osmanlıyı dilhun edecek mesaibdendir. Rüşvet ve sair ceraim-icinaiyeye mücahereti memul İbrahim Bey nezdindeki evrak-ı tahkikiyede mevcut delail ve ihtiyar ile müsbet mumaileyhimin meclis-i mebusan azalığına kabulüne kanun-ı medeniyet ve insaniyet her zaman manidir ve bu gibilerin inde't-tedkik (tetkik ile) adem-i istihdamlarını muccep ahvalleri tahakkuk ettiği taktirde mahalline iadesi ve meclsi-i mebusan sakf-ı muhterem ve muhteşemi altına adem idhali esbabına tevessül buyrulacağına..⁴⁴⁰." şeklinde durum anlatılmıştır.*

Abdullah Efendi'nin çok sayıda suçuna rağmen böyle bir makama seçilmesi Osmanlı Devleti'nin hukukuna bir darbe olarak değerlendirilmiştir. Görüldüğü gibi

⁴³⁹ BOA, DH-SYS. 83-2/2-5/12.

⁴⁴⁰ BOA, DH-SYS. 83-2/2-5/2-1.

mebus olmak için gereken şartları taşımayan kişilerin mebus olarak meclise seçilmesi halk tarafında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Ayrıca bu durum Osmanlı Devleti'ndeki hukukun da zedelendiğine işaret etmektedir. Zira kanunlarla belirtilen seçim yasasına uyulmadan meclise mebus olarak seçimlerin yapıldığını görmekteyiz. Kerkük'ten çekilen bir baka telgrafta ise Kerkük'te nüfus itibariyle ancak iki mebus çıkarılabilecekken daha fazla mebus çıkarmak için ismi bilinmeyen kayıtlarla bu sayı artırılmaya çalışılmıştır. Ancak seçim sonuçlarına bakıldığı zaman telgrafta dört mebusun meclise seçileceği belirtilirken üç mebus seçilmiştir. Buradan hareketle bu iddianın da asılsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu telgraf seçim şikâyetlerine daha titiz bakılması ve yorumlanması açısından örnek teşkil etmektedir⁴⁴¹.

Seçimlerde yaşanan şikâyetlerin geldiği yerlerden birisi de Suriye vilayetidir. Suriye vilayetinin Şam sancağında, seçim şubelerine görevli tayininin kanuna aykırı bir şekilde yapıldığı iddia edilmiştir. 3 Mart 1328 tarihinde dâhiliye vekaletine çekilen acil notlu telgrafta durum:“*Şam intihab-ı mebusan şubelerine muayyen memurların kanunamenin yirminci maddesine muğayır olarak bila-kura tayin olunduğuna ve mezkur şubelerin otuzuncu madde mucibince heyet tarafından tayin olacak memurun taht-ı riyasetinde muhtar ve papas ile mahalle azasından teşkil-i icap ederken bunlara heyet tarafından ilaveten dört azanın memur eğlediğinden bahsle Şam mebus-u sabıki Şükrü Ali Efendi tarafından beyan-ı itiraz olunmuş ve bazı Şam şehirlerinde teşkil eden şubelere bila-kura memur tayin edilmiş otuz dokuzuncu madde ve dörder azanın memur olunması da geçen intihabda cereyan eden muameleye müstenid ettiğine ve itiraz-ı vakaya nazaran yapılmakta olan şu muamelenin muvafık olub olmadığının savb-ı nezaret-penahilerinde istizana taliken intihabatın tehir olunduğu heyet-i teftişiyeden ifade kılınmış olmakla keyfiyet serian iş'arına müsaade olunması maruzdur⁴⁴².” şeklinde ifade edilmiştir.*

Seçim şubeleri ve bu şubelere tayin olan kişilerin kanuna aykırı bir şekilde yapılması seçimlerin tarafsızlığı ve güvenilirliğini etkilemesi muhtemeldir. Telgrafta da

⁴⁴¹ “İntihabat hakkında mevrud(gelen) evamir-i ahkamı su-i tevil(kötü yorumlama) olunarak nüfus itibariyle iki mebusun fazla çıkarmak vüsati olmadığı kuyuduyla müsbet Kerkük sancağında Berduruda? ismi cismi mefkud (olmayan) gayrı mehil esamesinde yekun defaterine istinaden dört mebus gönderilecektir.” Bkz. BOA, DH-SYS. 83-2/2-5/6.

⁴⁴² BOA, DH-SYS. 83-2/2-23.

yapılan uygulamalardan şikâyet edilmektedir. Seçmenin bu tür olaylarla karşılaşması, seçim kanununa ve anayasaya olan güvenlerini zedeleyebilir. Ayrıca kanuna uygun olmayan bu tür davranışların “Şam’da yaşanması seçimlerde bir hukuksuzluk yapılmış olabilir mi?” sorusunu akıllara getirmektedir. Bu yapılan kanunsuzluklar göz önünde bulundurulursa bir şaibenin yaşanmış olabileceği söylenebilir.

Seçim şikâyetlerinin yapıldığı bir başka vilayet de Beyrut’tur. Şerif Cafer imzasıyla Lazkiye’den gönderilen telgrafta seçimlerde aşırı derecede bir müdahalenin olduğu söylenmiştir. Bu şikâyetlerin bir neticesi olarak yapılması gerekenlerin yerine getirilmediğine dikkat çekilmiştir⁴⁴³. Telgraflardan anlaşıldığı üzere, vilayetlerden yapılan seçim şikâyetlerine karşı yöneticilerin önemli ölçüde bir çözüm üretmediği söylenebilir. Bu da seçmenin seçim sonuçlarına olan güvenini zedeleyebileceği gibi hukuka duyduğu saygısını da azaltabilir.

Seçimlerde yapılan bu gibi şikâyetlerden sonra devlet memurlarının görev yaptığı yerden başka bir yere tayin edilmesine halk karşı çıkmıştır. Bunlara örnek olarak Suriye Valisi’ni gösterebiliriz. Suriye vilayetinden çekilen telgrafta; Suriye Valisi Nazım Paşa’nın başka vilayete tayin olacağı duyulduğu söylenmiştir. Tayin olunacak olan vilayetin de Osmanlı Devleti’nin bir vilayeti olduğu yazılmıştır. Son seçimlerde valinin İttihatçı yöneticileri memnun etmek için yapmış olduğu kanunsuz davranışlarından dolayı en ağır cezalarla cezalandırılması gerekirken tayin olunması onun cezasız kalması olarak yorumlanmıştır. Millettin bu uygulamalardan şikâyetçi olduğu ve adalete karşı olan inancının sarsıldığı gözlemlenmiştir.

Osmanlı Devleti’nin birçok vilayetinde başta belirttiğimiz gibi pek çok şikâyetler ve olaylar yaşanmıştır. Bu çalışmanın kapsamında belirlenen vilayetlerden gelen şikâyetlerden de görüldüğü gibi İttihatçıların seçimlere müdahalesi olmuştur. Seçimler tamamlandığında, seçilen mebuslara bakılınca da bunu görmek mümkündür. Bugün Arap Devletlerinin sınırları içinde kalan, dönemin Osmanlı toprakları içinde bulunan belirlediğimiz 9 vilayette de diğer vilayetlerde olduğu gibi seçim usulsüzlüklerinin yaşanmış olabileceği şikâyetlerden yola çıkarak söylenebilir. Devlet

⁴⁴³ BOA, DH-SYS. 83-1/2-16/2.

organlarını kullanarak 1912 seçimlerinde İttihatçılar büyük bir galibiyet elde etmişlerdir.



SONUÇ

Modern Türk demokrasisinin gelişimi Osmanlı döneminden başlayarak sancılı evreler geçirdikten sonra günümüzdeki halini almıştır. Meşrutiyetin 1876'da ilanı ile başlayan seçim süreci ve parlamento deneyimi, II. Abdülhamit'in 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle Kanun-ı Esasi'yi askıya alması sonucunda yaklaşık otuz yıl kadar sekteye uğramıştır. Devletin geleceğini demokraside ve hürriyette gören genç kuşak tekrar Anayasayı ilan ettirmek için mücadeleye girişmiştir. II. Abdülhamit bu genç kuşağın isteklerini baskı ile sindirmeye çalışsa da bir süre sora bunu başaramayacağını anlamış ve Anayasayı ilan etmek zorunda kalmıştır. Anayasanın yeniden ilan edilişi yurt genelinde büyük bir sevinç ve mutlulukla karşılanmıştır. Anayasayı yeniden ilan ettirmek için bir araya gelen farklı siyasal ve sosyal düşüncedeki insanlar kısa süre sonra gruplaşmaya başlamıştır. Bu durum II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında yapılan 1908 seçimlerinde daha fazla gün yüzüne çıkmıştır.

Meşrutiyetin 1908'de ilan edilmesinden sonra yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki'ye karşı seçimlere giren Ahrar Fırkası bir başarı elde edememiştir. Seçimleri İttihatçılar kazanmıştır. Seçimleri kazanarak mecliste çoğunluğu sağlayan İttihatçılar 31 Mart Vakası'yla birlikte devletin politikalarında önemli bir güç haline gelmiştir. Bu güç, zamanla denetimsiz bir şekilde uygulamalar yapmalarını kolaylaştırmıştır. Bunun sonucunda da kendilerine karşı birçok muhalifin oluşmasına neden olmuştur. Ancak muhaliflerin hiç biri İttihatçılara rakip derecede bir güce sahip olamamıştır. Bu durum 1911 yılının sonlarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasına kadar devam etmiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, meclis içinde çoğunluğu Arap mebusların oluşturduğu muhalif mebusları ve meclis dışındaki muhalefeti kendi çatısı altında toplayarak İttihat ve Terakki'nin karşısında önemli bir güç olarak siyasi arenaya çıkmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası kısa süre sonra İstanbul'da yapılan ara seçimde de bu gücünü kanıtlayarak İttihat Terakki'yi mağlup etmiştir. İttihat ve Terakki yeni kurulan bu siyasi oluşumun karşısında almış olduğu bu yenilgiyi gidermek ve muhalefeti sindirmek istemiştir. Ayrıca Trablusgarp'ta İtalyanlarla savaşı galip bir şekilde bitirmek ve meclis içerisinde çoğunluğu elde etmek için seçimlere gitmeye karar vermiştir. İttihatçılar bunun için

Anayasanın 35. maddesini değiştirmek istemişlerdir. Muhalefetin bu değişikliği engellemeye yönelik uğraşlarına rağmen nihayet 18 Ocak 1912’de meclis kapatılmış ve üç ay zarfında seçimlerin yapılarak meclisin yeniden açılması kararı alınmıştır.

Meclisin kapanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti’nin bütün vilayetlerinde seçim süreci başlamıştır. Seçimler 1908’de de kullanılan İntihab-ı Mebusan Kanunu’na göre iki dereceli olarak yapılmıştır. Seçim kanununda biręok eksiklikler ve anlaşılmayan konular olmasına rağmen 1912 seçimlerinde aynı kanun uygulanmıştır. Seçim kanununda belirtilen seçmen olmak için “devlete az çok vergi vermek” maddesi mülkiyet sahibi olmayanların dışlanmasına sebep olmuştur. Arap vilayetlerinde bunu görmek gayet mümkündür. Genellikle mülkiyet sahibi ve nüfus sahibi kişiler seçimlerde ön plana çıkmıştır. Sonuç olarak seçim kararı alındıktan sonra Arap vilayetlerinde de seçim süreci başlamıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kısa sürede Arap vilayetlerinde şubeler amayı başarmış ve ye kayırlarına da başlamıştır. Yukarda değindiğimiz gibi Bağdat’ta açmış olduğu şubeye yoğun bir ilginin olduğu, haberlerde yer almıştır. Ancak İttihat ve Terakki bu yeleri vasıfsız kimseler olarak değerlendirmiştir. Her ne kadar İttihatçılar böyle bir yorum getirirler de kurulduktan hemen sonra bu kadar hızlı bir şekilde genişleyerek şubeler kurması seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın güçlü bir muhalefet olacağını göstermiştir.

Her iki partiye de yakın olan gazeteler karşılıklı olarak değerlendirildiğinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın bu kadar destek görüp bir başarı elde edememesi akıllarda soru işaretleri bırakmaktadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın önemli simalarından bir olan Dersim Mebusu Lütfü Fikri’nin Arap vilayetlerine yapmış olduğu gezilerde halkın göstermiş olduğu yoğun ilginin sonucunda bu kadar başarısızlığa uğraması belki de gerçekten bir müdahalenin kanıtı olabilir. Bir başka yorum ise Arap seçmenin samimiyetsiz bir tutum ortaya koymuş olma ihtimalidir.

Gazetelerde yapılan haberlerden ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın oluşumunda yer alan mebuslardan yola çıkarak Arapların beklentileri noktasında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Zira Arap mebuslar Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurulması esnasında

büyük destek göstermelerine rağmen Beyrut'ta seçim sonuçları açıklandığında İttihat ve Terakki'nin galibiyetini, vatandaşların sokaklarda büyük bir sevinçle kutladığı haber edilmiştir.

Arap seçmenin 1912 yılında oy tercihini kullanırken bir milliyet ayrımına gitmediğini söylemek mümkündür. Zira seçilen 73 mebusun 48'i Arap, 19'u Türk, 4'ü Kürt, 1'i Ermeni ve 1'i de Musevi'dir. Eğer Arap seçmen gerçekten milliyetçilik yapmış olsaydı Arapların nüfus olarak çoğunlukta olduğu bu vilayetlerden bu kadar Türk mebusun çıkması mümkün olmazdı. Yine İttihat ve Terakki'nin Türkçü bir politika izlediği yolunda yazılanların temelsiz olduğu kanaatindeniz. Buna gerekçe olarak aday belirlerken Türk, Arap ayrımı yapmadığını gösterebiliriz. İttihat ve Terakki'nin bunu sadece Araplar için değil, diğer milletlerden vatandaşları için de yapmadığını söyleyebiliriz. Örneğin Babanzade İsmail Hakkı Kürt milliyetine mensup olmasına rağmen 1908 ve 1912 yıllarında İttihat ve Terakki'nin mebus adayı olarak seçilmiştir. Ancak İttihat ve Terakki'nin bir milliyetçilik yapmaması seçimlere müdahale etmediği sonucunu da çıkarmayacaktır. Çalışmamızın son bölümünde anlatmaya çalıştığımız seçim şikâyetlerinde bunu görmek mümkündür. İttihat ve Terakki'nin Arap vilayetlerinde de diğer vilayetlerde olduğu gibi çoğunlukla devlet memurlarını kullanarak seçimlere müdahale ettiği gözlemlenmiştir. İttihatçılar şikâyetlerin çoğaldığı dönemlerde buradaki yöneticileri değiştirerek halkın tepkisini yatıştırmaya çalışmışlardır.

Çalışma kapsamında belirlenen vilayetlerden seçilen mebuslara ilişkin TBMM arşivinden ulaştığımız mebus mazbataları ve tercüme-i hal kâğıtlarından edindiğimiz bilgiler ışığında mebuslar hakkında bilgi vermeye çalıştık. Ayrıca belirlenen vilayetlerden seçilen mebusların, fotoğrafına ulaşabildiklerimizi ekte verdik.

Sonuç olarak tarihe birçok ilkleri taşıyarak yer eden 1912 seçimleri her ne kadar sopolu seçimler olarak olumsuz bir izlenim taşısa da Türk demokrasisine olumlu katkıları da olmuştur. İttihat ve Terakki'nin karşısında seçimlere giren Hürriyet ve İtilaf Fırkası demokrasiler için vazgeçilmez bir denetim olan muhalefetin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Yine aynı şekilde halkın tercih yapabilme, bir başka adaya oy verebilme fırsatına kavuştuğu gözlemlenmiştir. Arap vilayetlerinde yaşananlar Osmanlı

Devleti'nin diğer vilayetlerinden farklı olmamıştır. Seçimlere ilgi yoğun olmuştur. Gazete haberlerinden anladığımız kadarıyla partilerin programlarını ve vaatlerini anlatmak için yapmış oldukları konferanslara Arap vilayetlerinden de yoğun olarak katılım gerçekleşmiştir.

Yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmeler bugünkü Türk demokrasisinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Son olarak İttihat ve Terakki'nin, Arapların milliyetçilik faaliyetlerinde bulunmasında etkili olduğu yolundaki yorumlara bir cevap vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Dönemin koşulları ve siyasi ortamını o günün şartlarına ve dünya koşullarına göre yorumladığımız zaman İttihatçılar seçim gibi uygar toplumlarda görülen bir uygulamayı Arap vilayetleri de dâhil tüm Osmanlı Devleti'nde uygulamıştır.

KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH-MTV. 18/47-2.

BOA, DH-SYS. 103-2/ 2-4.

BEO, 4035/302609-2.

BEO. 4035/302605-1

BOA, DH-SYS. 83-1/2-42-4

BOA, DH-SYS. 83-1/2-42/5-1.

BOA, DH-MTV. 18/47-2.

BOA, DH-MTV. 18/47-3.

BOA, DH-SYS. 103-2/2-4/4.

BOA, DH-SYS. 103-2/2-4.

BOA, DH-SYS. 103-2/2-4/d3.

BOA, DH-SYS. 103/2-4/8

BOA, DH-SYS. 83-2/2-5/12

BOA, DH-SYS. 83-2/2-5/2-1

BOA, DH-SYS. 83-2/2-5/6.

BOA, DH-SYS. 83-2/2-23.

BOA, DH-SYS. 83-1/2-16/2.

BOA, DH.İ-UM.EK.1/4.

BOA, DH- SYS. 50/6-37.

BOA, HH- SYS. 1330/10-2.

BOA, DH- SYS. 50/6-23.

BOA, DH-SYS. 50/6-23-2.

BOA, DH- SYS. 50/6-23-5.

TBMM Arşivi

Osmanlı Mebusları İkinci Devre 27 Mart 1328: 23 Temmuz 1328 Vilayetlere ve Müstakil Sancaklara ve Yeni Türk Alfabesine Göre Sıralanmıştır, Ankara, 1946.

Osmanlı Mebusları İkinci Devre 17 Ekim 1324: 5 Ocak 1327 Vilayetlere ve Müstakil Sancaklara ve Yeni Türk Alfabesine Göre Sıralanmıştır, Ankara, 1946.

Fuat Bey'in TBMM Arşivi Milletvekili Mazbatası ve Tercümei Hal Dosyası(Bundan sonra mazbata ve hal dosyaları dipnotlarda "TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D" şeklinde kısaltma yapılarak verilecektir.)

MMZC, D.1, C.1, (7 Temmuz 1325).

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Murat Bey.

TBMM. Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Sason Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Muhiddin Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Babanzade İsmail Hakkı Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Babanzade İsmail Hakkı Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Fuad Defterizade.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Nuri Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdullah Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdülvehhab Paşa.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Babanzade Ahmet Naim Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Talip Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdülmuhsin Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Cemil Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hamza Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Esat Kamil Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Misbah Muharrem Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Haydar Tufan Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Cisir Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Sadullah Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ali Cenani Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Artin Boşgezenyan Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Bahattin Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hamit Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hacı Mustafa Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Sadık Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Şerif Faysal.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hasan Şibi Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Şerif Abdullah Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hacı Mehmet Paşa Paşa.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., İbrahim Fevzi Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Salih Sadi Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdullah Safi Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Bahaddin Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Babanzade Hikmet Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Halit Berazi Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Haşim Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., İsmail Harari Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., İsmail Harari Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Reşit Tali Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Atulah Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdülmuhsin Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Abdurrahman Ebu Yusuf Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Emin Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Fevzi Paşa.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ferhat Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mahmut Naci Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mehmet Muhtar Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Süleyman Elbaruni Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Fevzi Zübeyir Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ömer Mansur Paşa.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Yusuf Şetvan Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Cami Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hakkı İlhami Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hıfzı Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Mustafa Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Yahya Paşa.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Zühtü Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Nuri Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Habbani.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Ahmet İbni Yahya Elkisbi Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Ali İbrahim Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Hüseyin Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Hüseyin Hüsametdin Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Seyyid Yusuf Fazlı Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ahmet Arif Bey.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Osman Efendi.

TBMM Arşivi M.V.M. ve T.H.D., Ruhiyülhalidi Bey.

Gazeteler

Tanin, Mukavemet, Hak, Hedef, İktiham, Tanzimat, Teminat, Tercuman-ı Hakikat, Teşkilat.

TEZLER

AKDAĞ Mustafa, “Ahali Fırkası”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010.

ARTUÇ Nevzat, “Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi: 1878-1886” Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1998.

BARLAK Yasemin, “ Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)” Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2013.

ÇELİK Kürşat, ”Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi).

DEMİRBAŞ Osman, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

ERDAL Serkan, “Osmanlı Devleti’nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2014.

GAZEL Ahmet Ali, Lütfi Fikri Bey’in Siyasi Hayatı (1908- 1912), Atatürk Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1996.

GELMEZ Adnan, Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992.

GÜNDÜZ Ahmet, “Osmanlı İdaresinde Musul”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 1998.

HACIOĞLU Baran, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008.

- KAAN Oğuz, “II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2008.
- KURT Burcu, “ II. Meşrutiyet Döneminde Basra Vilayeti (1908-1914)”, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2012.
- OSMANOĞLU Ahmed Emin, “ Hicaz Eyaletinin Teşekkülü”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans i), 2004.
- ÖZBOZDAĞLI, Özer, “İttihat-Terakki ve Makedonya Sorunu” Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi). Tokat, 2016.
- ÖZDAĞ Abdullah, “ Trablusgarp Vilayeti’nde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı (1876 1911), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2014.
- ÖZDEMİR Hüseyin, “Babanzâde İsmail Hakkı Bey’in Meşrutiyet Düşüncesi” Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.
- ÖZDİLLİ Mesude Sezer, “Osmanlı Demokrat Fırkası”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2012.
- SAMUR Sabahattin, “Suriye Vilayeti’nin İdari ve Sosyal Yapısı 1840-1908”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 1988.
- ŞEN İsmail, “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832- 1913)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995.

YÜKSEL Mehmet, “ Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016.

Yayınlanmış Eserler

AHMAD Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 5. Basım, Nuran Yavuz (çev.), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

AHMAD-RUSTOW Feroz - Dankwart A., “İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisler: 1908 1918”, *Güney Doğu Araştırmaları Dergisi*, S.4-5, İstanbul, 2012, s. 245-284.

AKSOY Volkan, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Trabzon’da 1912 Seçimleri”, *Karadeniz İncelemeri Dergisi*, C. 12, S. 23, Kasım 2017, s. 163-196.

AKŞİN Sina , *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul,1980.

_____ (1974), “Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 29, S.1, 1974, s. 125-136.

_____ (1994), *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayları*, 3. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

ARMAĞAN Servet, “Türkiyede Parlamento Seçimleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 33, S. 3-4, İstanbul, 1967, s. 45-100.

ARSEL İlhan, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, 6. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

ATAY Falih Rıfkı Atay, *Zeytinadağı*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.

ATEŞ Turan *Demokrasi Siyasi Partiler ve Seçim*, Beta Basım, İstanbul, 2007.

AYDEMİR Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. 1, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970.

_____ (1986), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1908-1914*, 4. Baskı, C. 2, Remzi Kitapevi, İstanbul.

AYDIN Suavi , “İki İttihat-Terakki: İki Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.1, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul,2009.

BAYAR Celal, *Bende Yazdım Milli mücadeleye Giriş*, C. 2, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

BEHAR Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, C. 2, 2. Baskı, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003.

BIYIKLI Mustafa, “ Osmanlıya Karşı Ayrıılıkçı Hareketten Batıya Karşı Bağımsızlık ve Hâkimiyet Mücadelesine Arap Düşünce Hareketine Genel Bir Bakış”, *Yeni Fikir*, S.9, 2012, 26-48.

BİRİNCİ Ali, “Lütfü Fikri” *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, s. 234.

_____ (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul.

ÇAVDAR Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*” İmge Kitapevi, İstanbul, 1996.

ÇAVUŞOĞLU Hüseyin - PEKKAYA Mehmet, “Siyasi Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, S.10-3, 2015, s. 91-115.

ÇELİK Hüseyin, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

ÇETİN Atilla, “Kıbrıslı Kâmil Paşa (1832-1913)”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002.

ÇOLAK Mustafa, “*Komitanın Ruhu Talat Paşa*” Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018.

ÇULCU Murat, *İttihat ve Terakki*, Kitap Deyince Yayınları, İstanbul, 2011.

DEMİR Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1912*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.

DURSUN Davut, “Beyrut”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 81-84.

ED-DÜRİ Abdülaziz, “Bağdat”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

ELMACI M. Emin, “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostorrog”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi OTOM*, S. 29, 2011, s. 1-30.

GİRGİN Kemal, *Politika Sözlüğü*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1982.

GÖZÜBÜYÜK Ş.-KİLLİ S., *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 496, 2. Baskı, Ankara, 1982.

GÖZÜBÜYÜK Şeref, *Anayasa Hukuku Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, 14. Baskı: Turhan Kitapevi Yayınları, 2006.

GÜNDÜZ Ahmet, “Musul”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 363-367.

GÜNEŞ İhsan “1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, *Belleten*, C. LVI, S. 216, Ağustos, Ankara 1992, s. 459-482.

_____ (1997), *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, C. 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

_____ (1997), *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

HADDAD Mahmud, “Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunu Yeniden Düşünmek.”, Selda GÜNER(çev.), *Kebikeç*, S.30, 2010.

HALAÇOĞLU Yusuf, “Basra”, *İslam Ansiklopedisi*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 112-114.

_____ (1991), “Bağdat”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 433-437.

HANİOĞLU M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, 1989.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Parti Programının Orijinali İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Kütüphanesi (Yer Numarası: 324.23 HÜR (t.y)).

İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi, Karabet Matbaası , İstanbul 1324.

KARAKOÇ Fulya Düvenci, “19. Yüzyıl Sonunda Halep’te İngiliz Belgelerine Göre Toplum, Yönetim ve Konsolosluk Arasındaki İlişkiler”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2013/1, s. 67-91.

KANSU Aykut, *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

- KARABEKİR Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 1918)* C. 9, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Baha Tırnakçı (çev.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- KARPAT-ZENS Kemal-Robert W, “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit’in Saltanatı(1876-1909)”, *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002.
- KAVAS Ahmet, “ Trablusgarp”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s.288-291.
- KAYA Gökhan, “II. Meşrutiyet Dönemi Demokratları: Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)”, *Kebikeç*, S. 31, 2011, s. 97-147.
- KAYALI Hasan, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*, Türkan Yöney(çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- KILIÇ Remzi, “Musul Vilayeti Tarihi Coğrafyası ve 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İdari Yapısı”, *İkinci Ortadoğu Sempozyumu*, C.2, Elazığ, 27-29 Mayıs 2004, s. 393 405.
- KILIÇ Selda Kaya, “ 19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 54, 2014, s. 319-336.
- KIZILTAŞ Yılmaz “ I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S.1, 2006, s. 251-272.

KOÇAK Cemil “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C.1, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KOÇU Reşad Ekrem, “Türkiye’de Seçim Tarihi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 2, S. 9, Ekim 1995.

KURAN Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

KURŞUN Zekeriya, “Hicaz”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 437-439.

_____ (1992), *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

KÜÇÜK Cevdet Küçük, “Abdülhamit II”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

LEWIS Bernard, *Tarihte Araplar*, Anka Yayınları, Hakkı Dursun Yıldız(çev.),4. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul.

_____ (2011), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 5. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

MASTERS Bruce, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*, Feray Çoşkun (çev.), Doğan Kitap, 2013.

_____ (1997), “Halep”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 244-247.

NUR, Rıza, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996

OLGUN Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2008.

OSMANOĞLU Ahmed Emin, “ Hicaz Eyaletinin Teşekkülü”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004.

Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, Mahmut Bey Matbuatı, İstanbul, 1324.

Osmanlı Ahrar Fırkası, “Nizam Name-i Dahili Programı”, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1324.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi Siyasi Programı, Tanin Matbuatı, İstanbul, 1327.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

ÖZCAN Azmi, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 475-476.

PAKALIN Mehmed Zeki, *Son Sadrâzamlar ve Başvekiller*, C. 5, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.

RAMSOUR Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, Hacasan Yüncü(çev.), Etkin Kitaplar, İstanbul, 2009.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri", *Liberal Düşünce*, S. 6, Bahar 1997, s. 101-117.

SOMEL Selçuk Akşin, “Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S. 29, 1996, s. 1-38.

SOY H. Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar”, *Bilig*, S. 30, Yaz, 2004, s. 173-202.

ŞİMŞEK Kamuran, “Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen’de Osmanlı İdaresi 1868-1909”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.34, 2017, s. 5-47.

TANÖR Bülent, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul,1985, s. 10-26.

TOMAR Cengiz, “Suriye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 545-550.

_____ (2013), “Yemen”, *İslam Ansiklopedisi*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 401-406.

TOPRAK Zafer , “Meşrutiyet’te Seçimler ve Seçim Mevzuatı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 973-976.

TUNAYA Tarık Zafer, “1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul,1985, s. 29-39.

_____ (1984), *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

_____ (1988), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.1, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

TURAN Adem Turan, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Şehrinin Kültürel Yapısı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.15/2, 2010, s. 79-89.

UÇAROL Rıfat *Siyasi Tarih*, 9. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2013.

UZUNÇRŞILI İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi* , C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara ,1988.

YENAL Serkan, “Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu”, *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, S. 14, 2013, s. 202-211.

YİNER Abdünnasır , “Meclis-i Mebusan’dan Büyük Millet Meclisi’ne”, *Köprü Dergisi*, S. 65 Kış 99.

ZEYREK Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar- Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, , 6/2, 2013, s. 25-58.

ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Yasemin Saner Gönen (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

[http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&](http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&vt=YordamBTSYS&,(E.T, 23.10.2017).)

vt=YordamBTSYS&,(E.T, 23.10.2017).

[http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&](http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&,(E.T. 24.10.2017)),

(E.T. 24.10.2017)

<http://haber.sol.org.tr/yazarlar/tevfik-cavdar/heyet-i-teftisiye-1478>

[http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b3a2](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b3a2c91c2d43.97050136)

c91c2d43.97050136

EKLER**EK. 1**

Bağdat'tan 1912 yılında seçilen Musevi milliyetine mensup Sason Efendi.

EK. 2



Divaniye sancağından 1912 yılında seçilen Kürt milliyetine mensup İsmail Hakkı Bey.

EK. 3.



**Basra vilayetinden 1912 yılında seçilen Türk milliyetine mensup
Abdülvehhab Paşa.**

EK. 4.



Basra vilayetinden 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Seyyid Talip Bey.

EK. 5.

Müntefik sancağında 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Abdülmühsin Bey.

EK. 6.



Akka sancağından 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Esad Efendi.

EK. 7



Halep vilayetinden 1912 yılında seçilen Ali Cenani Bey.

EK. 8.



Halep vilayetinden 1912 yılında seçilen Ermeni milliyetine mensup Artin Boşgezenyan Efendi.

EK. 9



Halep vilayetinden 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Emirzade Mehmet Bahaddin Bey.

EK. 10



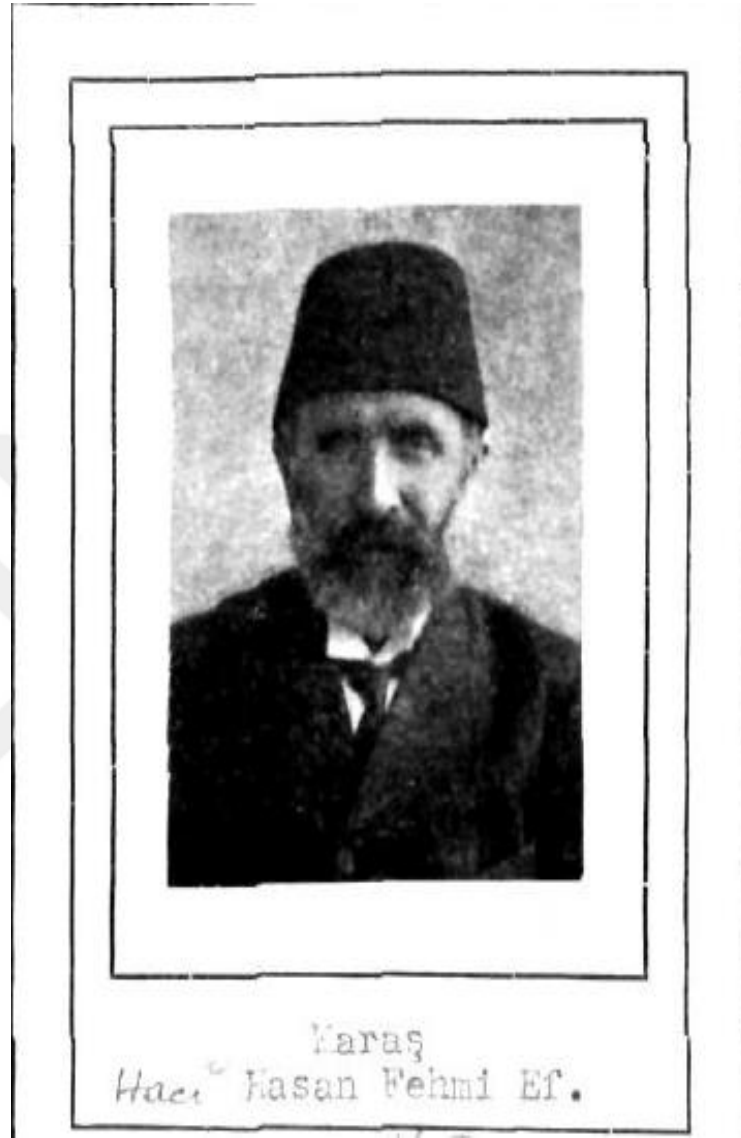
Halep vilayetinden 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Hamit Bey.

EK. 11.



Halep vilayetinden 1912 yılında seçilen Türk milliyetine mensup Mustafa Efendi.

EK. 12.



Maraş sancağında 1912 yılında seçilen Hacı Hasan Fehmi Efendi.

EK. 13.



Cidde sancağından 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Şerif Hüseyin.

EK. 14.



Mekke-i Mükerrreme sancağından 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Hasan Şibi Efendi

EK. 15.



Mekke-i Mükerrerme sancağında 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Şerif Abdullah Bey.

EK. 16.



Musul vilayetinden 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup İbrahim Fevzi Bey.

EK. 17.



Kerkük sancağından 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Abdullah Safi Bey.

EK. 18.



Süleymaniye sancağından 1912 yılında seçilen Kürt milliyetine mensup Süleyman Hikmet Bey.

EK. 19.



Hama sancağından 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Halit Berazi Efendi.

EK. 20.



Şam sancağında 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Abdurrahman Ebu Yusuf Bey.

EK. 21.



Şam sancağında 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Mehmet Fevzi Paşa.

EK. 22.



**Trablusgarp vilayetinden 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup
Ferhat Bey.**

EK. 23.



Cebeligarp sancağından 1912 yılına seçilen Arap milliyetine mensup Süleyman Elbaruni Efendi.

EK. 24.



Trablusgarp vilayetinden 1912 yılında seçilen Türk milliyetine mensup Mahmut Naci Bey.

EK. 25.



Trablusgarp vilayetinden 1912 yılında seçilen Arap milliyetine mensup Mehmet Muhtar Bey.

EK. 26.



Fizan sancağından 1912 yılında seçilen Türk milliyetine mensup Cami Bey.

EK. 27.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Retransmission ou Expédition		تکرار شده و یا سوق		RECEPTION		اخذ	
No d'expédit.	کشیده اولتان مرکز	Date	تاریخ	Signature de l'employé	Date	تاریخ	مردم نومروسی واسطه مرکزی
		11	11		11	11	

De..... Pour..... موردي

No..... Mots..... Date..... H..... M..... ساعت..... دقیقه..... تاریخ.....

Voie..... Indic. Eventuelles..... اشوات مجتاه

صدیق تقی

ملک محمد صبحی رئیس یولین اوزارین علم مأمورین عصب
ایده و ۱۱ جملہ یک بوکودہ جوہ بغداد لیدرک تقریر قرائت لہار ابو
مصلحہ قاضی کمانہ رہ طیفانہ ایبیرہ فریاد ایبیرہ جیت جانہ ناموس
مخاطبہ رہ بولتور ترویات احمد اصوات سکوتن الت اویت ایبیرہ
وہتیک انتخاب ایتہ ماضدین لہالیدہ رہہ بر تقصیر بر احتضار
مہن ایبیرہ لکڑوہ اتحاد جیدرک انتر تقریر کورہ رکسیدر لہار شہ
تصیارتہ اچوہ روہ تراتہ ویرورک بو سعت) قدہ دوار ایبیرہ
اتحادیاتہ اتحاد جیدرک قرائتہ حقیرہ کورہ حرکے والیو تقریر
بو انتر تقریر بیور مک اچوہ اتحاد یاز قوتہ مخالف لولہ تقریر
الکیر کوئے قدہ تعطین اتیورہ یونک یونسدہ اہار تہرہ اتیورہ
تقریر تزلیم اتیورہ ارتوہ بو وصیتک بورادہ قلم خودتہ قلم

مطبعة احمد احسان و شرکائے
AMER INSAN & CO - CONSTANTINOPLE

DH.SYS.00083.1.00002.42.005

